

การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระ
ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระมหาสนธ์ สนฺติกโร (เกษมญาติ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๔

ISBN 974-575-743-8

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

A STUDY OF MAHĀKACCĀYANA THERA'S ROLE IN PROPAGATION OF BUDDHISM

PHRAMAHA SON SANTIKARO (KASEMYAT)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

พม. ....

(พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์...ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก)

....กรรมการ

(พระมหาเทียบ สิริญาโณ)

....กรรมการ

(พระมหาสุเทพ อคฺคเมธี)

....กรรมการ

(พระมหาสุชญา โรจนญาโณ)

....กรรมการ

(ผศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาเทียบ สิริญาโณ	ประธานกรรมการ
	พระมหาสุเทพ อคฺคเมธี	กรรมการ
	พระมหาสุชญา โรจนญาโณ	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระมหาสนธ์ สนฺติกโร (เกษมญาติ)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาเทียบ สิริญาโณ ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.

: พระมหาสุเทพ อคฺคเมธี ป.ธ.๙, พธ.บ., ศศ.ม.

: พระมหาสุชญา โรจนญาโณ ป.ธ.๙, พธ.บ., พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๔

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาประวัติ คุณสมบัติเฉพาะตัว ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๕ บท ในแต่ละบทได้ศึกษางานสำคัญ ดังนี้

บทที่ ๑ ศึกษาความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทที่ ๒ ศึกษาประวัติและคุณสมบัติเฉพาะตัวของพระมหากัจจายนเถระ

บทที่ ๓ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากัจจายนเถระกับบุคคลอื่น

บทที่ ๔ ศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เริ่มจากประวัติความเป็นมาตั้งแต่ต้นจนถึงนิพพาน พร้อมทั้งคุณสมบัติเฉพาะตัว ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น และการแสดงธรรมของท่าน สามารถสรุปสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมา พระมหากัจจายนเถระเกิดในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าจัณฑปัชโชต แห่งเมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี เมื่อบิดาถึงแก่กรรมได้รับตำแหน่งปุโรหิตแทนบิดา ออกบวชพร้อมด้วยบริวาร ๗ คน ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและเจริญวิปัสสนาตามกระแสธรรมจนบรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา อุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม เป็นผู้สำรวมอินทรีย์ ยกย่องการฟังธรรม ชอบความสงัดอยู่ผู้เดียว นิพพานภายหลังพุทธปรินิพพาน

ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น พระมหากัจจายนเถระมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทำหน้าที่แทนพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา เป็นผู้กราบทูลผ่อนผันสิกขาบท มีความสัมพันธ์กับภิกษุในฐานะเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิต แสดงธรรม และเป็นผู้ให้โอวาทอบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริก มีความสัมพันธ์กับอุบาสกอุบาสิกา ในฐานะเป็นผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิต แสดงธรรมและเป็นที่ปรึกษาและอนุเคราะห์ มีความสัมพันธ์กับบุคคลนอกพระพุทธศาสนา ในฐานะผู้แก้ปัญหาข้อสงสัยในหลักธรรม สนทนาธรรมและปราบปรัปวาท จะเห็นได้ว่าท่านมีภาระในการประกาศพระพุทธศาสนาและศาสนกิจในหลาย ๆ ด้าน

ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหากัจจายนเถระได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้วิธีการสอน ๔ อย่าง คือ สันทัสสนา สมาทปนา สมุตเตชนา และสัมปหังสนา พร้อมทั้งใช้รูปแบบการสอนอีก ๔ อย่าง คือ แบบสากัจฉาหรือสนทนาธรรม แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และการวางกฎระเบียบ โดยการอธิบายพุทธพจน์อย่างละเอียดลึกซึ้งเพื่อถ่ายทอดแก่ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปให้เข้าใจในหลักธรรมได้อย่างแจ่มแจ้งเหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง ด้วยวิธีการบรรยายอธิบายเนื้อความแห่งธรรม และตอบปัญหาธรรม เป็นต้น จนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้าให้ไปประกาศพระศาสนา ณ แคว้นอวันตี ทำให้บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาเกิดศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสอยู่แล้วเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น ส่วนบุคคลที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อนก็หันมานับถือพระพุทธศาสนาประกาศตนเป็นอุบาสกจำนวนมาก ท่านได้ประพันธ์คัมภีร์ขึ้น ๖ เล่ม คือ กัจจายนไวยากรณ์ จูฬนิรุตติ มหานิรุตติ เนตติ เปฏโกปเทส และวัณณนีติ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Thesis Title	:	A Study of Mahākaccāyana Thera's Role in Propagation of Buddhism
Researcher	:	Phramaha Son Santikaro (Kasemyat)
Degree	:	Master of Arts (Buddhist Studies)
Thesis Supervisory Committee		
	:	Phramaha Thiab Siriñāṇo Pali IX, M.A., Ph.D.
	:	Phramaha Suthep Aggamedhī Pali IX, B.A., M.A.
	:	Phramaha Suchaya Rocanañāṇo Pali IX, B.A., M.A.
Date of Graduation	:	October 15, 2001

ABSTRACT

This thesis is aimed at studying Phramahākaccāyana Thera's biography along with his way of life, his relation with other people and his role in propagation of Buddhism. The researcher divides this thesis into five chapters as follows :

Chapter I : The importance of problems and objectives of the study.

Chapter II : Phramahākaccāyana's biography and qualification.

Chapter III : The relationship between Phramahākaccāyana and other important persons.

Chapter IV : Phramahākaccāyana's role in propagation of Buddhism.

Chapter V : Conclusion and Recommendations.

The study of Phramahākaccāyana's role in propagation of Buddhism begins with his birth and ends at his passing away, along with his qualifications, his relationship with other important people and his Dhamma preaching. The main idea in this thesis can be concluded into three dimensions.

Phramahākaccāyana's biography

The Elder was born in the family of King's Chaplain (Chief Minister) of King Caṇḍapajjota in the city of Ujjenī, Avantī. After the death of his father, he then took over his father's position . Then he renounced the world along with his seven followers. After listening to the Dhamma from the Buddha, he then attained arahantaship and got ordination from the Buddha. He has a delicate skin and is very calm. He admires listening to Dhamma and likes staying alone. He passed away after the Buddha had passed away.

His relationship with other persons

The Elder held the status as the one who helped the Buddha preach the Dhamma and was the one who requested the Buddha to make allowances to the obligative practices. He was the preceptor to many Bhikkhus and was the one who explained the meaning of the Buddha's words and also preached the Dhamma to those Bhikkhus. Apart from this, the Elder stood as the supervisor, supporter and goer between for harmony of lay society. With people from outside, he took his role as the Dhamma preacher and supervisor.

With being incalculable benefaction, Phramahākaccāyana the Elder can be regarded as the excellent mode for Bhikkhus, Bhikkhunis and lay followers.

The propagation of Buddhism

The Elder carried out the propagation of Buddhism through the creative use of Sandassanā (elucidating), Samādapanā (inspiring towards the Goal), Samuttejanā (urging), and Sampahamsanā (gladdening) techniques together with the use of four teaching methods: Dhamma discussion, lecturing, answering the questions and explaining the Buddhavacana to the assembly of

monks, to lay people and to the general public in order to make them understand the Dhamma clearly as if it were taught by the Buddha himself. Due to this, the Buddha had sent him to the city of Avantī to preach the Dhamma. He then made many people have confidence in the Dhamma. For those who were not Buddhists, they then converted themselves to Buddhism. He was the author of several scriptures namely Kaccāyanavyākaraṇa, Mahānirutti, Cūḷanirutti, Netti, Peṭakopadesa and Vaṇṇanīti.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีก็เพราะความเมตตานุเคราะห์ช่วยเหลือของบุคคลหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง คือ พระมหาเทียบ สิริญาโณ พระมหาสุเทพ อคฺคเมธี และพระมหาสุชญา โรจนญาโณ อาจารย์ที่ปรึกษาที่คอยช่วยเหลือให้คำแนะนำและตรวจแก้วิทยานิพนธ์นี้ด้วยความเมตตาเป็นอย่างสูง ขอขอบพระคุณคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณาจารย์ในบัณฑิตวิทยาลัยที่ประสิทธิ์ประสาทวิทยาแก่ผู้วิจัย ตลอดถึงคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทุกท่าน

กราบขอบพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (พุฒ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๗) เจ้าอาวาสวัดสุวรรณาราม พระศรีธรรมโสภณ (เสงี่ยม ฐานวุฑฺโฒ ป.ธ.๙) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ที่เมตตาให้ที่พักอาศัยแก่ผู้วิจัย ขอบคุณทุนบุญนิธิศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดสุวรรณาราม โดยพระมหาบัว อินฺทปญฺโญ ที่ถวายทุนการศึกษา ๓,๐๐๐ บาท พระมหาประเทืองวิทย์ สีลวิสุทฺโธ ที่ให้ผู้วิจัยยืมพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยเพื่อใช้ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยตลอดมา

ขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทยฺยรกฺโข เจ้าหน้าที่ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัยที่คอยให้ความสะดวกในการหยิบยืมตำรา ข้อมูลอ้างอิงและเป็นกำลังใจที่ดี ขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี เจ้าหน้าที่หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดถึงเจ้าของลิขสิทธิ์ผลงานทางวิชาการทุกเล่มที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าอ้างอิง ขอบคุณเพื่อน ๆ พระนิสิตรุ่น ๑๑ ทุกรูปที่เป็นกำลังใจและให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์

เจริญพรขอบคุณ คุณวีณา แจ่มใจ ที่ถวายทุนการศึกษา ๕,๐๐๐ บาท คุณสายพิณ ผาลาด ๑๕,๐๐๐ บาท คุณสุรางค์ จิตต์มิตรภาพ ๕๐๐ บาท พร้อมทั้งได้ร่วมกับคณะสร้างพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถวายผู้วิจัย ๑ ชุด เพื่อใช้ในการศึกษาค้นคว้างานวิจัยวิทยานิพนธ์ได้สะดวกยิ่งขึ้น และอนุโมทนาขอบคุณทุกท่านที่ถวายทุนพิมพ์ - เข้าเล่มวิทยานิพนธ์

ขอบคุณครอบครัว "เกษมญาติ" ที่ให้กำลังใจเกื้อกูลสนับสนุนงานวิจัยวิทยานิพนธ์ด้วยดีตลอดมา ขอบพระคุณโยมแม่สำราญ เกษมญาติ ผู้ให้ชีวิตและสรรพสิ่งแก่ผู้วิจัยตั้งแต่เกิด กระทั่งนำพาผู้วิจัยเข้าสู่ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน คอยเป็นกำลังใจให้ความรักความห่วงใยด้วยดีตลอดเวลา ในฐานะมารดาผู้ที่พึงปฏิบัติต่อบุตรอย่างไม่มีข้อบกพร่อง

คุณงามความดีที่เกิดจากการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาอดีตบุพการี คือ คุณโยมพ่อสำราญ เกษมญาติ บิดาผู้ล่วงลับไป ขอบูชาคุณมารดาผู้เป็นบุพการีที่ให้กำเนิดเลี้ยงดูตลอดมาอย่างไม่บกพร่อง และขอบูชาคุณครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาแก่ผู้วิจัย ตลอดถึงผู้อุปถัมภ์สนับสนุนทุกท่าน

พระมหาสนธ์ สนฺติกโร (เกษมญาติ)

๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๔

สารบัญ

สารบัญแผนที่

แผนที่ **หน้า**

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำอธิบายการใช้อักษรย่อและหมายเลขย่อในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับเล่ม ดังนี้

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	มหาวคฺคปาลิ	
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาลิ
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์
สํ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
สํ.สฬา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สฬายตนวรรค
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค
องฺ.เอกก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาลิ
องฺ.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต
องฺ.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
องฺ.ปญฺจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต
องฺ.ฉกฺก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉักกนิบาต
องฺ.อฏฺฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฏฐกนิบาต
องฺ.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต
องฺ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต

ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	พระอภิธรรม	ปุคคลบัญญัติ	

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขย่อในพระไตรปิฎกจะแจ้ง เล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่าง เช่น องฺ.เอกก.(บาลี) ๒๐/๑๗๙/๒๓. หมายถึง สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตปาลิ เล่ม ๒๐ ข้อ ๑๗๙ หน้า ๒๓ และ องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๙/๒๖. หมายถึง สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต เล่ม ๒๐ ข้อ ๑๗๙ หน้า ๒๖

คำอธิบายการใช้อักษรย่อและหมายเลขย่อในคัมภีร์อรรถกถา

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์อรรถกถาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับเล่มดังนี้

วิ.อ.	(บาลี)	=	วินยปิฏก สมนฺตปาสาทิกา ปาราชิกกณฺฑ – สํฆาทิเสสาทิ มหาวคฺคาทิอฏฺฐกถา		
ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี	มหาวคฺคอฏฺฐกถา
ม.มู.อ.	(บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	มูลปณฺณาสกอฏฺฐกถา
ม.ม.อ.	(บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	มชฺฌิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา
ม.อุ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ปปญฺจสูทนี	อุปริปณฺณาสกอฏฺฐกถา
สํ.ข.อ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	ขนฺธวารวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.สฬา.อ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สฬายตนวคฺคอฏฺฐกถา
สํ.ม.อ.	(บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺถปฺปกาสินี	มหาวารวคฺคอฏฺฐกถา

องฺ.เอกก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ทุก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทุกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ติก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ติกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี จตุกฺกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ฉกฺกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.นวก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี นวกนิปาตอฏฺฐกถา
องฺ.ทสก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทสกนิปาตอฏฺฐกถา
ขุ.ธ.อ (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา
ขุ.อุ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อุทานอฏฺฐกถา
ขุ.เถร.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอฏฺฐกถา
ขุ.ม.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา
ขุ.ป.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขย่อจากคัมภีร์อรรถกถาจะใช้ดังนี้

๑. อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม ข้อ หน้า ตัวอย่าง เช่น ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๓๖/๑๖๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอฏฺฐกถา เล่ม ๒ ข้อ ๓๓๖ หน้า ๑๖๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในกรณีคัมภีร์มีเล่มเดียว จะแจ้ง ข้อ หน้า ตัวอย่าง เช่น ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๖๘/๔๐๑. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อุทานอฏฺฐกถา ข้อ ๖๘ หน้า ๔๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. อรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม หน้า ตัวอย่าง เช่น ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๕๒ - ๑๕๗. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา เล่ม ๒ หน้า ๑๕๒ - ๑๕๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำอธิบายการใช้อักษรย่อและหมายเลขย่อในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสและฎีกา

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ปกรณ์วิเสสบาลีอักษรไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย และคัมภีร์ฎีกาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับเล่มดังนี้

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ
สารตฺถ.ฏีกา	(บาลี)	=	สารตฺถทีปนีฎีกา
ที.ม.ฏีกา	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสินี มหาวคฺคฎีกา
องฺ.ฏีกา	(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี องฺคุตฺตรฎีกา

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขย่อจากคัมภีร์ปกรณ์วิเสสและฎีกาจะใช้ดังนี้

๑. ปกรณ์วิเสส ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม หน้า ตัวอย่าง เช่น วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๑๕๐ - ๒๑๕.ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรคปกรณ์ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๐ - ๒๑๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

๒. ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม ข้อ หน้า ตัวอย่าง เช่น สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕๗/๓๖๓. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา เล่ม ๓ ข้อ ๒๕๗ หน้า ๓๖๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในกรณีคัมภีร์มีเล่มเดียว จะแจ้ง ข้อ หน้า ตัวอย่าง เช่น ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายถึง คัมภีร์ทีฆนิกาย ลีนัตถปกาสินี มหาวรรคฎีกา ข้อ ๓๗๔ หน้า ๓๗๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงดำริจะสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์เช่นเดียวกับพระองค์ ทรงตัดสินพระทัยที่จะโปรดปัญจวัคคีย์ จึงได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงปฐมเทศนา ชื่อธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ จนโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้วทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา และพระปัญจวัคคีย์ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกันด้วยการฟังธรรมเทศนา ชื่ออนัตตลักขณสูตร ต่อมากุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาและเทศนาโปรดให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เมื่อได้พระอรหันต์สาวกจำนวน ๖๐ องค์ พระองค์เห็นสมควรแล้วที่จะส่งพระสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายทั่วชมพูทวีป จึงมีรับสั่งกับภิกษุเหล่านั้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายมีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม"[๑]

---

[๑] วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงได้พระสาวกเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่ ทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วชมพูทวีป จึงนับว่าพระสงฆ์สาวกเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่ง เพราะพระสงฆ์สาวกเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัยและเป็นส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบหลักของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลส่วนใหญ่เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร และยึดมั่นในคุณธรรมของนักเผยแผ่ มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงสามารถเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แพร่หลายได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ จนสามารถสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้[1]

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลนั้น ได้กระทำกันหลายรูปแบบ เช่น การแสดงธรรม[๒] การสนทนาธรรม[๓] การแนะนำสั่งสอน[๔] การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเลื่อมใส[๕] และการตอบปัญหาข้อข้องใจสงสัย[๖] เป็นต้น โดยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานหลักการและเทคนิคในการเผยแผ่ให้พระสาวกยึดถือปฏิบัติเป็นหลักในการแสดงธรรม ให้เป็นผู้มีคุณธรรม มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยจิตเมตตา โดยมุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ ไม่แสดงธรรมยกตนข่มท่านและไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น[๗]

พระมหากัจจายนเถระเป็นพระสาวกสำคัญรูปหนึ่ง ที่ยึดมั่นอยู่ในหลักการดังกล่าวนั้น จึงทำให้ท่านมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ ทรงแสดงภัทเทกรัตตสูตร สูตรว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญไว้โดยย่อ แก่พระสมิทธิว่า

---

[๒] วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

[๓] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๑/๔๓๔.

[๔] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗.

[๕] วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

[๖] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๗/๔๐๐.

[๗] องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

อตีตํ นานฺวาคเมยฺย นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ
ยทตีตมฺปหีนนฺตํ อปฺปตฺตญฺจ อนาคตํ . . .

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว
ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง
สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว
และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง . . .[๖]

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้วก็เสด็จไปยังที่ประทับ ไม่เปิดโอกาสให้ทูลถามข้อสงสัยที่ตรัสไว้โดยย่อ ภิกษุเหล่านั้นมีความสงสัยไม่เข้าใจจึงเข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนเถระ และนิมนต์ให้ท่านอธิบายขยายความแห่งพระพุทธภาษิตให้ฟัง ท่านอธิบายว่า

"เมื่อบุคคลคำนึงว่า ในกาลที่ล่วงไปแล้ว จักขุกับรูป โสตะกับเสียง ฆานะกับกลิ่น ชิวหากับรส กายกับโผฏฐัพพะ มโนกับธรรมารมณ์ มีอย่างนั้นแล้ว ความกำหนัดพอใจในสิ่งเหล่านั้นก็ผูกพันวิญญาณ เพราะวิญญาณอันความกำหนัดพอใจผูกพันแล้ว ผู้นั้นจึงยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว

เมื่อไม่คำนึงอย่างนั้น ความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ก็ไม่ผูกพันวิญญาณได้ ผู้นั้นจึงไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ในอนาคต เราพึงมีจักขุและรูปอย่างนี้ พึงมีโสตะและเสียงอย่างนี้ พึงมีฆานะและกลิ่นอย่างนี้ พึงมีชิวหาและรสอย่างนี้ พึงมีกายและโผฏฐัพพะอย่างนี้ พึงมีมโนและธรรมารมณ์อย่างนี้ เพราะความตั้งจิตเป็นปัจจัย บุคคลนั้นจึงยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า หวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้วอย่างนั้น จึงไม่ยินดีในสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่หวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง . . ."[๗]

---

[๖] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๘๐/๒๔๙ ; ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๐/๓๓๒.

[๗] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๒ – ๒๘๓/๓๓๖ - ๓๓๙.

ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระมหากัจจายนเถระอธิบายขยายความแห่งพระพุทธภาษิตอย่างแจ่มแจ้ง แล้วลาท่านกลับ และเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลความนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย มหากัจจายนะเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญา ถ้าเธอถามความนั้นแก่เรา เราก็จะพึงตอบเนื้อความนั้นเหมือนมหากัจจายนะตอบแล้วอย่างนั้น เธอทั้งหลายทรงจำเรื่องนั้นไว้อย่างนี้เถิด"[๑๐] เนื่องจากการที่พระมหากัจจายนเถระสามารถอธิบายขยายความพระพุทธภาษิตได้อย่างแจ่มแจ้งดังกล่าวมานั้น ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า "เป็นผู้เลิศกว่าสาวกทั้งหลายผู้สามารถอธิบายความหมายแห่งธรรมที่กล่าวไว้โดยย่อให้พิสดาร"[๑๑]

ในการตอบปัญหาข้อข้องใจนั้น พระมหากัจจายนเถระมีปฏิภาณไหวพริบชี้แจงเหตุผลให้หายข้องใจได้ เช่น การตอบปัญหาแก่พราหมณ์อารามทัณฑะ โดยพราหมณ์ได้ถามถึงเหตุปัจจัยความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล ท่านตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีความขัดแย้งกัน เพราะยึดมั่นในกามราคะ ตกอยู่ในอำนาจกามราคะ และมีความกำหนัดยินดีในกามราคะ เป็นต้น พราหมณ์อารามทัณฑะหายข้องใจเกิดความเลื่อมใส จึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต[๑๒]

อีกเรื่องหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระ ได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้ามธุระ ในเรื่องของวรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และ ศูทร โดยพราหมณ์ถือตัวว่า ประเสริฐกว่าทุกวรรณะ ท่านชี้แจงว่า บุคคลย่อมมีความเสมอกัน คือ เมื่อทำความชั่วตายแล้วย่อมไปสู่อบาย ทุคติ วินิบาต และนรกเหมือนกัน หากทำความดีตายแล้วย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์ พระเจ้ามธุระเกิดความเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วประกาศตนเป็นอุบาสก[๑๓]

---

[๑๐] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕/๓๔๒.

[๑๑] องฺ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๗/๒๖.

เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สงฺขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจาโน. ; องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๙๗/๒๓.

[๑๒] องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๘๒ - ๘๔.

[๑๓] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗ – ๓๒๓/๓๘๒ - ๓๙๑.

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระนั้น มีลักษณะเด่นกว่าพระสาวกรูปอื่น ๆ คือ ได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้ไปประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระองค์ เพราะเห็นว่าท่านมีความรู้ความสามารถในการใช้โวหาร สามารถพูดและแสดงธรรมให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสและเข้าใจเนื้อความได้ง่าย จึงทำให้แคว้นอวันตีเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่งในสมัยนั้น

ข้อจำกัดของการเผยแผ่ของท่าน คือ ส่วนใหญ่จะอยู่ภายในแคว้นอวันตีซึ่งเป็นมาตุภูมิของท่าน ท่านไม่ได้เดินทางติดตามพระพุทธเจ้าบ่อยนักเหมือนกับพระสาวกเถระสำคัญรูปอื่น นอกจากมีกิจธุระจำเป็นจริง ๆ จึงจะเดินทางไปเข้าเฝ้าและทูลถามปัญหาข้อข้องใจ ตามปกติท่านจำพรรษาอยู่ตามอารามต่าง ๆ ในแคว้นอวันตีนั่นเอง

คุณลักษณะพิเศษของพระมหากัจจายนเถระที่สามารถอธิบายความแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้วโดยย่อให้พิสดาร ก็เพราะท่านบรรลุอรหัตผลพร้อมกับปฏิสัมภิทาคุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖[๑๕] จึงทำให้ท่านมีความแตกฉานในการแสดงธรรม

ผู้วิจัยเลือกทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เพราะเห็นว่าประวัติและบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระนั้น มีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา จึงเป็นการยากที่จะหาตำราที่เกี่ยวกับพระมหากัจจายนเถระที่มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์มาศึกษาได้ การที่เรื่องราวของท่านกระจัดกระจายอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว นับว่าเป็นอุปสรรคอย่างมากสำหรับบุคคลทั่วไปที่ต้องการจะศึกษาบทบาทและเรื่องราวของท่าน

ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่า พระมหากัจจายนเถระมีประวัติและความเป็นมาอย่างไร มีคุณสมบัติเฉพาะตัวอย่างไร มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างไร มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายอย่างไร ตลอดถึงวิธีการเผยแผ่และรักษาพระสัทธรรมไม่ให้เสื่อมได้อย่างไร ทั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจและดำเนินชีวิต ตลอดทั้งการนำมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

---

[๑๕] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๗/๒๔๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ต้องการศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระ โดยมุ่งประเด็นศึกษาดังต่อไปนี้ คือ

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติและความเป็นมาของพระมหากัจจายนเถระ ทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคุณสมบัติเฉพาะตัวของพระมหากัจจายนเถระ ที่ก่อให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในหมู่พุทธบริษัทและบุคคลอื่น ๆ ที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากัจจายนเถระกับบุคคลอื่น

๑.๒.๔ เพื่อศึกษาวิธีการและบทบาทของพระมหากัจจายนเถระ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ พระมหากัจจายนเถระมีประวัติทั้งอดีตชาติและปัจจุบันชาติเป็นมาอย่างไร

๑.๓.๒ พระมหากัจจายนเถระมีคุณสมบัติอย่างไร จึงก่อให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในหมู่พุทธบริษัทและบุคคลอื่น ๆ ที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนา

๑.๓.๓ พระมหากัจจายนเถระมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างไร

๑.๓.๔ พระมหากัจจายนเถระมีวิธีการและบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

การเผยแผ่ หมายถึง การแสดงธรรม การสนทนาธรรม การตอบปัญหาธรรม แก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไป ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ตลอดจนถึงการรวบรวมรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ตลอดไป

เอตทัคคะ หมายถึง ตำแหน่งที่พระสาวกได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง เช่น เป็นเอตทัคคะในทางธรรมกถึก หมายความว่า ได้รับตำแหน่งด้านเป็นผู้ยอดเยี่ยมในการแสดงธรรม[๑๕] ในงานวิจัยนี้หมายถึง เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าภิกษุทั้งหลายผู้สามารถอธิบายความแห่งธรรมโดยย่อให้พิสดาร

๑.๕ ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระ ไว้ในหนังสือตำนานพระอรหันต์ ๘ ทิศ ความว่า เดิมท่านชื่อว่ากัญจนะ แต่มหาชนชอบเรียกตามโคตรว่า กัจจายนะหรือกัจจานะ และมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ควัมปติ แต่มหาชนไม่นิยมเรียก พากันเรียกตามโคตรว่า กัจจายนะ อีกประการหนึ่ง เพราะชื่อควัมปติไปซ้ำกับชื่อพระสาวกอีกองค์หนึ่งเข้า คือ พระควัมปติที่เป็นสหายของพระยสะ ซึ่งอุปสมบทเป็นพระสงฆ์รุ่นแรกคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่อิสิปตนมฤคทายวันในพรรษาต้นแห่งปฐมโพธิกาล จึงได้เปลี่ยนมาเรียกตามโคตรว่ากัจจายนะ แม้ชื่อตามโคตรว่า กัจจายนะนี้ ก็ยังไปซ้ำกับพระสาวกองค์อื่นอีกจึงได้เปลี่ยนเรียกว่า พระมหากัจจายนะ โดยเอาคำว่า มหา เติมเข้าข้างหน้าเนื่องจากท่านเป็นพระเถระผู้เป็นชั้นพระมหาสาวก เช่นเดียวกับพระมหากัสสปเถระ[๑๖]

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระ ไว้ในหนังสืออนุพุทธประวัติ ความว่า พระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม รู้จักถือเอาความแห่งภาษิตที่ย่อได้โดยกว้างขวาง เหมาะแก่ภูมิแห่งตนผู้ปฏิบัติและแห่งผู้อื่นอันตนสั่งสอน และรู้จักย่อถือเอาความแห่งภาษิตที่พิสดาร เพื่อทรงไว้เป็นหลักและสั่งสอนผู้อื่นให้รู้จักกำหนด ประการแรก สงเคราะห์ในอัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาอันแตกฉานในอรรถคือเนื้อความ ประการหลัง สงเคราะห์ในธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาอันแตกฉาน

---

[๑๕] พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๓๘.

[๑๖] พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), **ตำนานพระอรหันต์ ๘ ทิศ**, ยุวพุทธชลบุรี ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูอุดมวิชชาการ (เหมือน อินฺทโชติ) อดีตเจ้าอาวาสวัดกำแพง อ.เมือง จ.ชลบุรี, ๒๕๒๖, หน้า ๗๓ – ๗๔.

ในธรรมคือหัวข้อ การแสดงแก่ผู้อื่นให้ประโยชน์สำเร็จใน ๒ ทางนั้น สงเคราะห์ในนิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติ คือภาษาเข้าใจพูด และปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาอันแตกฉานในปฏิภาณ คือความฉลาดไหวพริบ การรู้ทั่วถึงธรรมอันยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตนและผู้อื่น สงเคราะห์ในปฏิสัมภิทา ๔ อย่างนี้ พระสาวกผู้สามารถในทางนี้ย่อมเป็นกำลังใหญ่ของพระศาสดาในการประกาศพระพุทธศาสนา[๑๗]

บรรจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระ ไว้ในหนังสืออสีติมหาสาวก ความว่า พระมหากัจจายนเถระ เดิมท่านมีชื่อว่า "กัจจายนะ"หรือ"กัญจนะ" เพราะเกิดมามีผิวพรรณงามดุจทอง เมื่อได้รับการอุปสมบทแล้วก็ได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้เสด็จไปแคว้นอวันตี เพื่อโปรดพระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวแคว้นอวันตี แต่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้เป็นภาระของท่าน เพราะเห็นว่าพระองค์หรือพระมหากัจจายนเถระไปก็เหมือนกัน คือสามารถทำให้พระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวแคว้นอวันตีเลื่อมใสได้[๑๘]

ดร.วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชาพระพุทธศาสนา ความว่า พระมหากัจจายนเถระ นอกจากมีรูปงามแล้วยังเป็นคนใฝ่เรียนรู้อยู่ตลอดเวลา คือได้ศึกษาพระเวทต่าง ๆ จนมีความแตกฉาน ท่านยังมีคุณธรรมที่เด่นชัดอีก ๔ ประการ คือ[๑๙]

๑. **เป็นภิกษุที่ดี** พระมหากัจจายนะ เป็นพระที่สำรวมอินทรีย์ คือ ระมัดระวังควบคุมการแสดงออก มีอาการสำรวมมาก เป็นที่เคารพนับถือของพระสงฆ์ทั่วไป พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า "ที่ท่านพระมหากัจจายนะได้รับความเคารพนับถือจากพระสงฆ์ด้วยกันและแม้จากเทวดา เพราะท่านเป็นผู้สำรวมอินทรีย์"

---

[๑๗]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **อนุพุทธประวัติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๓๘), หน้า ๕๗.

[๑๘] บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๘ – ๒๕๙.

[๑๙] ดร.วิทย์ วิศเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, **หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชาพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพ ฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗ – ๑๘.

๒. เป็นสาวกที่ดีของพระพุทธเจ้า พระมหากัจจายนะได้ไปทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาแทนพระพุทธเจ้า โปรดพระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวเมืองเป็นจำนวนมากให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้วางรากฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคงจนกระทั่งเมืองอุชเชนีได้กลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่แห่งหนึ่ง มีพระเถระสำคัญ ๆ ที่มีบทบาทในการทำสังคายนาครั้งที่สองหลายรูป ทั้งหมดนี้เพราะท่านได้เป็นผู้ทำหน้าที่ของพุทธสาวกที่ดี และเป็นผู้ปูพื้นฐานไว้อย่างดีตั้งแต่ต้น

๓. เป็นผู้ยึดมั่นในหลักแห่งความถูกต้องและเหตุผล ข้อนี้เห็นได้จากการที่ท่านแสดงธรรมอยู่เสมอว่า มนุษย์เราไม่ว่าจะเกิดในวรรณะใด เมื่อประพฤติอกุศลหรือทำชั่ว ตายแล้วย่อมเข้าถึงอบายเสมอเหมือนกัน และไม่ว่าจะออกจากวรรณะใด เมื่อมีศีลประพฤติธรรมย่อมได้รับความนับถือและคุ้มครองเสมอกันหมด นี่คือหลักแห่งความเสมอภาค

๔. เป็นผู้มีความสามารถในทางภาษา ท่านมีความสามารถในการอธิบายเรื่องย่อให้พิสดาร ทำเรื่องยากให้เข้าใจง่าย จนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้เพราะความสามารถในด้านนี้เอง ทำให้ท่านชักจูงคนมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองอุชเชนี แม้พระพุทธเจ้าจะไม่เคยเสด็จไปเลยก็ตาม ท่านก็สามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและเจริญแพร่หลายได้

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาโดยอาศัยหลักฐาน และข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏกํ

๑.๖.๒. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๖.๓ อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาอฏฐกถา และฉบับแปลเป็นภาษาไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑.๖.๔ ฎีกา ฉบับมหาจุฬาฎีกา และอนุฎีกา ฉบับมหาจุฬาอนุฎีกา

๑.๖.๕ ตำราอื่น ๆ และรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของพระมหากัจจายนเถระ ทั้งอดีตชาติและปัจจุบันชาติ

๑.๗.๒ ทำให้ทราบคุณสมบัติเฉพาะตัวของพระมหากัจจายนเถระ ที่ก่อให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในหมู่พุทธบริษัทและบุคคลอื่น ๆ ที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ของพระมหากัจจายนเถระกับบุคคลต่าง ๆ

๑.๗.๔ ทำให้ทราบวิธีการและบทบาทของพระมหากัจจายนเถระ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายในสมัยพุทธกาล และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentrary Research) ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๘.๑ รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวกับประวัติและผลงานของพระมหากัจจายนเถระ จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการวิจัย

๑.๘.๒ ศึกษาข้อมูล แปล วิเคราะห์ข้อมูล

๑.๘.๓ เรียบเรียง นำเสนอผลการวิจัย

บทที่ ๒

ประวัติและคุณสมบัติเฉพาะตัวของมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระ เป็นพระสาวกรูปหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่สำคัญยิ่ง ท่านเป็นพระสาวกรูปหนึ่งในจำนวนอสีติมหาสาวก กล่าวคือพระสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ ท่าน มีความเป็นเลิศในการขยายความแห่งภาษิตโดยย่อให้พิสดารได้ถูกต้องตามพระพุทธพจน์[๑] เมื่อท่านบวชในพระพุทธศาสนาได้รับความไว้วางใจจากพระพุทธเจ้าให้ทำหน้าที่แทนไปประกาศพระศาสนา ณ เมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี ซึ่งเป็นแคว้นมหาอำนาจ[๒] แคว้นหนึ่งในสมัยนั้น (ดูแผนที่หมายเลข ๑.และ ๒.ประกอบ หน้า ๑๒,๑๓) ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายจนแคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระรูปนี้เป็นผู้มีรูปร่างผิวพรรณงดงามมากคล้ายพระพุทธเจ้า บางครั้งภิกษุทั้งหลายเห็นท่านแต่ไกลสำคัญผิดคิดว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาพากันลุกรับ[๓]

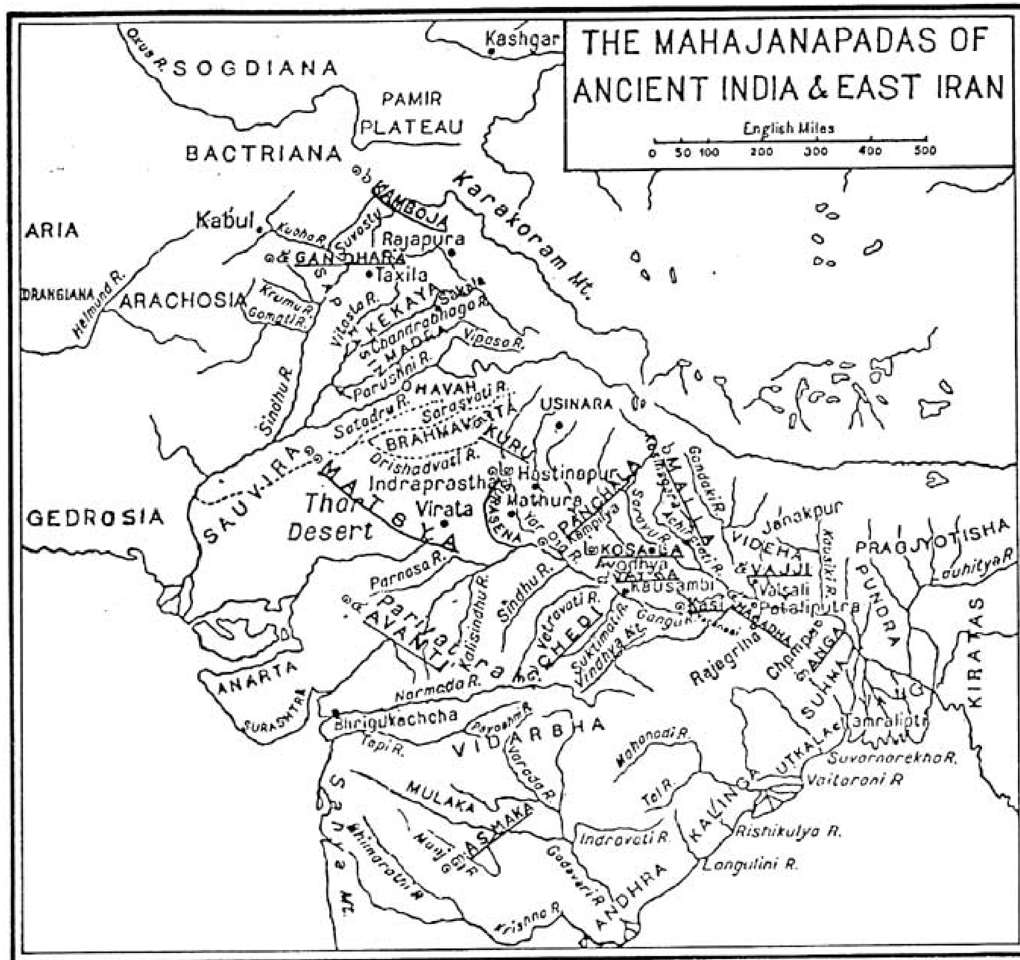
การศึกษาบทบาทของพระมหากัจจายนเถระ ในประเด็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาถึงชาติภูมิของท่าน การออกบวช การบรรลุธรรม คุณสมบัติเฉพาะตัว ชีวิตในบั้นปลาย ผลงานการประพันธ์ และอดีตชาติ ซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

---

[๑] จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔), เล่ม ๓, หน้า ๖๔.

[๒] **แคว้นมหาอำนาจ** ครั้งพุทธกาลมี ๔ แคว้น คือ มคธ โกศล วังสะ อวันตี ; เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา : ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙),หน้า ๔๙.

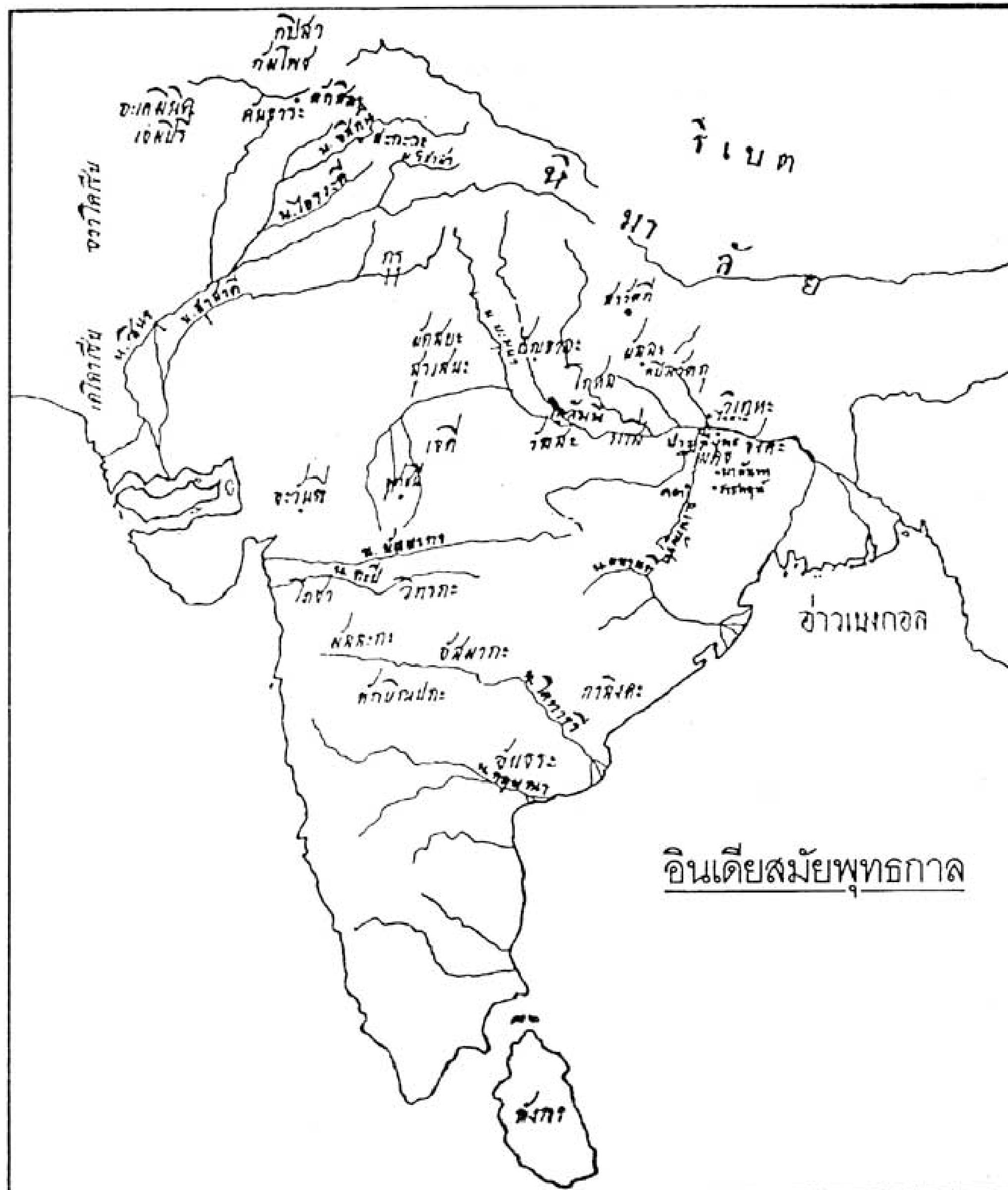
[๓] พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), **ตำนานพระอรหันต์ ๘ ทิศ**, ยุวพุทธชลบุรี ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เป็นบรรณาการ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูอุดมวิชชาการ (เหมือน อินฺทโชติ) อดีตเจ้าอาวาสวัดกำแพง อ.เมือง จ. ชลบุรี, ๒๕๒๖, หน้า ๗๔.

แผนที่ : ๑. ๑๖ มหาชนบทในอินเดียสมัยพุทธกาล

๑. KASI	(กาสี)	๒. KOSALA	(โกสละ)
๓. ANGA	(อังคะ)	๔. MAGADHA	(มคธะ)
๕. VAJJI	(วัชชี)	๖. MALLA	(มัลละ)
๗. CHEDI	(เจตี)	๘. VATSA	(วัตสะ หรือ วังสะ)
๙. KURU	(กุรุ)	๑๐. PANCHALA	(ปัญจาละ)
๑๑. MATSYA	(มัจฉะ)	๑๒. SURASENA	(สุรเสนะ)
๑๓. ASMAKA	(อัสสกะ หรือ อัศวกะ)	๑๔. AVANTI	(อวันตี)
๑๕. GANDHARA	(คันธาระ)	๑๖. KAMBOJA	(กัมโพชะ)

ที่มา : จากหนังสือ "อินเดียสมัยพุทธกาล" ของ กรุณา – เรืองอุไร กุศลาสัย

แผนที่ : ๒. อินเดียสมัยพุทธกาล

ที่มา : จากหนังสือ “อินเดียสมัยพุทธกาล” ของ กรุณา – เรืองอุไร กุศลาสัย

๒.๑ ชาติภูมิ

พระมหากัจจายนเถระ เกิดในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิต[๔]อันเก่าแก่และเป็นที่เคารพนับถืออย่างมากของพราหมณ์[๕] เชื้อสายกัจจานโคตรหรือกัจจายนโคตร[๖] ในเมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี[๗] ซึ่งเป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นในสมัยพุทธกาล บิดาท่านชื่อติปิติวัจฉะ[๘] หรือติริฏิวัจฉะ[๙] ซึ่งเป็นปุโรหิตประจำราชสำนักของพระเจ้าจัณฑปัชโชต ในเมืองอุชเชนี ส่วนมารดาของท่านชื่อ จันทนปทุม[๑๐] หรือจันทิมา[๑๑] พระมหากัจจายนเถระแต่เดิมมีชื่อว่ากาญจนมาณพ หรือกัญจนะ เพราะเกิดมามีผิวพรรณดุจทองคำ[๑๒] มารดาบิดาจึงถือเอานิมิตนี้ตั้งชื่อท่านว่า "กัญจนะ หรือกาญจนะ ซึ่งแปลว่าทอง แต่ชาวเมืองนิยมเรียกตามโคตรว่ากัจจานะหรือกัจจายนะ

---

[๔] **ปุโรหิต** หมายถึง พราหมณ์ผู้เป็นที่ปรึกษาพระราชา ; พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๖.

[๕] Nyanaponika Thera and Hellmuht Hecker, **Great Disciples of the Buddhism**, Bhikkhu Bodhi ed,(Kandy : Buddhist Publication Society, 1997),p. 216.

[๖] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๐ ; องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๘๕.

[๗] **แคว้นอวันตี** มีเมืองหลวงชื่อ อุชเชนี ซึ่งเชื่อถือว่าเป็น ๑ ใน ๗ เมืองศักดิ์สิทธิ์ของอินเดีย ได้แก่ ๑. ฮาร์ดาร์ ๒. อุชเชนี ๓. มถุรา ๔. อโยธยา ๕. ทวารกะ ๖. คอนจีเรรัม ๗. พาราณสี อวันตีเคยเป็นเมืองที่พระเจ้าอโศกมหาราชมาปกครอง แต่ความศักดิ์สิทธิ์มาจากตำนานเก่าแก่เรื่อง "วิกรมาทิตย์" วีรบุรุษของอินเดีย แคว้นอวันตีเป็นแคว้นใหญ่แคว้นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางเหนือของภูเขาหิมาลัยทางตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้นวังสะ ; พ. สุวรรณ, **พระสังกัจจายน์พระอรหันต์ผู้สมบูรณ์ลาภผล**, (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑ - ๓๒.

[๘] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๑/๒๔๐.

[๙] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๒.

[๑๐] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๑/๒๔๐.

[๑๑] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๒.

[๑๒] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๐.

เนื่องจากท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิต และเป็นความต้องการของตระกูลที่จะให้ท่านสืบตำแหน่งแทนบิดา เมื่อเจริญวัยท่านจึงได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีในสมัยนั้น และท่านก็เป็นผู้มีความสนใจใฝ่ในการศึกษามีความเฉลียวฉลาดสามารถเรียนจบไตรเพท[๑๓] หรือไตรเวท ต่อมาเมื่อบิดาซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชตถึงแก่กรรม ท่านจึงได้รับตำแหน่งปุโรหิตแทนบิดา โดยเป็นที่ปรึกษาในทางนิติ อันได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณี[๑๔]และได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีมาโดยลำดับ จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าจัณฑปัชโชตเป็นอย่างยิ่ง

๒.๒ การออกบวช

พระมหากัจจายนเถระ ออกบวชเพราะเหตุเลื่อมใสในคำสอนพระพุทธศาสนาเป็นพื้นเดิมอยู่ก่อนแล้ว ครั้นพระเจ้าจัณฑปัชโชตทรงทราบข่าวว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกแล้ว เสด็จจาริกไปโปรดสั่งสอนประชาชน ธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้น เป็นสัจธรรมที่แท้จริง ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตาม ทรงมีพระราชประสงค์จะกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จมาทรงประกาศพระศาสนา ณ เมืองอุชเชนี จึงตรัสสั่งกัจจายนปุโรหิตให้ไปเชิญเสด็จว่า "ท่านอาจารย์จงไปที่นั่น นำเสด็จพระพุทธเจ้ามาในที่นี่เถิด" เมื่อกัจจายนปุโรหิตกราบบังคมทูลรับอาสาพระราชประสงค์ พระเจ้าจัณฑปัชโชตจึงมอบหมายให้กัจจายนปุโรหิตเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล[๑๕] ฝ่ายกัจจายนปุโรหิตซึ่งมีจิตน้อมไปในการออกบวชเป็นพื้นเดิมอยู่แล้ว เมื่อได้รับ

---

[๑๓] **ไตรเพท** หรือไตรเวท เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่

๑. ฤคเวท ว่าด้วยบทสวดสำหรับสรรเสริญพระเจ้า เป็นคำร้อยกรอง

๒. ยชุรเวท ว่าด้วยบทบูชายัญ เป็นตำรากระทำพิธีต่าง ๆ เป็นคำร้อยแก้ว

๓. สามเวท ว่าด้วยบทสวดสั้น ๆ สำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมของประชาชน

ต่อมาเพิ่มอาถรรพเวท ว่าด้วยคาถาภาวนาในการเสกเป่าหรือร่ายมนต์ในทางไสยศาสตร์ จึงรวมเป็น ๔ พระเวท ; รศ. คูณ โทขันธ์, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๒.

[๑๔] จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก**, เล่ม ๓, หน้า ๖๕.

[๑๕] วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๒/๗๗ ; องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๑๙๘.

มอบหมายให้ไปกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า จึงเห็นเป็นโอกาสสมควรจึงทูลขอพระราชานุญาตออกบวชในพระพุทธศาสนาด้วย เมื่อได้รับอนุญาตให้บวชได้ ท่านพร้อมด้วยบริวารอีก ๗ คน ได้เดินทางเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร ท่านและบริวารทั้ง ๗ ได้ฟังธรรมพร้อมกัน จากนั้น ท่านกัจจายนะและบริวารได้กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

การบรรพชาอุปสมบทเป็นวิธีการรับคนเข้าหมู่คณะที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ครั้งพุทธกาลครั้งแรกมีเพียง ๒ วิธี คือ

๑. วิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าประทานอุปสมบทให้แก่กุลบุตรด้วยพระองค์เอง

๒. วิธีติสรณคมนูปสัมปทา เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอุปสมบทแก่กุลบุตรภายหลังทรงอนุญาตให้ใช้วิธีนี้บรรพชาสามเณร[๑๖]

การบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทานั้น มีความแตกต่างกันอยู่ในเรื่องพระดำรัสที่ตรัสแก่ผู้จะรับการอุปสมบทเป็นภิกษุ คือ พระองค์ตรัสแก่บุคคลที่ยังไม่ได้บรรลุอรหัตผลอย่างหนึ่ง และตรัสแก่บุคคลที่บรรลุอรหัตผลอีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ยังไม่บรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจะทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระดำรัสว่า "จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด"[๑๗] เช่น ทรงประทานแก่พระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ ส่วนผู้บรรลุอรหัตผลแล้วพระพุทธเจ้าจะทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระดำรัสว่า "จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เถิด"[๑๘] เช่น ทรงประทานแก่พระยสะ การที่พระพุทธเจ้าตรัสพระดำรัสแตกต่างกัน ก็เพราะพระยสะได้บรรลุอรหัตผลแล้ว ไม่ต้องเพิ่มคำว่า "เพื่อทำที่สุดทุกข์

---

[๑๖] วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๔ - ๒๕๖.

[๑๗] วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๒/๗๗.

. . . เอถ ภิกฺขโวติ ภควา อโวจ สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายาติ ; วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๒/๕๕.

[๑๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๒๖.

. . . เอหิ ภิกฺขูติ ภควา อโวจ สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จรถ พฺรหฺมจริยนฺติ ; วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๘/๒๓.

โดยชอบ" ส่วนพระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระบรรลุเพียงโสดาบัตติผลเท่านั้น จึงต้องเพิ่มคำว่า "เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ"

สมันตปาสาทิกา กล่าวถึงการบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาที่พระพุทธเจ้าทรงประทานเองไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงเห็นว่าบุคคลผู้ที่จะบรรพชาอุปสมบทนั้น มีอุปนิสัยพร้อมที่จะบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุได้ก็จะทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาซึ่งมีพระฉวีวรรณดังทองคำออกจากภายในผ้าบังสุกุลสีแดง แล้วเปล่งพระสุรเสียงดังเช่นพรหม ตรัสว่า "จงเป็นภิกษุมาเถิด" หากผู้นั้นยังไม่บรรลุอรหัตผล พระองค์ก็จะตรัสต่อไปว่า "จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด" พร้อมกับพระดำรัสนั้น เพศคฤหัสถ์ของผู้นั้นก็อันตรธานไป เป็นอันว่าบรรพชาอุปสมบทของเขาสำเร็จ ผู้ที่บรรพชาอุปสมบทนั้นก็กลายเป็นผู้มีศีรษะโล้นโดยไม่ต้องโกนผม ครองผ้ากาสาวพัสตร์นุ่งผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง พาดบ่าผืนหนึ่ง บนไหล่ซ้ายสะพายบาตรดินสีดอกอุบลเขียว ที่ร่างกายครองสมณบริขาร ๘ คือ ไตรจีวร บาตร มีด เข็ม ประคดเอว และผ้ากรองน้ำ มีกิริยาเรียบร้อยเหมือนพระเถระบวชได้ ๖๐ พรรษา มีพระพุทธเจ้าเป็นพระอุปัชฌาย์ ยืนถวายอภิวาทพระองค์อยู่[๑๙]

ปรมัตถทีปนี กล่าวถึงการบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาไว้ว่า พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ออกแล้วตรัสว่า "จงเป็นภิกษุมาเถิด" ในขณะนั้นเอง ท่านพระเถระเหล่านั้นมีผมและหนวดเพียง ๒ องคุลี ทรงบาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์[๒๐] เหมือนพระเถระบวชได้ ๖๐ พรรษา[๒๑]

---

[๑๙] วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๔ - ๒๕๕.

[๒๐] **คัมภีร์ธรรมบทภาค ๓** ได้กล่าวถึงผลแห่งการถวายจีวรแก่ภิกษุไว้ว่า ถ้าเป็นหญิงย่อมได้ผลสูงสุดด้วยเครื่องประดับชื่อมหาลดาปสาธน์ ถ้าเป็นชายย่อมได้ผลสูงสุดด้วยบาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ : ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๕๕.

[๒๑] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๓.

. . . สตฺถา เอถ ภิกฺขโวติ หตฺถํ ปสาเรสิ. เต ตาวเทว ทฺวงฺคุลมตฺตเกสมสฺสุกา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกตฺเถรา วิย อเหสุํ.

การบรรพชาอุปสมบทของพระมหากัจจายนเถระนั้น ผู้วิจัยพบว่าท่านบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และพระพุทธเจ้าตรัสพระดำรัสเช่นเดียวกับพระยสะ เพราะท่านได้บรรลุอรหัตผลแล้วจึงขอบรรพชาอุปสมบทภายหลัง

๒.๓ การบรรลุธรรม

พระมหากัจจายนเถระ ในเวลาที่ท่านพร้อมด้วยบริวารที่ติดตามท่านอีก ๗ คน ได้เดินทางถึงวัดพระเชตวันมหาวิหาร ขณะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดชาวกรุงสาวัตถีอยู่พอดี[๒๒] ท่านพร้อมกับบริวารจึงได้หยุดฟังธรรมอยู่นอกที่ประชุม ท่านพร้อมด้วยบริวารเจริญวิปัสสนาพิจารณาตามพระธรรมเทศนาจนเกิดการรู้แจ้ง[๒๓] ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกับปฏิสัมภิทา[๒๔] ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบ

ในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๔ วิธีด้วยกัน คือ

๑. สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมถะนำหน้า
๒. วิปัสสนาปุพพังคมสมถะ สมถะมีวิปัสสนานำหน้า
๓. ยุคนัทธสมถวิปัสสนา สมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน
๔. ธัมมุทธัจจวิคคหิตมานัส วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมุทธัจจ์[๒๕] คือ ความฟุ้งซ่านธรรมหรือตื่นธรรม[๒๖]

---

[๒๒] บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๘.

[๒๓] บรรจบ บรรณรุจิ, "การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๒, หน้า ๑๑๔.

[๒๔] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๑.

[๒๕] **คัมภีร์อรรถกถา** เรียกธรรมุทธัจจ์นี้ว่า วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ (ทสวิปสฺสนูปกฺกิเลสสงฺขาเตน อุทฺธจฺเจน วิคฺคหิตํ.) ; องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๐/๓๙๑.

[๒๖] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑/๓๐๖ - ๓๐๗ ; ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๔๑๒ - ๔๑๓.

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ ผู้วิจัยจะขอสรุปความตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค[๒๗] ดังต่อไปนี้

๑. **คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค** กล่าวการเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า ไว้ว่า เบื้องต้นจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ ด้วยอำนาจเนกขัมมะ (ความสลัดออก ไม่โลภไม่พัวพันอยู่ในกาม) ก็ดี ด้วยอำนาจอพยาบาท (คิดเมตตา) ก็ดี อาโลกสัญญา (ทำใจนึกถึงแสงสว่าง ไม่ให้ง่วงเหงา) ก็ดี อวิกเขปะ(ความไม่ฟุ้งซ่านปราศจากอุทธัจจะ) ก็ดี ธรรมววัตถาน (การกำหนดข้อธรรม ซึ่งทำให้ไม่มีวิจิกิจฉา) ก็ดี ญาณ (ความรู้)ก็ดี ปราโมทย์ (ความชื่นใจ) ก็ดี ด้วยอำนาจ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ด้วยอำนาจอากาสานัญจายตนสมาบัติ วิญญาณัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ด้วยอำนาจกสิณ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐[๒๘] หรือปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับอานาปานสติ ๓๒ ประการ[๒๙] ไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เกิดปัญญามองเห็นแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลายที่เกิดแล้วในสมาธินั้น ๆ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนี้ สมถะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง

๒. **คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค** กล่าวการเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า ไว้ว่า วิปัสสนาใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาวะโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ครั้นแล้วจิตเกิดความปล่อยวางธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้น ยึดเอาภาวะปล่อยวางนั้นเป็นอารมณ์ จิตจึงมีภาวะอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ อย่างนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง

---

[๒๗] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒ - ๗/๔๑๔ - ๔๒๗.

[๒๘] ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ข. หน้า ๑๐๖ - ๑๐๗.

[๒๙] ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค. หน้า ๑๐๙.

๓. **คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค** กล่าวการเจริญสมถะและวิปัสสนาเข้าคู่กันไว้ว่า ผู้เจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป ด้วยอาการ ๑๖ อย่าง[๓๐] โดยอรรถแห่งอารมณ์เป็นต้น ตัวอย่าง เช่น เมื่อละอุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ก็เกิดสมาธิ คือภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ไม่ฟุ้งซ่าน อันมีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อละอวิชชา ก็เกิดวิปัสสนา คือการตามรู้เห็นแจ้งอันมีนิโรธเป็นอารมณ์ อย่างนี้ ทั้งสมถะและวิปัสสนาจึงมีหน้าที่เดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่เกินกันโดยอรรถแห่งอารมณ์

๔. **คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค** กล่าววิธีการปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมุทธัจจ์ไว้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติมนสิการโอภาส โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โอภาสย่อมเกิดขึ้น เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทธัจจะกั้นไว้ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริง ดังนั้นจึงเรียกว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมุทธัจจ์ . . .

เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ญาณ (ความรู้) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) สุข (ความสุข) อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) อุปัฏฐาน (สติแก่กล้า) อุเบกขา (มีใจเป็นกลาง) นิกันติ (ความติดใจ) ย่อมเกิดขึ้น เพราะถึงนิกันติเป็นต้นนั้นว่า "นิกันติเป็นธรรม" (เข้าใจว่า เป็นมรรค ผล หรือ นิพพาน) เพราะนึกถึงนิกันตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทธัจจะกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามความเป็นจริง ดังนั้นจึงเรียกว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมุทธัจจ์ . . .

---

[๓๐] **อาการ ๑๖ อย่าง** หมายเอาสภาวะที่เป็นคู่กันด้วย : ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๕/๒๒๐.

๑. ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์	๒. ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร
๓. ด้วยมีสภาวะละ	๔. ด้วยมีสภาวะสละ
๕. ด้วยมีสภาวะออก	๖. ด้วยมีสภาวะหลีกออก
๗. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด	๘. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต
๙. ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น	๑๐. ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ
๑๑. ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม	๑๒. ด้วยมีสภาวะไม่มีนิมิต
๑๓. ด้วยมีสภาวะมีปณิหิตะ	๑๔. ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ
๑๕. ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน	๑๖. ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกัน : ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐.

เมื่อมนสิการรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ชรา และมรณะ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โอภาสย่อมเกิดขึ้น ญาณย่อมเกิดขึ้น . . . นิกันติย่อมเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติถึงนิกันติเป็นต้นนั้นว่า "นิกันติเป็นธรรม" เพราะนึกถึงนิกันตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทธัจจะกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดชราและมรณะซึ่งปรากฏโดยความเป็นอนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตามความเป็นจริง ดังนั้นจึงเรียกว่า มีจิตถูกชักให้เขวไปด้วยธรรมุทธัจจ์ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัตินั้นได้

วิธีปฏิบัติที่จะให้จิตตั้งมั่นสงบเป็นสมาธิได้ คือต้องกำหนดด้วยปัญญารู้เท่าทันฐานะทั้ง ๑๐ มีโอภาส[๓๑] เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้จิตกวัดแกว่งหวั่นไหวเหล่านี้ เมื่อรู้เท่าทันแล้วก็ย่อมเป็นผู้ฉลาดในธรรมุทธัจจ์ ย่อมไม่ถึงความหลงใหล จิตก็จะไม่หวั่นไหว จะบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง ไม่ฟุ้งซ่าน ภาวนาก็จะไม่เสื่อมเสีย ไม่เคลื่อน อย่างนี้เรียกว่า วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมุทธัจจ์

การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระมหากัจจายนเถระ ได้บรรลุอรหัตผลด้วยวิธีเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า[๓๒]

๒.๔ คุณสมบัติเฉพาะตัวของพระมหากัจจายนเถระ

คุณสมบัติเฉพาะตัวของพระมหากัจจายนเถระที่ปรากฏชัดเจนมี ๓ ประการ คือ ท่านเป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม เป็นผู้สำรวมอินทรีย์และยกย่องการฟังธรรม และเป็นผู้ชอบความสงัดอยู่ผู้เดียว แต่ละประการมีรายละเอียดดังนี้

---

[๓๑] **ฐานะ ๑๐** ในที่นี้หมายถึง วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ง. หน้า ๑๑๑.

[๓๒] บรรจบ บรรณรุจิ. "การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า ๑๑๔.

๒.๔.๑ เป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม

พระมหากัจจายนเถระนับว่าเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีผิวพรรณงดงาม เมื่อใครเห็นหรือพบเข้าต้องชมเชยอยู่เสมอว่าท่านมีลักษณะงดงามคล้ายพระพุทธเจ้า บางครั้งภิกษุเห็นท่านแต่ไกลนึกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาจึงพากันลุกรับ ดังเรื่องต่อไปนี้

ณ โสเรยยนคร มีบุตรเศรษฐีคนหนึ่งชื่อโสเรยยะ ได้นั่งยานน้อยกับสหายผู้หนึ่งพร้อมกับบริวารจำนวนมากออกจากเมืองเพื่อไปอาบน้ำ ขณะนั้นพระมหากัจจายนเถระเข้าไปบิณฑบาตในนครนั้น ได้ครองผ้าให้เห็นผิวกาย ผิวพรรณของพระเถระมีสีดุจทองคำ โสเรยยะเห็นท่านแล้ว คิดว่า "สวยจริง ขอให้ได้พระเถระรูปนี้เป็นภรรยาเรา หรือขอให้ภรรยาของเรามีผิวพรรณงดงามเหมือนพระเถระ" เพียงแค่เขาคิดเท่านี้ เพศชายของเขาก็หายไป เพศหญิงก็ปรากฏขึ้นมาแทน[๓๓] เขาละอายมากจึงลงจากยานหนีไป ไม่มีใครจำเขาได้เลย และเขาก็ได้เดินทางไปสู่เมืองตักกสิลา

ฝ่ายสหายของโสเรยยะ เที่ยวออกตามหาจนทั่วบริเวณก็ไม่พบ ทุกคนเมื่ออาบน้ำเสร็จแล้วก็พากันกลับบ้านนึกว่า เขาอาบน้ำเสร็จแล้วคงจะกลับมา ครั้งนั้นมารดาบิดาของโสเรยยะออกเที่ยวตามหาจนทั่วก็ไม่พบ ก็ได้แต่ร้องไห้รำพันด้วยเข้าใจว่าบุตรของตนตายแล้ว จึงได้ทำบุญอุทิศให้

โสเรยยะเดินตามกองเกวียนที่จะไปสู่เมืองตักกสิลา ขณะนั้น พวกกองเกวียนเห็นโสเรยยะจึงกล่าวว่า เธอเดินตามกองเกวียนของพวกเรามาทำไม พวกเราไม่รู้จักเธอ เธอเป็นลูกสาวใคร โสเรยยะกล่าวว่า พวกท่านจงขับเกวียนไปเถิด ฉันจะเดินไป เมื่อเดินไปเรื่อย ๆ เกิดเมื่อยล้าเดินไม่ไหว จึงได้ถอดแหวนวงหนึ่งให้เป็นค่าจ้างเพื่อขออาศัยนั่งไปบนเกวียนเล่มหนึ่ง

พวกกองเกวียนปรึกษากันว่า บุตรชายเศรษฐีในเมืองตักกสิลายังไม่มีภรรยา พวกเราจะบอกเขาแล้วคงได้รับรางวัลงดงาม พวกกองเกวียนไปถึงเมืองตักกสิลาแล้ว ก็ไป

---

[๓๓] เรื่องเช่นนี้ มีปรากฏเพียงที่เดียวและเป็นเรื่องที่อยากต่อการเชื่อถือ เพราะไม่สามารถพิสูจน์ได้ในปัจจุบัน แต่การดูหมิ่นพระอริยะ (อริยุปวาท) มีวิบากกรรมที่รุน แรง ซึ่งเป็นเรื่องอจินไตย (หมายถึง เรื่องไม่ควรคิด) ๔ ประการ คือ ๑. พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒. ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๓. วิบากแห่งกรรม ๔. ความคิดเรื่องโลก ; องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒.

บอกแก่บุตรชายเศรษฐีว่า นาย พวกเรานำนางแก้วมาให้ท่าน บุตรเศรษฐีฟังแล้วให้พาตัวมาดู พอเห็นความงามน่าพึงพอใจก็เกิดความเสน่หา จึงตั้งให้เป็นภรรยาของตน

จริงอยู่ พวกชายที่ไม่เคยเป็นหญิง หรือพวกหญิงไม่เคยเป็นชาย ไม่มีเลย เพราะว่าพวกผู้ชายประพฤติผิดในภรรยาของผู้อื่นตายไปถูกไฟไหม้อยู่ในนรกหลายแสนปี เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็ต้องเป็นหญิงถึง ๑๐๐ ชาติ ก็ถ้าหญิงมีความปรารถนาจะเป็นชาย ทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น หมดความพอใจในความเป็นหญิง พึงตั้งใจว่า ขอบุญทั้งหลายของเรานี่ จงให้เราไปเกิดเป็นชาย ตายแล้วก็ย่อมจะได้เกิดเป็นชาย หรืออีกอย่างหนึ่งหญิงที่นับถือสามีเหมือนเทวดา ก็ย่อมเกิดเป็นชายได้ด้วยอำนาจการปรนนิบัติดีในสามี ส่วนบุตรชายเศรษฐี ได้ทำจิตอันเป็นอกุศลในพระมหากัจจายนเถระจึงกลับกลายเป็นหญิงในชาตินี้

โสเรยยะเมื่ออยู่ร่วมกับบุตรชายเศรษฐีก็เกิดบุตรจากครรภ์ของตนอีก ๒ คน เดิมที่อยู่ในโสเรยยนคร เขามีภรรยาและมีบุตร ๒ คน จึงรวมเป็น ๔ คน ทั้งทำหน้าที่สามีและภรรยาในชาติเดียวกัน

ภายหลังโสเรยยะทราบข่าวว่า สหายจากโสเรยยนครนำสินค้ามาขายที่เมืองตักกสิลา ในเวลานั้น โสเรยยะได้เปิดหน้าต่างดูพอเห็นสหายนั้นก็จำได้ จึงสั่งสาวใช้ให้ไปเชิญสหายนั้นมา และได้ทำการต้อนรับอย่างใหญ่โต สหายนั้นจึงกล่าวกับโสเรยยะว่า ฉันไม่เคยรู้จักเธอมาก่อน ทำไมเธอจึงได้ทำการต้อนรับแก่ฉันอย่างใหญ่โต โสเรยยะตอบว่า ฉันรู้จักท่าน ท่านเป็นชาวโสเรยยนครใช่ไหม สหายนั้นตอบว่าใช่ โสเรยยะจึงได้ถามถึงมารดาบิดา ภรรยาและบุตรชายของเขาทั้ง ๒ คน สหายนั้นตอบว่า ชนเหล่านั้นสบายดี เธอรู้จักด้วยหรือ โสเรยยะตอบว่า ฉันรู้จัก แล้วบุตรชายของท่านไปไหนเล่า สหายนั้นจึงได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง โสเรยยะจึงกล่าวว่า ฉันนี่แหละ คือเขา และเล่าเรื่องที่เขาเห็นพระมหากัจจายนเถระ จนได้มาอยู่ในเมืองนี้ สหายนั้นกล่าวว่า ท่านทำกรรมหนักถึงปานนี้ ทำไมจึงไม่บอกแก่เราและท่านให้พระเถระยกโทษแล้วหรือยัง โสเรยยะกล่าวว่า เรายังไม่ได้ให้พระเถระยกโทษเลย ท่านรู้ไหมว่าพระเถระอยู่ที่ไหน สหายนั้นตอบว่า พระเถระอาศัยอยู่ในเมืองนี้เอง โสเรยยะกล่าวว่า หากพระเถระมาบิณฑบาตในที่นี่ ฉันจะถวายอาหารบิณฑบาตแก่ท่านพระเถระ สหายกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงเตรียมสักการะไว้ เราจะนิมนต์พระเถระมา สหายนั้นไปนิมนต์พระเถระและท่านก็รับนิมนต์นั้น วันรุ่งขึ้นท่านพระมหากัจจายนเถระจึงไป

สู่ที่นิมนต์นั้น บุตรเศรษฐีได้ถวายบิณฑบาตแก่พระเถระแล้ว จึงพาหญิงนั้นมากราบนมัสการพระเถระ แล้วเรียนว่า พระคุณเจ้า ขอท่านจงยกโทษแก่หญิงสหายของกระผมด้วย พระเถระกล่าวว่า เรื่องอะไร บุตรเศรษฐีจึงเล่าเรื่องราวทั้งหมดให้พระเถระฟัง พระเถระกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นเธอจงลุกขึ้น ฉันยกโทษให้แก่เธอ พอพระเถระกล่าวว่า ฉันยกโทษให้เท่านั้นเอง เพศหญิงก็หายไปกลับกลายเป็นเพศชายตามเดิม

เมื่อโสเรยยะกลับเพศเป็นชายตามปกติแล้ว บุตรเศรษฐียังมีความปรารถนาให้เขาอยู่ในนครนั้นเหมือนเดิม แต่โสเรยยะไม่ต้องการอย่างนั้น เพราะมีความปรารถนาจะบวชในสำนักของพระมหากัจจายนเถระ จึงมอบบุตร ๒ คนที่เกิดแต่อกของตนให้แก่บุตรเศรษฐีนั้นเลี้ยงดู ส่วนตนเองก็ได้บวชในสำนักของพระเถระ ต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตผล[๓๔]

---

[๓๔] ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๒ - ๑๕๗.

* **หนังสือพระอสีติมหาสาวกนิพพาน** ซึ่งเป็นคัมภีร์รุ่นหลังกล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระว่าเป็นผู้มีรูปงาม มีผิวพรรณดุจทองคำ และมีผู้กล่าวชมเชยสรรเสริญท่านว่า มีบุคลิกลักษณะเหมือนพระผู้มีพระภาค ดังเรื่องต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระพักสำราญอิริยาบถอยู่ในป่าอันร่มรื่นซึ่งตั้งอยู่เชิงเขาปัชชลิต โดยท่านอาศัยเหภูมินครเป็นที่โคจรบิณฑบาต และท่านได้แสดงธรรมโปรดเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายให้เป็นผู้ยินดีในการบริจาคทาน รักษาศีล ทั้งให้เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตลอดจนมีความเคารพต่อพระรัตนตรัยเป็นนิตย์ ท่านพระเถระเป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม หาพระเถรานุเถระทั้งหลายเปรียบได้ยาก เว้นไว้แต่พระผู้มีพระภาคพระองค์เดียวเท่านั้น ดังมีคำพรรณนาชมเชยท่านว่า

เมื่อพระมหากัจจายนเถระเที่ยวจาริกบิณฑบาต ณ ที่ใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น ต่างพากันชมเชยท่านว่า พระศาสดาเสด็จมาโปรด จึงได้พากันกระทำสักการะบูชา แสดงความเคารพกราบไหว้บูชาพระมหากัจจายนเถระนั้น เพราะเหตุว่า ท่านมีรูปร่างคล้ายพระศาสดา ครั้นเมื่อพระมหากัจจายนเถระได้ฟังถ้อยคำของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่พากันกล่าวสรรเสริญชมเชยท่านเปรียบกับพระศาสดา ท่านคิดพิจารณาอยู่ในใจว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพากันสรรเสริญชมเชยถ้อยคำอันไม่สมควร โดยพากันเรียกตัวเราให้พ้องต้องกับพระนามของพระศาสดา ย่อมเป็นการอันไม่สมควรยิ่ง

พระเถระคิดพิจารณาดังนี้แล้ว ท่านไม่สามารถจะอดทนฟังถ้อยคำสรรเสริญชมเชยนั้นต่อไปได้ จึงได้เนรมิตร่างกายให้มีรูปร่างอ้วนพี พุงพลุ้ย หมดความสวยงาม ตั้งแต่บัดนั้น ; "พระอสีติมหาสาวกนิพพาน". อ้างใน จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก**, เล่ม ๓ หน้า ๗๖.

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่าพระมหากัจจายนเถระนี้ เป็นพระมหาสาวกที่มีความสำคัญ ถ้าใครไปว่าร้ายหรือดูแคลนท่านแล้ว ก็จะได้รับอกุศลวิบาก เรื่องนี้มีกล่าวไว้ในปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกายอุปริปัณณาสก์ว่า วันหนึ่ง วัสสการพราหมณ์เห็นพระมหากัจจายนเถระลงจากเขาคิชฌกูฏจึงพูดว่า พระเถระรูปนี้เหมือนลิง พระผู้มีพระภาคทรงสดับคำนั้นจึงตรัสว่า ถ้าวัสสการพราหมณ์ขอขมาโทษพระเถระเสียก็จะเป็นการดี ถ้าไม่ยอมขอขมาโทษ เขาก็จะเกิดเป็นลิงหางยาวเหมือนโคในป่าเวฬุวันนี้ วัสสการพราหมณ์ฟังพระดำรัสนั้นแล้วคิดว่า พระดำรัสของพระสมณโคดมย่อมเป็นจริงเสมอ จึงคิดต่อไปว่า เมื่อเราเกิดเป็นลิงก็ควรจะมีที่หากิน จึงปลูกต้นไม้หลายชนิดไว้ในป่าเวฬุวัน ทำการบำรุงรักษาเป็นอย่างดี ต่อมา วัสสการพราหมณ์ได้ตายแล้วไปเกิดเป็นลิงอยู่ในป่าเวฬุวัน เมื่อมีคนเรียกว่า "วัสสการะ" ก็จะมายืนอยู่ใกล้ ๆ[๓๕] เรื่องนี้แสดงไว้ในอรรถกถา ซึ่งแสดงผลของอริยุปวาท การว่าร้ายพระอริยะเป็นบาปให้เกิดโทษแก่ผู้ว่าร้ายจริง ๆ

๒.๔.๒ เป็นผู้สำรวมอินทรีย์และยกย่องการฟังธรรม

พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ เป็นที่เคารพของภิกษุทั้งหลายและเหล่าเทวดา ดังเรื่องต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ วัดบุพพาราม ภายใต้ปราสาทของมิคาร-มารดา ในวันปวารณา ครั้งนั้น พระมหากัจจายนเถระอาศัยอยู่ที่อวันตีชนบท แม้ท่านมาจากที่ไกลก็ยกย่องการฟังธรรม เพราะเหตุนี้ พระเถระผู้ใหญ่ทั้งหลาย จึงเว้นอาสนะไว้เพื่อท่าน ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาจากเทวโลกพร้อมด้วยเทพบริษัททรงบูชาพระพุทธเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์ แล้วประทับยืนไม่เห็นพระมหากัจจายนเถระ จึงทรงรำพึงว่า เพราะเหตุไรพระผู้เป็นเจ้าจึงไม่มา ในขณะนั้นพระเถระก็ปรากฏนั่งบนอาสนะของตน ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นพระเถระแล้ว จึงเข้าไปจับข้อเท้าของท่านตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าของเรามาแล้ว เราหวังการมาของพระผู้เป็นเจ้าอยู่ทีเดียว ทรงนวดเท้าพระเถระแล้วบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ ไหว้พระเถระแล้วได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร

---

[๓๕] ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๘๓/๔๙.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท้าวสักกะทรงทำสักการะเพราะเห็นแก่หน้า ในพระสาวกผู้ใหญ่ไม่เห็นท่านทำเหมือนอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสว่า ภิกษุผู้มีความสำรวมในอินทรีย์ เช่น มหากัจจายนะนี้ย่อมเป็นที่รักของเทวดาทั้งหลาย[๓๖]

๔.๒.๓ เป็นผู้ชอบความสงัดอยู่ผู้เดียว

พระมหากัจจายนเถระ โดยปกติแล้วท่านชอบอยู่ในที่สงัดผู้เดียว ท่านไม่ชอบอยู่ด้วยการคลุกคลีกับหมู่คณะ เหมือนกับพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระอานนท์ ท่านมักจะอยู่เพียงลำพัง แต่ก็ไม่สงัดออกจากหมู่เลยทีเดียว เหมือนกับพระมหากัสสปะ[๓๗] ท่านก็ยังหาโอกาสบรรยายธรรมและยังติดตามพระพุทธเจ้าในการประกาศธรรม ดังเนื้อความที่ปรากฏในสูตรต่าง ๆ พบว่าท่านชอบอยู่ในป่าและภูเขา เช่น ในกัจจานสูตร ความว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร วันหนึ่งพระมหากัจจายนเถระเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี กลับมาทำภัตกิจเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้เข้าไปสู่วิหารแสดงวัตรแด่พระพุทธเจ้าแล้ว ก็กลับไปนั่งพักผ่อนในที่พักกลางวัน ยับยั้งอยู่ด้วยสมาบัติต่าง ๆ ตลอดทั้งวัน ในเวลาเย็นท่านนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง เจริญกายคตาสติที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกลจากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นพระเถระนั่งอยู่อย่างนั้น จึงทรงเปล่งอุทานว่า

> ผู้ใดพึงเข้าไปตั้งกายคตาสติไว้ในกาลทุกเมื่อว่า
> "ถ้าในอดีต กรรมกิเลสไม่พึงมีแก่เรา
> ในปัจจุบัน อัตภาพนี้ก็ไม่พึงมีแก่เรา
> ในอนาคต วิปากวัฏก็จักไม่มีแก่เรา"

---

[๓๖] ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๖๓ - ๖๔.

[๓๗] Nyanaponika Thera and Hellmuth Hecker, Great Disciples of the Buddhism, p. 219.

ผู้นั้นมีปกติอยู่ด้วยอนุปุพพวิหาร[๓๘] ในกาลทั้ง ๓ นั้น
พึงข้ามพ้นตัณหาที่ชื่อวิสัตติกาได้
โดยเวลาที่อริยมรรคเกิดขึ้นนั่นแล[๓๙]

๒.๕ ชีวิตในบั้นปลาย

ชีวิตในบั้นปลายของพระมหากัจจายนเถระ หลังจากที่ท่านได้ช่วยพระพุทธองค์ไปประกาศพระพุทธศาสนาในแคว้นอวันตี จนชาวอวันตีได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากและกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในสมัยนั้น ท่านวนเวียนจำพรรษาอยู่ในแคว้นอวันตีและแคว้นสุรเสนะ ซึ่งอยู่ใกล้กับแคว้นอวันตี[๔๐] ท่านมีอายุยืนมาถึงภายหลังพุทธปรินิพพาน ดังความในมธุรสูตรว่า

สมัยหนึ่งท่านอยู่ ณ ป่าคุณธาวัน[๔๑] เขตกรุงมธุรา พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตรได้ยินกิตติศัพท์ว่า พระมหากัจจายนเถระเป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำสละสลวย มีปฏิภาณดี เป็นผู้ใหญ่ และเป็นพระอรหันต์ การเห็นพระอรหันต์เป็นความดีอย่างแท้จริง จึงได้เสด็จไปหาพระเถระถึงที่อยู่แล้วได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ ได้รับสั่งว่า พระคุณเจ้ากัจจายนะ พวกพราหมณ์ถือตัวว่า พวกเขาเป็นผู้ประเสริฐ บริสุทธิ์ เป็นโอรสเกิดจากโอษฐ์ของพรหม เกิดจากพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพรหม เรื่องนี้พระคุณเจ้ามีความเข้าใจว่าอย่างไร

ท่านถวายพระพรว่า มหาบพิตร นั่นเป็นเพียงคำเล่าลือชวนเชื่อของเขา ท่านจึงได้ยกอุทาหรณ์มาแสดงเป็นข้อ ๆ โดยชี้แจงวรรณะทั้ง ๔ (กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร) เหล่านั้นไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย ดังนี้

---

[๓๘] **อนุปุพพวิหาร** หมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ที่ต้องเข้าสมาบัติตามลำดับ มีรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ ; องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙๕ ; องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๓๒ - ๓๓/๓๐๗.

[๓๙] ขุ.จุ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๖ - ๓๑๗ ; ขุ.จุ.อ. (บาลี) ๖๘/๔๐๑.

[๔๐] บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, หน้า ๒๖๓.

[๔๑] บางแห่งเรียกว่า **คุณทาวัน** ; ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔.

๑. วรรณะใดเป็นผู้มั่งคั่งวรรณะเดียวกัน และวรรณะอื่นย่อมเข้าเป็นพวกของวรรณะนั้น
๒. วรรณะใดประพฤติอกุศลกรรมบถ เมื่อตายแล้ว วรรณะนั้นย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก[๔๒] เสมอกันหมด ไม่มียกเว้น
๓. วรรณะใดประพฤติกุศลกรรมบถ เมื่อตายแล้ว วรรณะนั้นย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกันหมด
๔. วรรณะใดกระทำการปล้นสดมภ์ เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น วรรณะนั้นต้องได้รับราชอาชญาเหมือนกันหมด ไม่มียกเว้น
๕. วรรณะใดออกบวชตั้งอยู่ในศีลธรรม วรรณะนั้นย่อมได้รับความนับถือ การบำรุงด้วยปัจจัย ๔ การคุ้มครองรักษาเหมือนกันหมด ไม่มียกเว้น

เมื่อพระมหากัจจายนเถระถวายพระพรอย่างนี้แล้ว พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ทรงสดับแล้วเกิดพระราชศรัทธาเลื่อมใส และทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกขอถึงพระมหากัจจายนเถระ พร้อมพระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต แต่ท่านถวายพระพรว่า มหาบพิตร พระองค์อย่าทรงถึงอาตมภาพเป็นสรณะเลย ขอจงถึงพระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึ่งของอาตมภาพเป็นสรณะเถิด พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ตรัสถามว่า พระคุณเจ้ากัจจายนะ บัดนี้พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหน ท่านถวายพระพรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานแล้ว

พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ตรัสว่า พระคุณเจ้ากัจจายนะ ถ้าโยมได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ที่ใด แม้จะไกลเพียงใด ก็ต้องไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคให้จงได้ แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานแล้ว โยมขอถึงพระผู้มีพระภาคแม้ปรินิพพานแล้ว พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ ขอพระคุณเจ้าจงจำโยมไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนตลอดชีวิต[๔๓]

---

[๔๒] ชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจากความงอกงาม กล่าวคือความเจริญหรือความสุข ชื่อว่า **ทุคติ** เพราะเป็นคติคือเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ชื่อว่า **วินิบาต** เพราะเป็นสถานที่ตกไปของหมู่สัตว์ที่ทำความชั่ว ชื่อว่า **นรก** เพราะปราศจากความยินดี เหตุเป็นที่ไม่มีความสบายใจ ; ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๕๓/๓๕๘.

[๔๓] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗ - ๓๒๓/๓๘๒ - ๓๙๑.

จากมธุรสูตรดังกล่าวแล้วข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นว่า พระมหากัจจายนเถระมีชีวิตอยู่มาถึงภายหลังพุทธปรินิพพาน และท่านก็ได้ร่วมปฐมสังคายนาอีกด้วย เพราะหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ขณะนั้นสังฆมณฑลมีพระมหาสาวกที่มีชีวิตอยู่หลายรูป เช่น พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระอุปวานะ พระจุนทกะ พระควัมปติ พระกุมารกัสสปะ พระอานนท์ พระมหากัจจายนะ พระอุเทนะ พระปิณโฑละ[๔๔] แต่การนิพพานของท่านพระมหากัจจายนเถระนั้น ไม่พบหลักฐานว่าท่านนิพพาน ณ ที่ใด

๒.๖ ผลงานการประพันธ์ของพระมหากัจจายนเถระ

พระมหากัจจายนเถระนั้น ก่อนจะออกบวชท่านได้เป็นผู้มีการศึกษาสูง แตกฉานในคัมภีร์พระเวทและนิติศาสตร์ ทำหน้าที่เป็นปุโรหิตให้คำปรึกษาด้านกฎหมายแก่พระเจ้าจัณฑปัชโชต ครั้นออกบวชก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มีความรู้แตกฉาน เป็นผู้ได้อภิญญา ๖[๔๕] ได้วสี (ความชำนาญ) และมีความรู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาอันแตกฉานในนิรุตติ คือมีความรู้แตกฉานในเรื่องภาษาศาสตร์หรืออักษรศาสตร์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ท่านมีผลงานการประพันธ์จำนวนหลายเล่ม ในคัมภีร์จูฬคันธวงศ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์แสดงประวัติแห่งคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา

---

[๔๔] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา : ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๐

[๔๕] **อภิญญา** หมายถึง ความรู้ยิ่ง มี ๖ อย่าง คือ ๑. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ๒. ทิพพโสตะ หูทิพย์ ๓. เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้ทายใจคนอื่นได้ ๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ๕. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๖. อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๕/๓๙๔ - ๓๙๕.

เป็นต้น ได้กล่าวไว้ว่า พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้รจนาคัมภีร์ไว้ถึง ๖ คัมภีร์ คือ[๔๖]

๑. คัมภีร์กัจจายนะ
๒. คัมภีร์มหานิรุตติ
๓. คัมภีร์จูฬนิรุตติ
๔. คัมภีร์เนตติ
๕. คัมภีร์เปฏโกปเทส
๖. คัมภีร์วัณณนีติ

จากการศึกษาวิจัยพบว่า คัมภีร์ทั้ง ๖ คัมภีร์ที่กล่าวข้างต้นนั้น มีเนื้อหาอยู่จริงเพียง ๓ คัมภีร์เท่านั้น คือ กัจจายนไวยากรณ์ เนตติปกรณ์ และเปฏโกปเทสปกรณ์ ทั้ง ๓ คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่สำคัญและพระพุทธศาสนาเถรวาทให้การยอมรับเชื่อถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสังคายนาครั้งที่ ๖ หรือที่เรียกว่าฉัฏฐสังคายนาที่ประเทศพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ - ๒๔๙๙[๔๗]พระสังคีติกาจารย์ได้เห็นความสำคัญของคัมภีร์เนตติปกรณ์ และเปฏโกปเทสปกรณ์ จึงได้จัดเข้าไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม ๑๐ ด้วย[๔๘] ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประวัติและเนื้อหาโดยสรุปของคัมภีร์แต่ละเล่มดังนี้

---

[๔๖] . . . กจฺจายนคนฺโถ มหานิรุตฺติคนฺโถ จูฬนิรุตฺติคนฺโถ เนตฺติคนฺโถ เปฏโกปเทสคนฺโถ วณฺณนีติ คนฺโถติ อิเม ฉ คนฺถา มหากจฺจายเนน กตา ; "จูฬคันธวงศ์", อ้างใน พระธัมมานันทมหาเถระ, **อัครมหาบัณฑิตานุสรณ์**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕),หน้า ๓๓๐.

. . . The Gandhavaṃsa ascribes to Kaccāyana the authorship of the Kaccāyanagandha, Mahāniruttigandha, Cūḷaniruttigandha, Peṭakopadesagandha, Nettigandha, and Vaṇṇanītigandha. ; G.P. Malalasekera, **Dictionary of Pali Proper Name, Vol. 1** (Boston : Routledge & Kegan Paul Ltd, 1974),p.478

[๔๗] สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒.

. . .ฉัฏฐสังคายนา เริ่มทำเมื่อ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๙๗ ถึง ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๙๙ ในการปิดงานได้ทำร่วมกับการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ (การนับปีของพม่าเร็วกว่าไทย ๑ ปี จึงเท่ากับเริ่ม ๒๔๙๘ ปิด ๒๕๐๐)

[๔๘] พระมหากัจจายนเถระ, **เปฏโกปเทสปกรณ์ : ฉบับภูมิพโลภิกขุ**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๕),หน้า (๓๑).

๑. คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้มีประเด็นที่น่าศึกษาอยู่ ๒ ประเด็น คือ

๑) ทัศนะเกี่ยวกับผู้แต่งคัมภีร์

๒) ทัศนะเกี่ยวกับช่วงเวลาที่แต่งคัมภีร์ แต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังนี้

๑) ทัศนะเกี่ยวกับผู้แต่งคัมภีร์ไวยากรณ์มีถึง ๓ ทัศนะ ผู้วิจัยได้ประมวลมาจากวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ ของพระมหาเทียบ มาลัย ดังต่อไปนี้

ทัศนะที่ ๑ เชื่อว่าผู้แต่งคือท่านพระมหากัจจายนเถระสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ได้รับเอตทัคคะด้านอธิบายขยายความพุทธพจน์ เป็นผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ เนตติปกรณ์ และเปฏโกปเทสปกรณ์

ทัศนะที่ ๒ เห็นว่า กัจจายนไวยากรณ์ แต่งโดยผู้แต่ง ๓ คน คือ

สูตร	แต่งโดย	ท่านกัจจายนะ
วุตติ	แต่งโดย	ท่านสังฆนันทิ
ปโยค	แต่งโดย	ท่านพรหมทัตตะ

ทัศนะที่ ๓ เชื่อว่า กัจจายนไวยากรณ์ ไม่ได้แต่งโดยท่านพระมหากัจจายน-เถระสาวกของพระพุทธเจ้า แต่แต่งโดยท่านพระกัจจายนะชาวศรีลังกาหรือชาวอินเดียใต้ (แคว้นโจฬะ) ซึ่งมีชื่อพ้องกันกับพระมหากัจจายนเถระสาวกของพระพุทธเจ้า

๒) ทัศนะเกี่ยวกับช่วงเวลาที่แต่งคัมภีร์ ถ้าเรายอมรับว่าท่านพุทธโฆษา-จารย์ ผู้อยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ท่านกัจจายนะก็จะต้องเกิดทีหลัง เพราะฉะนั้น กัจจายนไวยากรณ์ จะต้องแต่งระหว่างประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หรือ ๑๑ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ แม้จะมีความเห็นที่แตกต่างกันเกี่ยวกับผู้แต่งและช่วงเวลาที่แต่ง แต่ผู้เชี่ยวชาญด้านบาลีส่วนมากก็ยอมรับว่า คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ที่เก่า

แก่ที่สุดและมีมานานที่สุด มีประโยชน์มากสำหรับผู้ต้องการศึกษาภาษาบาลี และพระพุทธศาสนาเถรวาท[๔๙]

คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์หรือที่บุรพาจารย์ไทยในอดีตเรียกว่ามูลกัจจายน์ เป็นคัมภีร์ที่ชาวไทยได้ศึกษาเล่าเรียนมาแต่โบราณและเป็นที่ยอมรับของนักการศึกษาบาลีไวยากรณ์มาตั้งแต่อดีต แต่ในปัจจุบันในหลักสูตรคณะสงฆ์ไทยไม่มีเรียน แต่มีเรียนบางสำนัก เช่น วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง เนื้อหาของคัมภีร์นี้ ประกอบด้วยสูตร วุตติ และอุทาหรณ์[๕๐]

๒. คัมภีร์เนตติ เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักการอธิบาย ๓ ประเภท คือ

๑. หาระ หลักการอธิบายธรรม ๑๖ อย่าง
๒. นยะหลักการจำแนกธรรมโดยนัยพิเศษ ๕ อย่าง มีนันทิยาวัฏฏนัย เป็นต้น
๓. สาสนปัฏฐาน วิธีการประกาศสัจธรรมให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของเวไนยสัตว์

คัมภีร์เนตตินี้ ว่าโดยคำสอนแล้วเป็นปกรณ์เป็นหลักการอธิบายไตรสิกขาอันประกอบด้วยเนื้อหาสาระดังนี้ คือ แสดงทัสสนภูมิ ภาวนาภูมิ วิมุตติ (พระนิพพาน)แสดงหลักการแยกแยะ บทพยัญชนะและอรรถของนวังคสัตถุศาสน์[๕๑] อธิบายพระปริยัติศาสนา

---

[๔๙] ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน Phramaha Thiab Malai, "Kaccāyana – Vyākarana : A Critical Study," Vol.1, Ph.D. thesis (Pali), Department of Sanskrit and Prakrit Languages, University of Pune, Pune,1997, pp. 18 – 40 ; และดูนิทานกถา ใน พระมหากัจจายนเถระ, **กจฺจายนพฺยากรณํ**, (กรุงเทพ ฯ : วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า (๖๕) – (๘๐).

[๕๐] รศ.ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ไวยากรณ์บาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖

[๕๑] **นวังคสัตถุศาสน์ ๙** คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ ; วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘/๑๑. (ดูเพิ่มเติมภาคผนวก จ. หน้า ๑๑๒.)

ทั้งหมด แสดงประเภทของคีติ ๓ อย่าง คือ มูลคีติ อนุคีติ และสังคีติ และแสดงหลักเกณฑ์พร้อมทั้งอุทาหรณ์ประกอบ[๕๒]

๓. คัมภีร์เปฏกโกปเทส เป็นคัมภีร์อธิบายปรมัตถธรรมและความหมายของธรรมแต่ละอย่าง ๆ แล้วนำมาอธิบายรวมทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับองค์ธรรม ความหมายของธรรมเป็นอย่างดี

คัมภีร์เปฏกโกปเทสนี้แบ่งเป็น ๘ กัณฑ์ คือ

กัณฑ์ที่ ๑ แสดงถึงอริยสัจ กัณฑ์ที่ ๒ ตั้งแบบการสอน
กัณฑ์ที่ ๓ ตั้งหลักแห่งพระสูตร กัณฑ์ที่ ๔ การวิจัยสูตร
กัณฑ์ที่ ๕ จำแนกคำแนะนำ กัณฑ์ที่ ๖ ว่าด้วยการรวบรวมอรรถแห่งสูตร
กัณฑ์ที่ ๗ ว่าด้วยการรวมคำแนะนำต่าง ๆ
กัณฑ์ที่ ๘ การจำแนกสูตรต่าง ๆ ของธรรม[๕๓]

ส่วนคัมภีร์อีก ๓ เล่ม คือ จูฬนิรุตติ มหานิรุตติ และวัณณนีติ ยังไม่พบคัมภีร์แต่อย่างใด ปรากฏเพียงชื่อคัมภีร์เท่านั้น

๒.๗ อดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ

คัมภีร์อปทาน ภาค ๑ กล่าวไว้ว่า ในกาลแห่งพระปทุมุตตรพุทธเจ้านั้น พระมหากัจจายนเถระได้สร้างพระเจดีย์ (วิหารที่ประทับ) ชื่อปทุมะ ถวายพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ที่ประทับนั่งทำด้วยแผ่นศิลาห่อหุ้มด้วยแผ่นทองคำ กั้นฉัตรซึ่งทำด้วยรัตนะ และถวายงานพัดพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นพวกภุมมเทวดามาประชุมกันเพื่อจะฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าตรัสผลทานของบุคคลที่ถวายอาสนะที่ทำด้วยทองและกั้นฉัตรที่ทำด้วยรัตนะ

---

[๕๒] พระมหากัจจายนเถระ, **เนตฺติ - เปฏกโกปเทสปกรณํ**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐), หน้า (๒๒,๒๔).

[๕๓] พระมหากัจจายนเถระ, **เปฏกโกปเทสปกรณ์ : ฉบับภูมิพโลภิกขุ**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๕), หน้า (๓๑).

พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า บุคคลถวายอาสนะที่ทำด้วยทองคำและกั้นฉัตรซึ่งทำด้วยรัตนะ ผู้นั้นจักเป็นจอมแห่งเทพครองเทพสมบัติ ๓๐ กัป และมีรัศมีแผ่ไปโดยรอบ ๑๐๐ โยชน์ ถ้าไปเกิดยังมนุษย์โลกจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า "ประภัสสร" มีพระวรกายเปล่งแสง หรือเป็นกษัตริย์มีพระวรกายส่องสว่างโดยรอบ ๘ รอบ ทั้งกลางวันและกลางคืนเหมือนแสงสว่างของดวงอาทิตย์ ในกัปที่แสนจากกัปนี้ไป พระโคตมพุทธเจ้าจักได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก กัจจายนะจักจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มีนามว่า "กัจจายนะ" ตามโคตร ออกบวชจักได้บรรลุอรหัตผลและได้รับเอตทัคคะจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น[๕๔]

คัมภีร์อปทาน ภาค ๒ ได้กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระไว้ว่า ในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระมหากัจจายนเถระเป็นดาบสอาศัยอยู่ที่เขาหิมพานต์ วันหนึ่งดาบสนั้นเหาะไปทางอากาศผ่านที่ประชุมเห็นพระพุทธเจ้า จึงลงจากอากาศเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว และได้เห็นพระพุทธเจ้าทรงประทานพรแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่า กัจจายนะ และตั้งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อให้พิสดาร

เมื่อท่านได้ฟังพระดำรัสที่รื่นรมย์ใจแล้วเกิดความปีติอิ่มใจ จึงกลับไปยังป่าหิมพานต์ เก็บช่อดอกไม้ช่อหนึ่งและกลับไปยังที่ประชุมนั้นอีก ถวายดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า ท่านได้ทำความปรารถนาในตำแหน่งอันเลิศนั้นเหมือนกับกัจจายนภิกษุนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบความปรารถนาของท่าน จึงได้พยากรณ์ว่า ดาบสนี้จักสำเร็จผลนั้นในกาลของพระโคตมพุทธเจ้า

ด้วยผลแห่งการกระทำการบูชาพระพุทธเจ้า ท่านไม่เคยเกิดในตระกูลอันต่ำ ในนรก ในสัตว์ดิรัจฉาน หรือในเปรตวิสัย แต่จะเกิดในภพแห่งเทพหรือภพแห่งมนุษย์เท่านั้น และเมื่อเกิดในมนุษย์โลก ท่านก็จะเกิดในตระกูลสูง คือในตระกูลกษัตริย์หรือในตระกูล

---

[๕๔] ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๑ – ๔๑/๑๕๔ - ๑๕๕.

พราหมณ์ และในภพสุดท้ายท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑ-ปัชโชตในเมืองอุชเชนี[๕๕]

ส่วนคัมภีร์มโนรถปูรณีและปรมัตถทีปนี กล่าวไว้ว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระมหากัจจายนเถระเกิดในตระกูลคหบดีมหาศาล เจริญวัยแล้ว วันหนึ่งได้ฟังธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้า ท่านยืนฟังธรรมอยู่ท้ายบริษัท เห็นภิกษุรูปหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร จึงคิดว่า ภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงชมเชยนี้เป็นผู้ใหญ่ยิ่งนัก แม้เราควรจักได้เป็นเช่นภิกษุรูปนี้ ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคตกาล ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงจัดการทำบุญถวายทานแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ เมื่อเสร็จจากการถวายทานแล้ว ได้หมอบลงแทบพระบาทของพระพุทธเจ้าแล้วได้ตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอย่างอื่นด้วยผลแห่งการกระทำสักการะนี้ แต่ขอให้ข้าพระองค์ได้ฐานันดรเหมือนภิกษุรูปที่พระองค์ทรงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งฐานันดรที่เลิศนั้น ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาลเถิด

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาดูภายข้างหน้าทรงเห็นว่า ความปรารถนาของกุลบุตรนั้นจักสำเร็จ จึงตรัสว่า ดูก่อนกุลบุตร ในที่สุดแสนกัปข้างหน้านั้น จักมีพระโคดมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก เธอจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในการอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น แล้วได้ทรงอนุโมทนาและเสด็จกลับไป

ฝ่ายกุลบุตรนั้นได้บำเพ็ญกุศลตลอดชีวิต ท่องเที่ยวไปเสวยสุขในเทวโลกและมนุษย์โลกตลอดแสนกัป

---

[๕๕] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑ - ๒๐/๒๓๖ - ๒๓๙.

ในกาลแห่งพระสุเมธพุทธเจ้า กุลบุตรนั้นกลับเกิดเป็นวิทยาธร วันหนึ่งเหาะไปทางอากาศ พบพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง ใกล้ภูเขาหิมพานต์ มีจิตศรัทธาเลื่อมใส จึงบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกกรรณิการ์ ด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น ทำให้กุลบุตรนั้นเกิดในสุคติสถานเดียวอีกตลอดกาลนาน

ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า กุลบุตรนั้นเกิดในตระกูลหนึ่ง ในกรุงพาราณสี เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้ทำการบูชาด้วยการสร้างเจดีย์ทองบรรจุอัฐิของพระกัสสปพุทธเจ้านั้น ด้วยแผ่นอิฐทองคำ ซึ่งมีค่าแสนตำลึง แล้วได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพเจ้าเกิดในสถานที่ใดๆ ขอให้ร่างกายมีผิวพรรณงดงามเหมือนทองคำ จากนั้น ก็ทำบุญอย่างอื่นตลอดชีวิต ท่องเที่ยวเสวยสุขในเทวโลกและมนุษย์โลกสิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธกาลนี้ ท่านเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชต ในเมืองอุชเชนี มารดาบิดาได้ตั้งชื่อบุตรว่า กาญจนะ หรือกัญจนะ เพราะบุตรนั้นมีผิวพรรณงดงามดุจทองคำ[๕๖]

การศึกษาในบทนี้ ทำให้เราทราบว่า ท่านพระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้มีชาติภูมิสูง กล่าวคือเกิดในตระกูลพราหมณ์ ผู้ทำหน้าที่เป็นปุโรหิต (ที่ปรึกษา) ของพระราชา ออกบวชด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ คุณสมบัติเฉพาะตัวของท่าน คือ มีรูปร่างงดงาม สำรวมอินทรีย์ และยกย่องในการฟังธรรม ชอบสงัดอยู่ผู้เดียว ด้านวิชาการท่านได้แต่งคัมภีร์ ๖ คัมภีร์ คือ กัจจายนะ จูฬนิรุตติ มหานิรุตติ เนตติ เปฎโกปเทส และวัณณนีติ เฉพาะคัมภีร์กัจจายนะนั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ถึงผู้แต่งและช่วงเวลาที่แต่ง ส่วนชีวิตในบั้นปลายท่านนิพพานภายหลังพระพุทธเจ้า แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการนิพพานของท่านว่านิพพานที่ใด

---

[๕๖] องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๑๘๕ ; ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๑๖๐.

บทที่ ๓

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากัจจายนเถระกับบุคคลอื่น

พระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้ที่มีบทบาทในการช่วยพระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ และท่านมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้า ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา ตลอดถึงบุคคลอื่น ๆ ที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนา โดยแยกหัวข้อศึกษาตามลำดับต่อไปนี้

๓.๑ ความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า

พระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้หนึ่งในจำนวนภิกษุชาวเมืองอุชเชนี ที่ออกบวชในคราวที่พระเจ้าจัณฑปัชโชตทรงส่งท่านพร้อมบริวารทั้ง ๗ ไปกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังเมืองอุชเชนี ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี พระมหากัจจายนเถระได้ออกบวชในครั้งนี้พร้อมกับบริวารที่ติดตาม ด้วยเหตุนี้เอง ท่านจึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าในฐานะ ๒ ประการ คือ

๓.๑.๑ ผู้ทำหน้าที่แทนพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระมหากัจจายนเถระ เมื่อได้รับการบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดแล้ว ท่านก็มิได้นิ่งเฉยยังจดจำคำรับสั่งของพระเจ้าจัณฑ-ปัชโชตได้ดี จึงกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปเมืองอุชเชนี พระพุทธเจ้าสดับแล้วทรงทราบว่า พระมหากัจจายนเถระมีความประสงค์จะให้พระองค์เสด็จสู่มาตุภูมิของตน

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า กัจจายนะ เธอนั่นแหละจงไป และเมื่อเธอไปแล้ว พระราชาก็จักทรงเลื่อมใสในตัวเธอ

พระเถระคิดว่า พระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมเป็นจริงเสมอ จึงถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าลากลับไปเมืองอุชเชนีพร้อมบริวารอีก ๗ รูป ในระหว่างทาง ท่านได้แวะเที่ยวบิณฑบาตใน "นาลินิคม"

ในนิคมนั้น มีธิดาเศรษฐี ๒ คน คนหนึ่งเกิดในตระกูลเก่าแก่ เมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้วกลับเป็นคนยากจน ต้องไปอาศัยอยู่กับพี่เลี้ยง แต่เป็นคนมีรูปร่างสวยงามมีผมยาวสวยงามกว่าหญิงอื่น และยังมีธิดาเศรษฐีอีกตระกูลหนึ่ง เป็นหญิงมีผมน้อย เคยใช้ให้สาวใช้ไปขอซื้อผมของธิดาเศรษฐีผู้ตกยากนั้นโดยให้ราคาสูงสุดถึง ๑,๐๐๐ กหาปณะ[๑]แต่ไม่อาจซื้อผมนั้นได้

วันหนึ่ง ธิดาเศรษฐีผู้ตกยากนั้น เห็นพระมหากัจจายนเถระพร้อมด้วยบริวารอีก ๗ รูป เดินเที่ยวบิณฑบาต แต่ยังไม่ได้อาหารเลย บาตรของท่านเป็นบาตรว่างเปล่าจากอาหาร นางคิดว่า ผู้มีผิวพรรณงามเหมือนทองคำนี้ คงเป็นพราหมณ์ ท่านไม่ได้รับอาหารจากใคร ๆ เลย เราจะตักบาตร ไทยทานของเราก็ไม่มี นางคิดอยู่สักครู่ก็นึกขึ้นได้ว่า ธิดาเศรษฐีบ้านโน้นเคยใช้คนมาขอซื้อผมของเรา แต่เราไม่ยอมขาย คราวนี้เราจะขายผมเพื่อนำเงินมาซื้ออาหารถวายพระเถระ

นางจึงให้พี่เลี้ยงไปนิมนต์พระเถระทั้ง ๘ รูป ให้ขึ้นมาบนบ้าน พอพระเถระนั่งเรียบร้อยแล้ว ตนเองก็เข้าไปในห้องตัดผมส่งให้พี่เลี้ยงพร้อมกับบอกว่า พี่ จงนำเอาผมเหล่านี้ไปขายให้ธิดาเศรษฐีบ้านโน้น เขาให้ราคาเท่าไรจงรับมา ฉันจะถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พี่เลี้ยงสงสารธิดาเศรษฐีผู้ยากจนเป็นที่สุด นางจึงร้องไห้ออกมาโดยไม่รู้สึกตัว ยกมือเช็ดน้ำตา แล้วทำทีเป็นเอามือกุมหน้าอกเพื่อไม่ให้พระเถระทั้งหลายเห็นแล้วถือผมไปยังบ้านของธิดาเศรษฐีนั้น ธรรมดาของมีค่าจะขายได้ราคาดี ก็ต่อเมื่อมีคนต้องการ แต่เมื่อคนหมดความต้องการแล้ว ถึงของนั้นจะแพง ก็จะกลายเป็นของถูก

เพราะฉะนั้น ธิดาเศรษฐีจึงคิดว่า ครั้งก่อนเราไม่อาจซื้อผมเหล่านี้ด้วยเงินจำนวนมาก แต่บัดนี้เขายอมตัดผมออกขาย ผมนั้นย่อมไม่มีราคา จึงพูดกับสาวใช้นั้นว่า เมื่อก่อน ฉันไม่อาจซื้อผมเหล่านี้ได้ แม้จะให้ทรัพย์เป็นจำนวนมาก ผมที่บุคคลนำไปที่ใดที่

---

[๑] **กหาปณะ** ชื่อมาตราเงินในสมัยโบราณ ๑ กหาปณะเท่ากับ ๒๐ มาสก หรือ ๔ บาท ; พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๘.

หนึ่งแล้ว ก็ถือว่าผมนั้นไม่มีชีวิต ราคาย่อมตกต่ำ ด้วยเหตุนี้ นางจึงซื้อผมด้วยทรัพย์เพียง ๘ กหาปณะเท่านั้น

พี่เลี้ยงนำเงิน ๘ กหาปณะนั้นไปให้ธิดาเศรษฐีผู้ยากจน นางได้จัดอาหารบิณฑบาต ๘ ที่ ที่ละหนึ่งกหาปณะ แล้วถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระเถระทั้ง ๘ รูป พระเถระเห็นอุปนิสัยของธิดาเศรษฐีแล้ว จึงถามพี่เลี้ยงว่า ธิดาเศรษฐีอยู่ที่ไหน พี่เลี้ยงตอบว่า อยู่ในห้อง เจ้าค่ะ พระเถระกล่าวว่า จงเรียกธิดานั้นมา พี่เลี้ยงเรียกเพียงคำเดียว ธิดาของเศรษฐีนั้นก็ออกมาหาพระเถระ เพราะนางมีความเคารพในพระเถระอย่างยิ่ง ยกมือไหว้พระเถระแล้ว เกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า ทานที่บุคคลถวายแก่ผู้มีศีลอันบริสุทธิ์ ย่อมให้ผลในปัจจุบันทันตาเห็น ด้วยเหตุนี้ พอธิดาเศรษฐีไหว้พระเถระแล้ว ผมของนางที่ถูกตัดออกก็กลับงอกยาวขึ้นเหมือนอย่างเดิม

พระเถระทั้งหลายรับอาหารบิณฑบาตแล้ว ก็เหาะขึ้นสู่อากาศต่อหน้าธิดาเศรษฐีผู้มีศรัทธานั้น ไปลงที่กาญจนราชอุทยานของพระเจ้าจัณฑปัชโชต คนเฝ้าพระราชอุทยานเห็นพระเถระเหล่านั้นแล้ว จึงไปกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช พระคุณเจ้ากัจจายนเถระผู้เคยเป็นปุโรหิตมาแล้ว บัดนี้พักอยู่ที่พระราชอุทยาน พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าจัณฑปัชโชตจึงได้เสด็จไปที่พระราชอุทยาน ขณะที่พระเถระทั้งหลายทำภัตกิจเรียบร้อยแล้ว พระองค์ทรงไหว้พระเถระ แล้วตรัสถามว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ไหน พระเถระถวายพระพรว่า พระผู้มีพระภาคมิได้เสด็จมาเอง แต่ทรงอนุญาตให้อาตมภาพมาแทน พระเจ้าจัณฑปัชโชตจึงตรัสถามอีกว่า วันนี้ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายได้อาหารบิณฑบาตจากที่ไหน พระเถระถวายพระพรว่า มหาบพิตร ธิดาเศรษฐีผู้ยากจน ซึ่งอยู่ในนาลินิคม ตัดผมของตนออกขาย นำเงินมาซื้ออาหารใส่บาตรแก่อาตมภาพ และพระเถระได้ถวายพระพรเล่าเรื่องทั้งปวงของธิดาเศรษฐีให้ทรงทราบ พระราชาตรัสให้จัดแจงที่อยู่ถวายแก่พระเถระ แล้วเสด็จกลับพระราชวัง รับสั่งให้นำธิดาเศรษฐีผู้ยากจนนั้นมาแล้วตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี แล้วพระนางก็ได้มียศศักดิ์สมบัติบริวารทันตาเห็น

ตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าจัณฑปัชโชต ทรงกระทำสักการะแด่พระเถระทั้งหลายมิได้ขาดเลย พระมหากัจจายนเถระสามารถทำให้มหาชนเลื่อมใสด้วยการแสดงธรรม ต่อมาภายหลังมีกุลบุตรชาวแคว้นอวันตีได้เข้ามาขอบวชในสำนักของท่านเป็นจำนวนมาก

นับแต่นั้นมา เมืองอุชเชนีก็รุ่งเรืองเหลืองอร่ามด้วยผ้ากาสาวพัตร์ มากไปด้วยผู้แสวงบุญ ฝ่ายพระอัครมเหสีนั้นก็ทรงครรภ์และให้ประสูติพระโอรส มีพระนามว่า "โคปาล-

กุมาร" พระนามนี้โปรดเกล้าพระราชทานให้เหมือนกับนามของท่านมหาเศรษฐีผู้เป็นตา ตั้งแต่นั้นมา พระอัครมเหสีก็ทรงพระนามว่า "โคปาลมารดา" ตามชื่อของพระโอรส พระนางมีพระศรัทธาเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ทูลขอพระราชานุญาตสร้างวิหารถวายพระเถระในกาญจนราชอุทยาน

พระมหากัจจายนเถระได้เผยแผ่พระพุทธศาสนา แสดงธรรมโปรดพระเจ้าจัณฑปัชโชตและทำชาวเมืองอุชเชนีให้เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็กลับไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีก[๒]

๓.๑.๒ ผู้ได้รับพุทธานุญาตเป็นการพิเศษในการผ่อนผันสิกขาบท

หลังจากพระโสณะ[๓]ได้อุปสมบทแล้ว เมื่อออกพรรษาปวารณาแล้ว ท่านได้หลีกไปอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดขึ้นในใจว่า เราเพียงได้ยินว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะเช่นนี้ แต่เราไม่เคยเฝ้าเฉพาะพระพักตร์เลย จึงมีความปรารถนาจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

ท่านได้เข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ แล้วกล่าวกับพระอุปัชฌาย์ว่า กระผมมีความปรารถนาจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระมหากัจจายนเถระอนุญาตให้ท่านไปและสั่งว่า โสณะ เธอจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้น่าเลื่อมใส ทรงเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส มีพระอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ ทรงบรรลุทมถะและสมถะสูงสุด[๔] ทรงฝึกฝนแล้ว คุ้มครองแล้ว ทรงสำรวมอินทรีย์ ทรงเป็นผู้ประเสริฐ เธอจงถวายอภิวาทด้วยเศียรเกล้าแทบพระบาทของพระพุทธเจ้าตามคำของเรา พร้อมทั้งกราบทูลขอให้

---

[๒] องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๑๘๖ - ๑๘๘.

[๓] **พระโสณะ** ในวิทยานิพนธ์นี้ หมายถึง พระโสณกุฏิกัณณะผู้เป็นเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้วยการกล่าวถ้อยคำไพเราะ กล่าวคือ แสดงธรรมด้วยเสียงอันไพเราะ ; องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๖/๒๗ ; องฺ.เอกก.อ (บาลี) ๑/๒๐๖/๒๑๒.

[๔] **ทมถะและสมถะ** หมายถึง ปัญญาและสมาธิ และหมายถึงความสงบกาย และความสงบจิตบ้าง ; วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๕๗/๑๗๐ ; **ทมถะและสมถะสูงสุด** ในที่นี้หมายถึง ปัญญาวิมุตติและเจโตวิมุตติอันเป็นโลกุตตระ ; สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๗/๓๖๓.

ทรงมีพุทธานุญาตให้ผ่อนผันสิกขาบทที่ขัดต่อแคว้นอวันตี* ๕ ข้อ คือ

๑. ในอวันตีทักขิณาบถ มีภิกษุน้อย หาภิกษุยาก ขอพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตอุปสมบทกรรมด้วยคณะสงฆ์น้อยกว่า ๑๐ รูป

๒. ในอวันตีทักขิณาบถ พื้นดินมีสีดำมาก แข็ง ขรุขระไม่สม่ำเสมอ ในเวลาเดินทางได้รับความลำบากยิ่งนัก ขอทรงอนุญาตรองเท้าหลายชั้นขึ้นไปได้

๓. ในอวันตีทักขิณาบถ ประชาชนมีธรรมเนียมนิยมอาบน้ำ ถือว่าน้ำจะทำให้สะอาด ขอทรงอนุญาตการอาบน้ำได้เป็นนิตย์

๔. ในอวันตีทักขิณาบถ มีเครื่องลาดทำด้วยหนังสัตว์ต่าง ๆ คือ หนังแพะ หนังแกะ หนังมฤค เหมือนกับที่มัชฌิมชนบทมีหญ้าตีนกา หญ้าหางนกยูง หญ้าหนวดแมว หญ้าหางช้าง ขออนุญาตเครื่องลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์แทนเสื่อ

๕. ขอให้ภิกษุรับผ้าอันคนเขาฝากมาถวายแต่ที่ไกล แม้นานเกิน ๑๐ วันได้ เพราะการคมนาคมลำบาก และฝ่ายทายกเล่าก็อยู่ห่างไกลกว่าจะมาถึงบางทีก็พ้นกำหนดวาระไป ภิกษุไม่กล้ารับทำให้อยู่ลำบาก

พระโสณะรับคำของพระมหากัจจายนเถระแล้ว ลาพระเถระออกเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี พอถึงวัดพระเชตวันมหาวิหาร ท่านถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า ในคืนนั้นท่านได้พักจำวัตรอยู่ในวิหารหลังเดียวกับพระพุทธเจ้า ใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าได้เชิญให้ท่านกล่าวธรรม ท่านสวดพระสูตรทั้งหมด ๑๖ สูตร ในอัฏฐกวรรค ด้วยทำนองสรภัญญะ เมื่อสวดจบพระพุทธเจ้าทรงชมเชยว่าท่านมีความจำแม่นยำดี เปล่งเสียงได้ไพเราะเพราะเพริ้ง ไม่มีที่ตำหนิเลย

---

* **แคว้นอวันตี** แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ อวันตีส่วนเหนือ กับอวันตีส่วนใต้ ที่เรียกว่า "อวันตีทักขิณาบถ" ดินแดน ๒ ส่วนนี้มีแม่น้ำนัมมทาไหลผ่านกลาง อวันตีเหนือ มีเมืองอุชเชนีเป็นเมืองหลวง ส่วนอวันตีใต้ มีเมืองมาหิสสติเป็นเมืองหลวง ; บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณีพุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๘.

ลำดับนั้น พระโสณะหมอบลงแทบพระบาทของพระพุทธเจ้าด้วยเศียรเกล้า กราบทูลว่า พระมหากัจจายนเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของข้าพระองค์ ขอกราบถวายอภิวาทแทบพระบาทของพระพุทธเจ้าด้วยเศียรเกล้า และกราบทูลขอให้ผ่อนผันสิกขาบทที่ขัดต่อแค้วนอวันตี ๕ ข้อ

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตตามคำขอของพระมหากัจจายนเถระ และรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ข้อ ๑ ตถาคตอนุญาตอุปสมบทกรรม ในปัจจันตชนบท (ตำบลปลายแดน) ด้วยคณะสงฆ์ ๕ รูป รวมทั้งพระวินัยธร

ข้อ ๒ ตถาคตอนุญาตรองเท้าหลายชั้น ในปัจจันตชนบท

ข้อ ๓ ตถาคตอนุญาตการอาบน้ำได้เป็นนิตย์ ในปัจจันตชนบท

ข้อ ๔ ตถาคตอนุญาตให้ใช้เครื่องลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์แทนเสื่อ เพราะเสื่อหายากในปัจจันตชนบท

ข้อ ๕ ตถาคตอนุญาตให้ภิกษุชาวอวันตีรับจีวรที่ทายกถวายลับหลังนั้นได้ ผ้านั้นยังไม่ถึงมือภิกษุผู้รับตราบใด จะนับว่าเธอเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ในผ้านั้นเต็มที่ยังไม่ได้ตราบนั้น [๖]

---

[๖] วิ.ม. ๕/๒๕๗ - ๒๕๙/๓๓ - ๓๙.

. . . การกำหนดเขตปัจจันตชนบทและมัชฌิมชนบท ดังนี้

ทางทิศตะวันออกมีนิคมกชังคละ เป็นขอบเขต ถัดเข้ามาถึงมหาสาลนคร พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท

ทางทิศเหนือมีแม่น้ำสัลลวดี เป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท

ทางทิศใต้มีนิคมเสตกัณณิกะ เป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท

ทางทิศตะวันตกมีหมู่บ้านพราหมณ์ถูณะ เป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท

ทางทิศอุดรมีภูเขาอุสีรธชะ เป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท

จากการศึกษาวิจัยพบว่า สิกขาบททั้ง ๕ ข้อ ตามที่พระมหากัจจายนเถระได้กราบทูลขอผ่อนผันสิกขาบทนั้น เดิมทีที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้นภิกษุใดล่วงละเมิดท่านปรับอาบัติดังนี้

ข้อ ๑,๒,๔ เดิมภิกษุใดล่วงละเมิดปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุนั้น

ข้อ ๓ ปรับอาบัติปาจิตตีย์

ข้อ ๕ ปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ (ผ้าเป็นนิสสัคคีย์ ภิกษุผู้ใช้สอยผ้านั้นเป็นอาบัติปาจิตตีย์)

ท่านพระโสณะได้กราบทูลเนื้อความแด่พระพุทธเจ้าตามที่พระอุปัชฌาย์สั่งมาทุกประการ พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้ผ่อนผันสิกขาบทตามที่กราบทูลขอทุกข้อ สำหรับปัจจันตชนบทเท่านั้น ส่วนมัชฌิมชนบทยังต้องปฏิบัติตามกฎเดิมอยู่[๕] ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่มีความสำคัญ ได้รับการไว้วางพระทัยจากพระพุทธเจ้า

๓.๒ ความสัมพันธ์กับพุทธบริษัท

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากัจจายนเถระกับพุทธบริษัทนั้น ผู้วิจัยได้แยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มภิกษุกับกลุ่มอุบาสกอุบาสิกา ตามลำดับดังนี้

๓.๒.๑ ความสัมพันธ์กับภิกษุ

ด้วยเหตุที่ท่านพระมหากัจจายนเถระ ได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้ไปประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระพุทธองค์ เมื่อประชาชนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเข้ามาขอบวชเป็นภิกษุ ท่านต้องทำหน้าที่แทนพระพุทธองค์ทุกประการ เหตุนี้ท่านจึงมีความสัมพันธ์กับภิกษุหลายเรื่องด้วยกันคือ ทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นผู้ขยายความพระพุทธภาษิตแก่ภิกษุ และเป็นผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุ ซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดดังต่อไปนี้

---

[๕] เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๖.

ทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์

พระมหากัจจายนเถระ ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรแคว้นอวันตีเป็นจำนวนมาก ท่านจึงมีความสัมพันธ์กับภิกษุในฐานะเป็นพระอุปัชฌาย์[๘]กับภิกษุผู้เป็นสัทธิวิหาริก[๙] สัทธวิหาริกของท่านมีจำนวนมากเท่าที่ปรากฏชื่อ คือ พระโสณะกับพระอิสิทัตตะ ซึ่งจะได้ศึกษาวิจัยตามลำดับต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจายนเถระอาศัยอยู่ที่ภูเขาปปาตะ[๑๐] เมืองกุรรฆระ แคว้นอวันตี ครั้งนั้น อุบาสกชื่อโสณะผู้เป็นอุปัฏฐากของท่าน เข้าไปหาท่านและนมัสการแล้ว ได้กล่าวกับท่านว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ธรรมที่พระคุณเจ้าแสดงแล้วนั้น กระผมเข้าใจว่า การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างยิ่งเหมือนสังข์ที่ขัดดีแล้วนั้น กระทำได้ยาก กระผมมีความปรารถนาจะบวช ขอพระคุณเจ้าโปรดให้กระผมบวชเถิด

พระมหากัจจายนเถระกล่าวกับท่านโสณะอุบาสกว่า การประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งต้องนอนผู้เดียว[๑๑] บริโภคอาหารวันละมื้อเดียวจนตลอดชีวิตทำได้ยาก โสณะท่านเป็น

---

[๘] **อุปัชฌาย์** หมายถึง ผู้คอยเพ่งโทษน้อยใหญ่ ได้แก่ ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ และเป็นผู้คอยดูแลผิดและชอบอบรมให้การศึกษา ; (วชฺชาวชฺชํ อุปนิชฺฌายตีติ อุปชฺฌาโย), วิ.อ. (บาลี) ๓ /๖๔ - ๖๕/๓๒.

[๙] **สัทธิวิหาริก** แปลว่า ผู้อยู่ด้วยกัน เป็นคำเรียกผู้ที่ได้รับการอุปสมบท ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์รูปใดก็เป็นสัทธิวิหาริกของอุปัชฌาย์รูปนั้น ; พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต),**พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๒๓.

[๑๐] เรียกว่า **ภูเขาปวัตตะ** ก็มี ; ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘.

[๑๑] **นอนผู้เดียว** มิได้หมายถึงแต่เพียงอิริยาบถนอนอย่างเดียว แต่หมายถึงอิริยาบถอีก ๓ อิริยาบถ คือ ยืนผู้เดียว เดินผู้เดียว นั่งผู้เดียว ซึ่งจัดเป็นกายวิเวก ; (สารตฺถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๗/๓๖๐.)

คฤหัสถ์อยู่ที่บ้านนั่นแหละ จงหมั่นประพฤติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย[๑๒] ซึ่งเป็นพรหมจรรย์ที่ต้องนอนผู้เดียว บริโภคอาหารวันละมื้อเดียวตามเวลาที่เหมาะสมเถิด[๑๓]

ท่านโสณะอุบาสกขอบวชต่อพระมหากัจจายนเถระถึง ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๓ ท่านเห็นว่าอุบาสกมีศรัทธาแน่วแน่จึงให้บวชเป็นสามเณรก่อน เพราะสมัยนั้น พระภิกษุจำพรรษาในเมืองกุรุรฆระ ซึ่งเป็นอวันตีตอนใต้มีภิกษุน้อยและเป็นเมืองชายแดน พระมหากัจจายนเถระไม่สามารถหาภิกษุให้ครบองค์ประชุม คือ ๑๐ รูปได้ เนื่องจากมีพุทธบัญญัติไว้ว่า ในการบวชเป็นภิกษุนั้นต้องมีภิกษุประชุมกันตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไปจึงจะอุปสมบทเป็นภิกษุได้สำเร็จ[๑๔] สามเณรโสณะ ใช้เวลารอคอยอุปสมบทเป็นภิกษุถึง ๓ ปี จึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุ

พระโสณะผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้มีความชำนาญในการสวดพระสูตรทั้ง๑๖ สูตร[๑๕]ในอัฏฐกวรรคโดยทำนองสรภัญญะได้อย่างไพเราะเพราะเพริ้งจนได้รับความชมเชยจากพระพุทธเจ้าว่าสวดได้แม่นยำดี ถึงแม้ว่าท่านจะบวชเป็นภิกษุเพียงพรรษาเดียวก็ตาม เหตุเพราะท่านได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระมหากัจจายนเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์เป็นอย่างดีนั่นเอง

พระอิสิทัตตะ เป็นสัทธิวิหาริกอีกรูปหนึ่งของพระมหากัจจายนเถระ ท่านเป็นบุตรของนายเกวียนคนหนึ่ง ในวัฑฒคาม แคว้นอวันตี ท่านเป็นสหายของจิตตคหบดี ในมัจฉิกาสัณฑชนบท ได้รับข่าวที่จิตตคฤหบดีเขียนพรรณนาพระพุทธคุณส่งไปให้ ท่านอ่านแล้วเกิดความเลื่อมใส ภายหลังได้บวชในสำนักของพระมหากัจจายนเถระ และเจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมทั้งได้อภิญญา ๖[๑๖] พระอิสิทัตตะ เป็นผู้ฉลาด

---

[๑๒] **คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า** ที่อุบาสกจะพึงหมั่นประพฤติในส่วนเบื้องต้น คือ ศีล ๕ ที่จะต้องรักษาประจำ ศีล ๘ ที่พึงรักษาในวันอุโบสถ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และศีล ๑๐ (ถ้าสามารถ) และเจริญสมาธิปัญญาตามเหมาะสมแก่ศีลที่รักษานั้น ๆ : สารตฺถ. ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๗/๓๖๑.

[๑๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒.

[๑๔] วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๔/๑๐๓.

[๑๕] ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ฉ. หน้า ๑๑๓.

[๑๖] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๕๗/๓๘๖.

ปราดเปรื่องสามารถตอบปัญหาธรรมที่ยากได้ ไม่แพ้ภิกษุรูปอื่น ๆ เพราะท่านได้รับการถ่ายทอดจากพระอุปัชฌาย์มาอย่างดี[๖๗] นี่แสดงให้เห็นว่า พระมหากัจจายนเถระได้ทำหน้าที่ในฐานะเป็นพระอุปัชฌาย์อบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริกได้อย่างดียิ่ง

เป็นผู้ขยายความพระพุทธภาษิตแก่ภิกษุ

เนื่องจากพระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้มีความสามารถในการจดจำพระพุทธภาษิตได้อย่างถูกต้องแม่นยำเหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง ท่านจึงมีความสัมพันธ์กับภิกษุดังเรื่องที่แสดงไว้ในทุติยอธัมมสูตร ต่อไปนี้

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุทเทส[๖๘]แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ ครั้นทราบแล้ว ควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ ครั้นเมื่อพระองค์ตรัสพุทธพจน์นี้แล้วก็เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นจึงได้ปรึกษากันว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงแสดงอุทเทสไว้โดยย่อแล้ว เสด็จลุกขึ้นหลีกไป ใครจะพึงอธิบายเนื้อความแห่งอุทเทสนี้ให้พิสดารได้

ภิกษุเหล่านั้นมีความเห็นร่วมกันว่า ท่านพระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ท่านเป็นผู้สามารถอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อให้พิสดารได้ เมื่อคิดดังนี้แล้วจึงพากันไปหาพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่ของท่าน สนทนาปราศรัยเป็นที่พอใจแล้ว จึงเรียนถามเนื้อความนั้นแก่ท่าน พระมหากัจจายนเถระกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะหน้า พวกท่านละเลยพระพุทธเจ้าเสีย สำคัญเนื้อความนี้ควรถามข้าพเจ้าเปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวแสวงหาแก่นไม้นั้นอยู่ เมื่อพบต้นไม้

---

[๖๗] Nyanaponika Thera and Hecker Hellmuth, Great Disciples of the Buddhism, Bhikhu Bodhi ed, (Kandy : Budhist Publication, Society 1997), p. 220.

[๖๘] **อุทเทส** ในที่นี้หมายถึง บทมาติกา ; หัวข้อธรรม ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๓๗๔.

ใหญ่มีแก่น ก็มองข้ามรากและลำต้นไปเสีย สำคัญกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ที่ตนต้องการ พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระจักษุ[๑๙] มีพระญาณ มีพระธรรม[๒๐] เป็นผู้ประเสริฐ[๒๑] ตรัสบอกได้[๒๒] ทรงให้เป็นไปได้[๒๓] ทรงแสดงประโยชน์[๒๔] ประทานอมตธรรม[๒๕] เป็นเจ้าของธรรม[๒๖] เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ก็เวลานั้นเป็นเวลาสมควรที่พวกท่านพึงเข้าไปทูลถามเนื้อความนี้ และทรงจำเนื้อความที่พระองค์ทรงตอบนั้นไว้

ภิกษุเหล่านั้นเรียนว่า "ท่านมหากัจจายนเถระ ข้อนั้นพวกกระผมทราบดี และท่านเอง เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญ และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ในความสามารถของท่าน ถ้าท่านไม่มีความหนักใจแล้ว ขอจงอธิบายความนั้นเถิด"

พระมหากัจจายนเถระกล่าวว่า "ผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงฟังและใส่ใจไว้ให้ดี ข้าพเจ้าจักกล่าว" ภิกษุเหล่านั้นรับคำ พระมหากัจจายนเถระจึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีดังนี้

---

[๑๙] **มีพระจักษุ** หมายถึง มีพระปัญญาจักษุโดยทรงเป็นผู้นำของชาวโลกในการเห็นธรรมด้วยพระสยัมภูญาณ ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ -๑๖๖/๔๓๘.

[๒๐] **มีพระธรรม** หมายถึง แสดงธรรมให้ปริยัติธรรมเป็นไปได้ หรือทรงให้โพธิปักขิยธรรม (ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้) ๓๗ ประการ ได้แก่ ๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒. สัมมัปปธาน ๔ ๓. อิทธิบาท ๔ ๔. อินทรีย์ ๕ ๕. พละ ๕ ๖. โพชฌงค์ ๗ ๗. มรรคมีองค์ ๘ ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ - ๑๑๖/๔๓๘.

[๒๑] **เป็นผู้ประเสริฐ** หมายถึง ทรงบรรลุพระสยัมภูญาณแล้วแสดงอริยมรรคแก่ชาวโลก ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ - ๑๖๖/๔๓๙.

[๒๒] **ตรัสบอกได้** ในที่นี้หมายถึง ตรัสบอกอริยสัจ ๔ ได้ ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ - ๑๑๖/๔๓๙.

[๒๓] **ทรงให้เป็นไปได้** หมายถึง ตรัสบอกให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ - ๑๑๖/๔๓๙.

[๒๔] **ทรงแสดงประโยชน์** หมายถึง ให้สรรพสัตว์พ้นจากทุกข์ ความบีบคั้น โดยให้บรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์ยอดเยี่ยม ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ -๑๑๖/๔๓๙.

[๒๕] **ประทานอมตธรรม** หมายถึง ทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุ เพื่อรู้แจ้งอมตธรรมแก่สรรพสัตว์ ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ - ๑๑๖/๔๓๙.

[๒๖] **เป็นเจ้าของธรรม** หมายถึง เป็นเจ้าของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ; องฺ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓ - ๑๑๖/๔๓๙.

๑. การฆ่าสัตว์เป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๒. การลักทรัพย์เป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์เป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์เป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๓. การประพฤติผิดในกามเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกามเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๔. การพูดเท็จเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๕. การพูดส่อเสียดเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียดเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๖. การพูดคำหยาบเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๗. การพูดเพ้อเจ้อเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการพูดเพ้อเจ้อเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๘. การโลภอยากได้ของเขาเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการโลภอยากได้ของเขาเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะโลภอยากได้ของเขาเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการโลภอยากได้ของเขาเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๙. การปองร้ายเขาเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม เจตนางดเว้นจากการปองร้ายเขาเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะการปองร้ายเขาเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะเจตนางดเว้นจากการปองร้ายเขาเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

๑๐. ความเห็นผิดจากคลองธรรมเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ความเห็นชอบตามคลองธรรมเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะความเห็นผิดจากคลองธรรมเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะความเห็นชอบตามคลองธรรมเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

พระมหากัจจายนเถระ ได้อธิบายขยายเนื้อความอย่างนี้แก่ภิกษุเหล่านั้นแล้วกล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อพวกท่านเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพึงทูลถามเนื้อความนี้จากพระองค์อีกครั้ง เมื่อพระองค์ทรงตอบว่าอย่างไร พวกท่านจงจำเนื้อความนั้นไว้เถิด”

ภิกษุเหล่านั้นกล่าวรับคำชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของพระมหากัจจายนเถระแล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับแล้วกราบทูลเนื้อความนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหากัจจายนะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากเธอทั้งหลายถามเนื้อความนี้ ถึงเราเองก็พึงตอบเนื้อความนี้อย่างที่มหากัจจายนะตอบแล้วนั่นเอง และเธอทั้งหลายพึงทรงจำ

เนื้อความนั้นไว้อย่างนั้นเถิด"[๒๗] เพราะฉะนั้นท่านจึงได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าภิกษุทั้งหลายผู้สามารถอธิบายความแห่งธรรมโดยย่อให้พิสดาร

เป็นผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุ

พระมหากัจจายนเถระ นอกจากท่านเป็นผู้ทำหน้าที่ขยายพระพุทธภาษิตแก่ภิกษุแล้ว ท่านยังได้ให้โอวาทแก่ภิกษุเพื่อเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ครั้งหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระเห็นภิกษุหลายรูปต่างพากันละสมณธรรมหันมายินดีในการงาน ยินดีในรสอาหาร ยินดีในการคลุกคลี และอยู่ด้วยความปรารถนา ท่านจึงให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

ภิกษุไม่พึงทำงานก่อสร้างให้มาก[๒๘]
พึงเว้นห่างหมู่ชน ไม่พึงขวนขวายเพื่อประจบสกุล
ภิกษุผู้ขวนขวายนั้นชื่อว่าติดในรส
ย่อมละทิ้งประโยชน์ที่จะนำความสุขมาให้
ด้วยว่านักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
ได้กล่าวการไหว้และการบูชาในตระกูลทั้งหลายว่า
เป็นเปือกตม เป็นลูกศรอันแหลมคมซึ่งถอนขึ้นได้ยาก
เป็นสักการะที่คนชั่วละได้ยาก[๒๙]

---

[๒๗] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๒/๓๐๘ - ๓๑๔.

[๒๘] **ไม่พึงเริ่มงานก่อสร้างใหม่ที่ใหญ่** เช่น การสร้างวัดใหม่เป็นต้น ซึ่งขัดต่อการบำเพ็ญสมณธรรม แต่งานปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ทรุดโทรม ซึ่งใช้ความพยายามเล็กน้อย ควรทำแท้ เพื่อปฏิบัติบูชาพระดำรัสของพระศาสดา ; ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๔๙๔/๑๖๔.

[๒๙] ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๙๔ -๔๙๕/๔๒๔.

๓.๒.๒ ความสัมพันธ์กับอุบาสก อุบาสิกา

พระมหากัจจายนเถระ ในฐานะท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่เป็นที่ไว้วางพระทัยจากพระพุทธเจ้าให้ไปประกาศพระศาสนา ทำให้มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก เหตุนี้ท่านจึงมีความสัมพันธ์กับอุบาสกอุบาสิกา ดังนี้

เป็นผู้ขยายความพระพุทธภาษิต

สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ ณ ป่าตบรรพต เมืองกุรรฆระ[๓๐] แคว้นอวันตี หลิททิกานิคหบดีเข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่ อภิวาทแล้ว ได้ถามพระเถระว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตโดยย่อไว้ในสักกปัญหาว่า

"สมณพราหมณ์ ผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จขั้นสูงสุด[๓๑] มีความเกษมจากโยคะ[๓๒]ขั้นสูงสุด มีพรหมจรรย์[๓๓]ขั้นสูงสุด มีจุดหมาย[๓๔]ขั้นสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย"

พระมหากัจจายนเถระตอบว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในรูปธาตุ ท่านกล่าวว่า จิตหลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นไป คลายกำหนัด ดับ สละ ปล่อยวางความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น ในเวทนาธาตุ . . . ในสัญญาธาตุ . . . ในสังขารธาตุ . . . ในวิญญาณธาตุ . . .[๓๕]

---

[๓๐] บางแห่งเรียกว่า **กุรรฆระ** ; วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒.

[๓๑] **ขั้นสูงสุด** ในที่นี้หมายถึงพ้นความพินาศคือกิเลส ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๓๕๓.

[๓๒] **ความเกษมจากโยคะ** ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๓๕๓.

[๓๓] **พรหมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงอริยมรรค ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๓๕๓.

[๓๔] **จุดหมาย** ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๓๕๓.

[๓๕] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๔/๑๖ - ๑๗.

เป็นที่ปรึกษา

ครั้งหนึ่ง โสณะอุบาสกนั้น ฟังธรรมจากท่านพระมหากัจจายนเถระแล้วเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในสรณะและศีล จึงสร้างวิหารถวายใกล้ภูเขาปวัตตะและบำรุงด้วยปัจจัย ๔ มิได้ขาดเลย

โสณะอุบาสกได้ถวายบำรุงพระเถระทุกโอกาส และพระเถระก็ได้แสดงธรรมแก่เขาเป็นประจำ ด้วยเหตุนี้ โสณะอุบาสกจึงเกิดความสลดใจ เกิดความอุตสาหะในการประพฤติธรรมอยู่ ครั้งหนึ่ง เขาพาพวกเกวียนไปค้าขายยังเมืองอุชเชนี เมื่อพักหมู่เกวียนในระหว่างทาง เพราะกลัวคนจะแออัดกัน จึงหลีกไปนอนหลับเสียอีกที่หนึ่ง ในเวลาเช้ามืดพวกหมู่เกวียนก็พากันลุกไปโดยไม่ได้ปลุกเขาให้ตื่น รุ่งเช้าเขาตื่นขึ้นไม่เห็นใคร จึงเดินตามกองเกวียนนั้นไป เมื่อเดินไปนาน ๆ เกิดความเมื่อยล้าก็แวะเข้าไปพักยังต้นไทรต้นหนึ่ง ณ ที่นี่ เขาได้เห็นเปรตตนหนึ่งมีรูปร่างใหญ่โตน่าเกลียด และกำลังเคี้ยวกินเนื้อของตนเองที่หล่นจากกระดูก จึงถามว่า ท่านทำกรรมอะไรไว้ เปรตกล่าวว่า เมื่อชาติก่อน ฉันเป็นพ่อค้าอยู่ในเมืองภารุกัจฉนคร เที่ยวหลอกลวงเอาของคนอื่นมาบริโภค และเมื่อเห็นสมณะเข้าไปบิณฑบาตก็ด่าว่า ท่านจงเคี้ยวกินเนื้อของตนเอง เพราะกรรมนั้น ฉันจึงได้เสวยทุกข์ในบัดนี้

โสณะอุบาสกได้ฟังแล้วเกิดความสลดใจเป็นอย่างยิ่ง และได้ออกเดินทางต่อไป เขาได้พบเปรตอีก ๒ ตน มีเลือดสีดำไหลออกจากปาก จึงถามเปรตเหล่านั้น เปรตกล่าวว่า ในวัยเด็ก พวกตนมีอาชีพค้าขายอยู่ในภารุกัจฉนคร เมื่อมารดาของตนนิมนต์พระขีณาสพมาฉันที่บ้านจึงได้ด่าว่า ทำไมแม่จึงให้สิ่งของแก่พวกสมณะ ขอให้เลือดจงไหลออกจากปากของพวกสมณะที่บริโภคอาหารที่แม่เราให้ เพราะกรรมนั้น พวกเราจึงไหม้ในนรกแล้ว เกิดเป็นเปรต ด้วยผลของกรรมนั้นจึงได้เสวยทุกข์ในบัดนี้

โสณะอุบาสก ฟังคำนั้นแล้วเกิดความสลดใจเป็นยิ่งนัก เมื่อกลับจากเมืองอุชเชนี ก็เข้าไปหาพระเถระบอกความนั้นแก่ท่าน ฝ่ายพระเถระเมื่อจะกล่าวถึงโทษในการเกิดทุกข์และอานิสงส์ในการดับทุกข์แก่โสณะอุบาสก จึงได้แสดงธรรมแก่เขา โสณะอุบาสกลาพระเถระกลับไปเรือนบริโภคอาหารเย็นแล้วจึงเข้านอน พอหลับไปหน่อยหนึ่งก็ตื่นขึ้น และพิจารณาธรรมตามที่ได้สดับ ขณะพิจารณาอยู่นั้นก็หวนระลึกถึงอัตภาพของเปรตเหล่านั้นสังขารทุกข์ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัวเสียยิ่งนัก จิตก็น้อมไปในบรรพชา ครั้นรุ่งเช้า โสณะ

อุบาสกทำกิจส่วนตัวเสร็จแล้ว เข้าไปหาพระเถระแจ้งความประสงค์ของตนให้ทราบ และขอบรรพชา[๗๖]

เป็นผู้อนุเคราะห์

สมัยหนึ่ง มีอุบาสิกาผู้เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจายนเถระได้เก็บเด็กคนหนึ่งที่มารดาใช้ให้คนรับใช้ใส่ภาชนะนำไปลอยน้ำ อุบาสิกาได้นำเด็กนั้นมาเลี้ยงไว้และตั้งชื่อว่าชฎิล ด้วยหวังว่าจักให้เด็กนั้นบวชในสำนักของพระมหากัจจายนเถระ วันหนึ่งพระเถระเข้าไปบิณฑบาตในบ้านของอุบาสิกานั้น รับอาหารบิณฑบาตแล้ว ได้เห็นเด็กนั้นจึงถามว่า อุบาสิกา ท่านได้เด็กหรือ อุบาสิกาเรียนว่า ดิฉันได้นำเด็กนี้มาเลี้ยงไว้ด้วยหวังว่าจะให้บวชในสำนักของท่าน และได้ถวายเด็กนั้นแก่พระเถระ

พระเถระรับเด็กนั้นแล้วตรวจดูรู้ว่า เด็กนี้มีบุญจะได้เสวยสมบัติในการอยู่ครองเรือน แต่เขายังเด็กเล็กอยู่และญาณก็ยังไม่แก่พอที่จะบวช จึงได้พาเด็กนั้นไปบ้านของอุบาสกผู้เป็นอุปัฏฐากคนหนึ่งในเมืองตักกสิลา แล้วมอบเด็กนั้นให้อุบาสกนั้นเลี้ยงไว้ อุบาสกนั้นก็เลี้ยงดูเหมือนบุตรของตน ภายหลังเขาได้ออกบวชในสำนักของพระศาสดาและได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ภายหลังจากบวชได้เพียง ๒ - ๓ วันเท่านั้น[๗๗]

๓.๓ ความสัมพันธ์กับบุคคลนอกพระพุทธศาสนา

พระมหากัจจายนเถระ นอกจากท่านมีความสัมพันธ์กับพุทธบริษัทแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพวกพราหมณ์ ท่านได้โต้ตอบข้อสงสัยของพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้นับถือลัทธิดั้งเดิมของเขาอยู่ก่อนแล้ว จนพราหมณ์หลายท่านได้ยอมรับในความสามารถของท่าน และหันมานับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นท่านพระเถระจึงมีความสัมพันธ์กับบุคคลนอกพระพุทธศาสนา ดังนี้

---

[๗๖] ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๖/๓๒๘ - ๓๒๙.

[๗๗] ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๗๒ - ๑๗๓.

เป็นผู้ปราบปรัปวาทกับพราหมณ์

พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบเฉียบแหลมในการโต้ตอบวาทะกับผู้นับถือลัทธิอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพราหมณ์ ท่านสามารถปราบปรัปวาท[๓๘]ของพราหมณ์ได้จนเป็นที่ยอมรับของพราหมณ์และหันมานับถือพระพุทธศาสนา สมดังพระปณิธานที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ในคราวตรัสรู้ใหม่ ๆ พระองค์ได้ตรัสพระดำรัสนี้แก่มารผู้มีบาปว่า

"มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบใดที่ภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้"[๓๙]

พระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้มีคุณสมบัติเพียบพร้อมทุกประการตามพระปณิธานของพระพุทธเจ้า ท่านได้ทำหน้าที่ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมดังเรื่องต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ที่ป่าคุนทาวัน เขตเมืองมธุรา ครั้งนั้นพราหมณ์กัณฑรายนะเข้าไปหาพระเถระได้สนทนาเป็นที่บันเทิงใจแล้วกล่าวว่า ท่านกัจจายนเถระ ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า ท่านไม่ยอมกราบ ไม่ลุกรับพวกพราหมณ์ ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ หรือไม่เชื้อเชิญให้นั่ง ท่านทำอย่างนี้ไม่สมควรเลย

พระมหากัจจายนเถระตอบว่า ภูมิคนแก่และคนหนุ่มที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีอยู่ ถึงแม้นับแต่เกิดมา บุคคลจะเป็นคนแก่มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ปี หรือ ๑๐๐ ปี แต่ถ้าเขายังบริโภคกามอยู่ ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผา ถูกกามวิตกกัดกินอยู่ ยังเป็นผู้ขวนขวายเพื่อ

---

[๓๘] **ปรัปวาท** ในที่นี้หมายถึงวาทะ หรือลัทธิต่าง ๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา : ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓๑/๒๓๗ ; ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕.

[๓๙] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓ - ๑๑๔.

แสวงหากามอยู่ ก็ยังนับว่าเป็นหนุ่ม ไม่ใช่ผู้ใหญ่แท้ ถึงแม้ว่าจะเป็นเด็ก[๖๐]ยังหนุ่มมีผมดำสนิท อยู่ในวัยหนุ่ม แต่ไม่บริโภคกาม ไม่อยู่ท่ามกลางกาม ไม่ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผา ไม่ถูกกามวิตกกัดกินอยู่ ไม่ขวนขวายเพื่อแสวงหากาม ย่อมนับว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ใหญ่แท้

เมื่อพระมหากัจจายนเถระกล่าวจบ พราหมณ์กัณฑรายนะ ได้ลุกจากที่นั่งห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าของภิกษุหนุ่ม ๑๐๐ รูป แล้วกล่าวว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายผู้เป็นใหญ่ตั้งอยู่ในภูมิของผู้ใหญ่ แต่ข้าพเจ้าเป็นผู้ตั้งอยู่ในภูมิของเด็ก ท่านกัจจายนเถระ ภาษิตของท่านชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด โดยตั้งใจว่าคนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพเจ้าขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะขอท่านกัจจายนเถระ จงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่บัดนี้ตลอดชีวิต[๖๑]

อีกเรื่องหนึ่ง สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ ณ กุฎีป่า เมืองมักกรกฎะแคว้นอวันตี ครั้งนั้น พวกมาณพศิษย์ของโลหิจจพราหมณ์ ได้เข้าไปเล่นปล้ำกันรอบ ๆ กุฎีของท่านพระมหากัจจายนเถระและร้องส่งเสียงดังว่า "สมณศีรษะโล้นเหล่านี้ เป็นคนรับใช้เป็นคนวรรณะต่ำ เกิดจากบาทของท้าวมหาพรหม อันชาวภารตะ[๖๒]เหล่านี้สักการะ เคารพนับถือ และบูชานอบน้อม" พระมหากัจจายนเถระออกจากที่อยู่แล้วกล่าวกับมาณพเหล่านั้นว่า "พวกเธออย่าได้ส่งเสียงดัง เราจักกล่าวธรรมแก่พวกเธอ" เมื่อมาณพเหล่านั้นนิ่งเฉยท่านจึงได้กล่าวกับมาณพเหล่านั้นด้วยคาถาว่า

"พราหมณ์เหล่าใด ระลึกถึงธรรมดั้งเดิมได้
พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้มีศีลสูงสุด เก่าแก่กว่า
พราหมณ์เหล่านั้นคุ้มครอง รักษาทวารทั้งหลายดีแล้ว
เพราะครอบงำความโกรธได้

---

[๖๐] **เป็นเด็ก** ในที่นี้หมายถึงคนหนุ่ม ; องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๙/๕๐.

[๖๑] องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕.

[๖๒] **ภารตะ** หมายถึง พวกกุฎุมพี ; สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๔๙.

พราหมณ์เหล่าใด ระลึกถึงธรรมดั้งเดิมได้
พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ยินดีในธรรมและฌาน[๓]
อนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายละเลยธรรมเหล่านี้
สำคัญว่า เราสาธยายมนตร์ เมาเพราะโคตร
ถูกความโกรธครอบงำ มีอาชญาในตนมาก
ประพฤติผิดในชนทั้งหลายทั้งที่สะดุ้งกลัวและไม่สะดุ้งกลัว
จึงประพฤติไม่สม่ำเสมอ

การสมาทานวัตรทั้งปวง คือ การไม่กิน
การนอนบนพื้นดิน การอาบน้ำในเวลาเช้า
และพระเวท ๓ ของพราหมณ์ผู้ไม่คุ้มครองทวารย่อมไร้ผล
เหมือนคนได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ในความฝันฉะนั้น

หนังเสือที่หยาบ การมุ่นผม (การขมวดผม) การไม่ชำระฟัน
มนตร์ ศีลและพรตเป็นตบะ (ของพราหมณ์)

การหลอกลวง ไม้เท้าที่คด และการใช้น้ำลูบหน้า
ข้อวัตรที่พรรณนามาเหล่านี้
พวกพราหมณ์ทำเพื่อต้องการอามิส

ส่วนจิตที่ตั้งมั่นแล้วย่อมผ่องใส ไม่ขุ่นมัว
อ่อนโยนในสัตว์ทั้งปวง นั้นเป็นทางเพื่อถึงความเป็นพรหม"

ลำดับนั้น มาณพเหล่านั้นเกิดโกรธเคือง ไม่พอใจ ได้เข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์และกล่าวว่า "พระมหากัจจายนเถระข้อนขอด คัดค้านมนตร์ของพราหมณ์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว" เมื่อโลหิจจพราหมณ์ได้ฟังก็โกรธเคือง ไม่พอใจ แล้วคิดว่า "เป็นการไม่สมควรเลยที่เราจะพึงด่า เหน็บแนม บริภาษพระมหากัจจายนเถระ เพราะฟังคำของมาณพแต่ฝ่ายเดียวเท่านั้น ทางที่ดีเราควรเข้าไปถาม" โลหิจจพราหมณ์กับมาณพเหล่านั้นเข้าไปหา พระมหา

---

[๓] **ธรรมและฌาน** ในที่นี้หมายถึง กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และสมาบัติ ๘ ; สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๕๐.

กัจจายนเถระถึงที่อยู่ ได้สนทนาเป็นที่พอใจแล้ว ได้เรียนถามความทั้งปวงที่พวกมาณพผู้เป็นศิษย์ได้มาที่นี่ พระมหากัจจายนเถระจึงได้บอกความทั้งปวงแก่โลหิจจพราหมณ์

โลหิจจพราหมณ์จึงกล่าวว่า ท่านกัจจายนเถระ ท่านได้กล่าวว่า 'บุคคลชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร' ด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร

พระมหากัจจายนเถระกล่าวว่า พราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปทางตาแล้วย่อมยินดีในรูปที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิต[๔๔]อยู่ ย่อมไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติ[๔๕] และปัญญาวิมุตติ[๔๖]ตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น ฟังเสียงทางหู . . . ดมกลิ่นทางจมูก . . . ลิ้มรสทางลิ้น . . . ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย . . . รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วย่อมยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก . . . นี้ชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร

โลหิจจพราหมณ์กล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ท่านกัจจายนเถระเรียกบุคคลผู้ไม่คุ้มครองทวารแล้วว่า 'ไม่คุ้มครองทวาร' ท่านกัจจายนเถระได้กล่าวว่า 'บุคคลชื่อว่าคุ้มครองทวาร' ด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่าคุ้มครองทวาร

พระมหากัจจายนเถระกล่าวว่า "ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว ย่อมไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิต[๔๗]อยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุนั้น ฟังเสียงทางหู . . . ดมกลิ่นทางจมูก . . . ลิ้มรสทางลิ้น . . . ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย . . . รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ

---

[๔๔] **ปริตตจิต** หมายถึงอกุศลจิต ; ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๐๙/๒๑๘.

[๔๕] **เจโตวิมุตติ** หมายถึงผลอันเกิดจากสมาธิ คือความหลุดพ้นด้วยสมถกัมมัฏฐาน ; สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๕๑ ; องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒.

[๔๖] **ปัญญาวิมุตติ** หมายถึงผลอันเกิดจากปัญญา คือ ความหลุดพ้นด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน ; สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๕๑ ; องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒.

[๔๗] **อัปปมาณจิต** หมายถึง โลกุตตรจิต ; ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๑๐ - ๔๑๔/๒๑๙.

ย่อมไม่ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในธรรมารมณ์ที่ไม่น่ารัก. . . นี้ชื่อว่าคุ้มครองทวาร"

เมื่อพระมหากัจจายนเถระกล่าวจบ โลหิจจพราหมณ์กล่าวว่า ท่านกัจจายนเถระ ภาษิตของท่านชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านประกาศธรรมโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ แล้วโลหิจจพราหมณ์ก็ขอถึงพระผู้มีพระภาคทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต และได้นิมนต์พระมหากัจจายนเถระให้เข้าไปสู่ตระกูลของตนเหมือนกับท่านพระเถระไปสู่ตระกูลอุบาสกทั้งหลายในเมืองมักกรกฎะเถิด มาณพหรือมาณวิกาในตระกูลจักกราบไหว้ ลุกรับ และถวายอาสนะหรือน้ำแก่ท่าน ข้อนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเราตลอดไป[๔๔]

การศึกษาในบทนี้ ทำให้เราทราบว่า ท่านพระมหากัจจายนเถระ ได้ทำหน้าที่ทูตนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังเมืองอุชเชนียังพระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวเมืองให้เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จนแคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแคว้นหนึ่งในสมัยนั้น ท่านได้ทูลขออนุญาตลดหย่อนผ่อนปรนสิกขาบทที่ขัดต่อแคว้นอวันตีทำให้การบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาสะดวกยิ่งขึ้นมีผู้มาบวชเป็นจำนวนมากทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้อย่างรวดเร็ว ได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะพระอุปัชฌาย์อย่างดียิ่ง มีสัทธิวิหาริกที่มีชื่อเสียงได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ เช่น พระโสณะ พระอิสิทัตตะ เป็นผู้อธิบายเนื้อความแห่งอุทเทสให้ภิกษุทั้งหลายฟังได้อย่างแจ่มแจ้ง ให้คำปรึกษาและอนุเคราะห์อุบาสก อุบาสิกา และชี้แจงโต้ตอบกับพราหมณ์ด้วยปฏิภาณอันเฉียบแหลม ทำให้พราหมณ์นั้นเกิดความเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนา

---

[๔๔] สํ. สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๐ - ๑๖๔.

บทที่ ๔

บทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การศึกษาของภิกษุทั้งหลายในพระพุทธศาสนานั้น จะดำเนินตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการศึกษาและการปฏิบัติ เพราะการศึกษาใน ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างเข้าใจท่องแท้แล้วย่อมเป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควรแก่การปฏิบัตินั้น การบรรลุมรรคผลของภิกษุทั้งหลายในสมัยปฐมโพธิกาล เกิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดบุคคลที่ศรัทธาเลื่อมใสให้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น จนคนเหล่านั้นได้บรรลุมรรคผลและเมื่อได้พระอรหันตสาวก ๖๐ องค์ พอที่จะเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายไปทั่วชมพูทวีป จึงได้ส่งพระสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนา โดยให้แยกทางกันไป อย่าไปทางเดียวกันสองรูป เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด

นับตั้งแต่นั้นมา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วทุกสารทิศ ทั้งจำนวนคนที่ทำงานเผยแผ่ และคนที่ศรัทธาเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนาก็มีจำนวนมากขึ้นโดยลำดับ จนกลายเป็นชนกลุ่มใหญ่ขึ้นเรียกว่าพุทธบริษัท (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) ซึ่งเป็นองค์กรสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนามั่นคงและเจริญแพร่หลาย นับเป็นกองทัพธรรมที่ยิ่งใหญ่ โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี มีพระสาวกทั้งหลาย มีพระโมคคัลลานะ เป็นต้น เป็นพระธรรมเสนา มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา[๑]

---

[๑] พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม, "การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาพระพุทธศาสนา : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗. หน้า ๕๕.

พระมหากัจจายนเถระ เป็นพระสาวกองค์หนึ่ง ในบรรดาพระสาวกผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญ อาทิเช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหาโกฏฐิตะ พระมหากัปปินะ พระมหาจุนทะ พระอานนท์ พระอนุรุทธะ พระเรวตะ พระอานนท์[๒] เป็นผู้มีบทบาทในการแสดงธรรม สนทนาธรรม ตอบปัญหา แก่เพื่อนพรหมจารี อุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายความอุปถัมภ์ด้วยสำนวนวาจาที่ไพเราะทำให้เกิดความซาบซึ้งในพุทธธรรมทั้งภิกษุ อุบาสก อุบาสิกาและบุคคลทั่วไป ให้มีความเข้าใจในพุทธธรรมอย่างถูกต้อง และเกิดศรัทธาเลื่อมใสในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และมีบทบาทในการประกาศพระศาสนาในดินแดนที่พระพุทธเจ้าไม่เคยเสด็จไปเลย ท่านได้ทำหน้าที่แทนพระพุทธองค์ได้สมบูรณ์อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ทั้งได้กราบทูลขอผ่อนผันสิกขาบทที่ขัดต่อภูมิประเทศ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายในดินแดนนั้นอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในยุคนั้น บทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งมีสาระที่ควรนำมาศึกษาวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๑ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้ลีลาในการสอน ๔ อย่าง[๓] คือ สันทัสสนา สมาทปนา สมุตเตชนา และสัมปหังสนา พร้อมทั้งใช้วิธีการแบบสากัจฉาหรือการสนทนาธรรม แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และแบบวางกฎระเบียบเป็นส่วนใหญ่ วิธีการเผยแผ่นั้นพระพุทธเจ้าจะคำนึงถึงเนื้อหาสาระของธรรมที่สอน พร้อมกับคำนึงถึงพื้นฐานของผู้ที่จะสอนด้วย สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก คือสอนด้วยการสาวหาเหตุที่หยั่งลึกลงไป และชี้แนะทางแก้ไขให้ เป็นต้น

---

[๒] พระมหาสุชญา โรจนญาโณ, "การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาพระพุทธศาสนา : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๐. หน้า ๕๔.

[๓] ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๔๔/๒๖๙ ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๗๕/๗๐.

วิธีการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกทั้งหลายนั้น ก็ปฏิบัติคล้ายคลึงกันจะแตกต่างกันไปบ้างก็ไม่มากนักขึ้นอยู่กับความถนัดและความสามารถที่มีอยู่เฉพาะตัวเป็นสำคัญ แต่ก็ยึดแบบที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้เป็นหลัก พระมหากัจจายนเถระก็ใช้วิธีการแบบเดียวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น คือ เริ่มต้นสนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีย่อมมีส่วนในการเผยแผ่ให้สำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก นอกจากนี้แล้ว ยังได้สร้างบรรยากาศในการเผยแผ่ให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจแก่ผู้ฟังหรือผู้รับเป็นประการสำคัญ การเผยแผ่นั้นได้มุ่งไปที่เนื้อหาสาระให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาเผยแผ่ โดยที่พระพุทธเจ้าประทานหลักในการเผยแผ่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการแสดงธรรม ให้เหตุผลต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยจิตเมตตา มุ่งให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเพราะลาภสักการะ ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือไม่ยกตนข่มท่าน[๔] ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ ใช้ภาษานุ่มนวลสละสลวยเข้าใจง่าย ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจตั้งใจสอนหรือเผยแผ่โดยเคารพ[๕]

เมื่อกล่าวถึงลักษณะการเผยแผ่ธรรมของพระมหากัจจายนเถระจะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ ต้องอาศัยคุณลักษณะซึ่งเรียกว่าลีลาในการสอนหรือการเผยแผ่ จะดำเนินไปในแนวทาง ๔ ประการ คือ

๑. สันทัสสนา หมายถึง การอธิบายให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา

๒. สมาทปนา หมายถึง การชักจูงใจให้เห็นจริงด้วยชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา หมายถึง การอธิบายเร้าใจให้แกล้วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก

---

[๔] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

[๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๔.

๔. สัมปหังสนา หมายถึง การชะโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบานฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมล้นไปด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ[๖]

นอกจากนี้แล้วพระมหากัจจายนเถระได้นำเอาวิธีการเผยแผ่หรือการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มาดำเนินการเผยแผ่ ๔ รูปแบบ คือ

๑. **แบบสากัจฉา หรือการสนทนา** เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยที่สุด และเป็นวิธีการที่พระสาวกทั้งหลายนำมาใช้ด้วย แม้พระมหากัจจายนเถระเองก็ใช้วิธีสนทนาธรรม ส่วนมากแล้วจะใช้กับผู้ที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อนให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เช่น สนทนาธรรมกับกัณฑรายนพราหมณ์ เรื่องภูมิคนแก่และภูมิคนหนุ่มดังกล่าวแล้ว[๗]

๒. **แบบบรรยาย** เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายใช้บรรยายแก่พุทธบริษัททั่วไป ส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังมารวมกันมาก ๆ วิธีนี้ส่วนมากจะใช้กับผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ กับผู้มีศรัทธาเลื่อมใสอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้เพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ พระมหากัจจายนเถระก็ใช้วิธีบรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่มาขอให้ท่านขยายความพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร เช่น บรรยายอุทเทสและวิภังค์แก่ภิกษุทั้งหลายดังจะกล่าวข้างหน้า[๘]

๓. **แบบตอบปัญหา** การถามปัญหาอาจจะถามด้วยจุดประสงค์หลายอย่าง บ้างก็ถามเมื่อเกิดความสงสัยข้อข้องใจในหัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่ฟังแล้วไม่เข้าใจ บ้างก็ถามปัญหาเพื่อลองภูมิปัญญา ผู้ถามมักเป็นผู้ถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็ถามเพื่อต้องการลองความรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเปรียบเทียบกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็ถามเพื่อข่มให้จนปัญญา เพื่อให้ผู้ตอบปัญหาเกิดความอับอายในการตอบปัญหานั้น ๆ ในการ

---

[๖] ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๔๙/๒๖๙ ; ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๗๐.

[๗] ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๕๔ - ๕๕.

[๘] ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๖๙ - ๗๒.

ตอบปัญหาพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาดูลักษณะของปัญหาและวิธีตอบให้เหมาะสม ในสังคีติสูตร[๘] ได้แยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบไว้ดังนี้ คือ

๓.๑ เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่าจักษุ เป็นอนิจจังหรือ พึงตอบไปได้เลยว่า ถูกแล้ว

๓.๒ ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น เขาถามว่า โสตะก็เหมือนจักษุหรือ พึงย้อนถามก่อนว่า ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด ถ้าเขาว่าในแง่เป็นเครื่องมองเห็น พึงตอบว่า ไม่เหมือน ถ้าเขาถามว่าในแง่เป็นอนิจจัง จึงควรตอบรับว่าเหมือน

๓.๓ วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่แยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่จักษุใช่ไหม พึงแยกความตอบว่า ไม่เฉพาะจักษุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง หรือปัญหาว่า พระพุทธเจ้าทรงติเตียนตบะทั้งหมดจริงหรือ ก็ต้องแยกตอบว่า ชนิดใดติเตียนชนิดใดไม่ติเตียน[๑๐]เป็นต้น

๓.๔ ฐปนียปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์อันจะเป็นเหตุให้เขว ยืดเยื้อสิ้นเปลืองเวลาเปล่า พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า ชีวะอันใดสรีระก็อันนั้นหรือ อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเก็งความจริง ซึ่งอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย ปัญหานี้จึงเป็นปัญหาที่ต้องยับยั้งไม่จำเป็นต้องตอบ[๑๑]

ในการตอบปัญหานั้น พระมหากัจจายนเถระได้ใช้วิธีนี้แก่ผู้มีข้อสงสัยข้องใจในปัญหานั้น เช่น สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกัททมทหะ เมืองวรณา พราหมณ์อารามทัณฑะเข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยเป็นที่บันเทิงใจแล้ว ได้ถามพระเถระว่า "ท่านมหากัจจายนเถระ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้

---

[๘] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

[๑๐] องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๒๐๕ - ๒๐๖.

[๑๑] ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๘/๑๗๑ - ๑๗๒.

แม้กษัตริย์ก็ขัดแย้งกับกษัตริย์ แม้พราหมณ์ก็ขัดแย้งกับพราหมณ์ แม้คหบดีก็ขัดแย้งกับคหบดี"

พระมหากัจจายนเถระตอบว่า "พราหมณ์ เพราะความยึดมั่นกามราคะ ตกอยู่ในอำนาจกามราคะ กำหนัดยินดีในกามราคะ ถูกกามราคะกลุ้มรุม และถูกกามราคะครอบงำเป็นเหตุ แม้กษัตริย์ก็ขัดแย้งกับกษัตริย์ แม้พราหมณ์ก็ขัดแย้งกับพราหมณ์ แม้คหบดีก็ขัดแย้งกับคหบดี"

"อะไรเป็นเหตุให้สมณะขัดแย้งกับสมณะ"

"เพราะความยึดมั่นทิฏฐิราคะ[๖๒] ตกอยู่ในอำนาจทิฏฐิราคะ กำหนัดยินดีในทิฏฐิราคะ ถูกทิฏฐิราคะกลุ้มรุม และถูกทิฏฐิราคะครอบงำเป็นเหตุ แม้สมณะก็ขัดแย้งกับสมณะ"

"บุคคลที่ล่วงพ้นความยึดมั่นกามราคะ การตกอยู่ในอำนาจกามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามราคะ การถูกกามราคะกลุ้มรุม และถูกกามราคะครอบงำนี้ และบุคคลที่ล่วงพ้นความยึดมั่นในทิฏฐิราคะ การตกอยู่ในอำนาจทิฏฐิราคะ ความกำหนัดยินดีในทิฏฐิราคะ การถูกทิฏฐิราคะกลุ้มรุม และการถูกทิฏฐิราคะครอบงำนี้ยังมีอยู่ในโลกหรือ"

"บุคคลที่ล่วงพ้นความยึดมั่นกามราคะ . . . และบุคคลที่ล่วงพ้นความยึดมั่นในทิฏฐิราคะ . . . ยังมีอยู่ในโลก" พระเถระตอบ

"ก็ใครในโลกที่ล่วงพ้นความยึดมั่นกามราคะ . . . และที่ล่วงพ้นความยึดมั่นทิฏฐิราคะ . . . นี้"

"พระผู้มีพระภาคทรงล่วงพ้นความยึดมั่นกามราคะ . . . และทรงล่วงพ้นความยึดมั่นทิฏฐิราคะ . . . นี้"

เมื่อพระมหากัจจายนเถระตอบอย่างนี้แล้ว พราหมณ์อารามทัณฑะได้ลุกจากที่นั่งห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง คุกเข่าข้างขวาลงบนพื้น ประนมมือไปยังทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ อุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า

---

[๖๒] **ทิฏฐิราคะ** ในที่นี้หมายถึง ราคะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยทิฏฐิ ๖๒ ประการ ; องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๔๘.

"ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ล่วงพ้นเหตุทั้งปวงนั้น"

พราหมณ์ชมเชยภาษิตของพระมหากัจจายนเถระแล้ว ขอถึงพระโคดมพระองค์นั้น พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ แสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต[๑๓]

๔. การวางกฎระเบียบ การวางกฎระเบียบในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงมอบหมายให้ใครทำหน้าที่แทน แต่พระองค์จะทรงวางกฎที่เรียกว่า "วินัย" ด้วยพระองค์เองและจะทรงวางกฎก็ต่อเมื่อมีอธิกรณ์เกิดขึ้นเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์สาวกหรือประชาชนเล่าลือโพนทะนาติเตียน มีผู้นำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์จะทรงเรียกประชุมสงฆ์สอบถามพระภิกษุผู้ทำผิด เมื่อเจ้าตัวรับว่าตนได้กระทำความผิดจริงแล้ว ก็จะทรงตำหนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม พรรณนาถึงผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความดีงามแล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นก็ให้สงฆ์รับทราบแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งการปฏิบัติดีสืบต่อไป เช่น สมัยหนึ่ง ภิกษุฉัพพัคคีย์ครองอันตรวาสกย้อย ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ถูกชาวบ้านพากันตำหนิประณาม ภิกษุทั้งหลายทราบความพากันตำหนิพวกเธอ แล้วนำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ตรัสถามเรื่องที่เกิดขึ้น พวกเธอทูลรับว่าจริง พระพุทธเจ้าทรงตำหนิแล้วจึงบัญญัติสิกขาบทนี้[๑๔]

ในการวางกฎระเบียบนั้น พระมหากัจจายนเถระนับว่าท่านเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการวางกฎระเบียบวินัย เช่น การกราบทูลขอผ่อนผันสิกขาบททางพระวินัยบางข้อที่ปฏิบัติไม่สะดวกในปัจจันตชนบท เพื่อให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ผลอย่างรวดเร็ว เพื่อความเหมาะสมในการประพฤติวัตรของภิกษุในภูมิประเทศนั้น ๆ และเพื่อความเป็นอยู่ตามประเพณีของถิ่นนั้น ๆ[๑๕]

---

[๑๓] องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๘๒ - ๘๔.

[๑๔] วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๗/๖๔๙ - ๖๕๐.

[๑๕] ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๔๐ - ๔๓.

๔.๒ การแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท

บทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทนั้น ผู้วิจัยจะได้แยกวิจัยการแสดงธรรมแก่ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา เป็นลำดับต่อไปนี้

๔.๒.๑ แสดงธรรมแก่ภิกษุ

พระมหากัจจายนเถระในฐานะท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นพระเถระผู้ใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงไว้วางพระทัยองค์หนึ่ง ท่านจึงมีบทบาทสำคัญในการแสดงธรรมแก่ภิกษุหลายสูตรด้วยกัน คือ มหากัจจานสูตร อุทเทสวิภังคสูตร มธุปิณฑิกสูตร และภัทเทกรัตตสูตร ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาเป็นลำดับไป ดังนี้

มหากัจจานสูตร : ว่าด้วยพระมหากัจจานะ

ครั้งหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระมหากัจจายนเถระจึงได้กล่าวว่า

ผู้มีอายุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ได้ตรัสรู้วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ[๑๖] คืออนุสสติฏฐาน ๖ ประการ เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ(ความเศร้าโศก) และปริเทวะ(ความร่ำไร) เพื่อดับทุกข์(ความทุกข์กาย)และโทมนัส(ความทุกข์ใจ) เพื่อบรรลุญายธรรม[๑๗] เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน

อนุสสติฏฐาน ๖ ประการ คือ

๑. พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า คือ
   อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง

---

[๑๖] **ช่องว่างในที่คับแคบ** หมายถึง ทางหลุดพ้นจากกามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ทางหลุดพ้นนั้น คือ อนุสสติฏฐาน ๖ ประการ ; องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี)๓/๒๖/๑๑๐.

[๑๗] **ญายธรรม** หมายถึง อริยมัคคธรรม ; สํ.ม.อ. (บาลี)๓/๒๑ - ๓๐/๑๙๕.

โดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค เมื่ออริยสาวกระลึกถึงพระตถาคตอยู่อย่างนี้ จิตของอริยสาวกนั้นย่อมไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะกลุ้มรุม เป็นจิตดำเนินไปตรงทีเดียว เป็นจิตออกไป พ้นไป หลุดไปจากความกำหนัด คือกามคุณ ๕ และเมื่ออริยสาวกนั้น มีจิตเสมออากาศ อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน[๑๘] อยู่โดยประการทั้งปวง

๒. ธัมมานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระธรรม คือ
อริยสาวกระลึกถึงพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตัวเอง ไม่ประกอบด้วยกาล[๑๙] ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เมื่ออริยสาวกระลึกถึงพระธรรมอยู่อย่างนี้ . . .

๓. สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ คือ
อริยสาวกระลึกถึงพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล

---

[๑๘] **จิตเสมออากาศ** หมายถึงจิตที่ไม่ต้องเกี่ยวข้อง ไม่ต้องผูกพัน
ไพบูลย์ หมายถึง จิตไม่ใช่นิดหน่อย
มหัคคตะ หมายถึง จิตที่ยิ่งใหญ่ หรือเป็นจิตที่อริยสาวกจำนวนมากปฏิบัติมา
ไม่มีขอบเขต หมายถึง ประมาณไม่ได้
ไม่มีเวร หมายถึง ปราศจากอกุศลและบุคคลผู้เป็นเวรกัน
ไม่มีความเบียดเบียน หมายถึง ปราศจากความโกรธและความทุกข์ ; องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๑๑๐.

[๑๙] **ไม่ประกอบด้วยกาล** หมายถึง ให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ไม่จำกัดด้วยกาล ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลาทุกโอกาส บรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น ; องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘.

๔ คู่ คือ ๘ บุคคล[๒๐] พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก เมื่ออริยสาวกระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ . . .

๔. สีลานุสสติ การระลึกถึงอันศีลดีงามของตน คือ
อริยสาวกระลึกถึงศีลของตนที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เมื่ออริยสาวกระลึกถึงศีลของตนอยู่อย่างนี้ . . .

๕. จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาคทานของตน คือ
อริยสาวกระลึกถึงจาคะ(การสละ)ของตนว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ คือเมื่อหมู่สัตว์ถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินกลุ้มรุม เรามีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่มยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน เมื่ออริยสาวกระลึกถึงจาคะของตนอยู่อย่างนี้ . . .

๖. เทวตานุสสติ การระลึกถึงคุณธรรมที่ให้เกิดเป็นเทวดา คือ
อริยสาวกระลึกถึงเทวดาทั้งหลายว่า มีเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม เทวดาชั้นสูงไปกว่านั้นขึ้นไปยังมีอยู่ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธาเช่นใด จุติจากภพนี้ไปเกิดในภพนั้น แม้เราเองก็มีศรัทธาเช่นนั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศีลเช่นใด . . . สุตะเช่นใด . . .จาคะเช่นใด . . . ปัญญาเช่นใด . . . เมื่ออริยสาวกระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญาของตนและของเทวดาเหล่านั้นอยู่อย่างนี้ . . .

---

[๒๐] **อริยบุคคล ๘ จำพวก** ได้แก่ ๑. พระโสดาบัน ๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๓. พระสกทาคามี ๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล ๕. พระอนาคามี ๖. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล ๗. พระอรหันต์ ๘.บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตผล ; องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๙/๓๕๓ ; อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙.

อริยสาวกทำอนุสสติฏฐาน ๖ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ ย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์เป็นธรรมดา[๖๑]

อุทเทสวิภังคสูตร : ว่าด้วยอุทเทสและวิภังค์

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี พระองค์ได้แสดงอุทเทสและวิภังค์แก่ภิกษุทั้งหลายโดยย่อว่า

"ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ วิญญาณจะไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไปในภายนอก ไม่ตั้งมั่นอยู่ในภายใน และไม่สะดุ้งเพราะไม่ยึดมั่น เมื่อวิญญาณไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไปในภายนอก ไม่ตั้งมั่นอยู่ในภายใน ไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น จึงไม่มีเหตุเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะ และทุกข์ต่อไป"

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้แล้ว ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายมิได้ทราบอรรถาธิบายเนื้อความแห่งอุทเทสนั้น จึงพากันเข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระ แล้วขอให้ท่านช่วยอธิบายความแห่งอุทเทสให้เป็นที่แจ่มแจ้ง พระมหากัจจายนเถระ ได้อธิบายเนื้อความแห่งอุทเทสนั้นให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า

วิญญาณฟุ้งไป ซ่านไปในภายนอก คือ การที่ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้ว มีวิญญาณซ่านไปตามนิมิตคือรูป มีความกำหนัดยินดี ผูกพันด้วยความยินดี ประกอบด้วยสังโยชน์ คือ ความยินดีในนิมิตคือรูป ฟังเสียงทางหู . . . ดมกลิ่นทางจมูก . . . ลิ้มรสทางลิ้น . . . ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย . . . รู้ธรรมารมณ์ทางใจ . . .

วิญญาณไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไปในภายนอก คือ การที่ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้ว มีวิญญาณไม่ซ่านไปตามนิมิตคือรูป ไม่มีความกำหนัดยินดี ไม่ผูกพันด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ คือยินดีในนิมิตคือรูป ฟังเสียงทางหู . . . ดมกลิ่นทางจมูก . . . ลิ้มรสทางลิ้น . . . ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย . . . รู้ธรรมารมณ์ทางใจ . . .

จิตตั้งมั่นอยู่ในภายใน คือ การที่ภิกษุสงัดจากกามและอกุศลธรรมบรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณซ่านไปตามปีติ

---

[๖๑] องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙ - ๔๖๒.

และสุขอันเกิดจากวิเวก มีความกำหนัดยินดี ผูกพันด้วยความยินดี ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก

อีกอย่างหนึ่ง เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณซ่านไปตามปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ มีความกำหนัดยินดี ผูกพันด้วยความยินดี ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะเรียกว่า ผู้อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ภิกษุนั้นมีวิญญาณซ่านไปตามอุเบกขา มีความกำหนัด ผูกพันด้วยความยินดี ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในสุขอันเกิดแต่อุเบกขา

อีกอย่างหนึ่ง เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌานไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณซ่านไปในอทุกขมสุข มีความกำหนัดยินดี ผูกพันด้วยความยินดี ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในอทุกขมสุข

จิตไม่ตั้งมั่นอยู่ในภายใน คือ การที่ภิกษุสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณไม่ซ่านไปตามปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ไม่มีความกำหนัด ไม่ผูกพันด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก

อีกอย่างหนึ่ง เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณไม่ซ่านไปตามปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีความกำหนัด ไม่ผูกพันด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน . . .อยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณไม่ซ่านไปตามอุเบกขา ไม่มีความกำหนัดยินดี ไม่ผูกพันด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในสุขอันเกิดจากอุเบกขา

อีกอย่างหนึ่ง เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน . . .อยู่ ภิกษุนั้นมีวิญญาณไม่ซ่านไปตามอทุกขมสุข ไม่มีความกำหนัดยินดี ไม่ผูกพันด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์ คือความยินดีในอทุกขมสุข ความสะดุ้งเพราะตามยึดมั่น คือ ปุถุชน[๒๒] ในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะและสัต-บุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ[๒๓]และธรรมของสัตบุรุษ[๒๔] ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะและธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง รูปนั้นของเขาย่อมแปรผันเป็นอย่างอื่นได้ เพราะความที่รูปแปรผันเป็นอย่างอื่น เขาจึงมีวิญญาณคล้อยตามความแปรผันของรูป[๒๕] ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรม[๒๖] อันเกิดจากการคล้อยตามความแปรผันของรูป ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครอบงำ เขาจึงเป็นผู้มีความหวาดหวั่น คับแค้น ห่วงใย และเพราะตามยึดมั่น เขาจึงสะดุ้ง พิจารณาเห็นเวทนา . . . พิจารณาเห็นสัญญา . . . พิจารณาเห็นสังขาร . . . พิจารณาเห็นวิญญาณ . . .

ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ยึดมั่น คือ การที่ภิกษุ ผู้ได้สดับ เห็นพระอริยะและสัต-บุรุษ ฉลาดในธรรมของพระอริยะและธรรมของสัตบุรุษ ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะและธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง รูปนั้น

---

[๒๒] **ปุถุชน** หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ **๑. อันธปุถุชน** คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต **๒. กัลยาณปุถุชน** คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต ; ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๒ ; ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘ - ๕๙.

[๒๓] **ธรรมของอริยะ** คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ; ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๓.

[๒๔] **ธรรมของสัตบุรุษ** หมายถึง สัปปุริสธรรม มี ๗ อย่าง คือ ๑. ธัมมัญญุตา รู้จักเหตุ ๒. อัตถัญญุตา รู้จักผล ๓. อัตตัญญุตา รู้จักตน ๔. มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ ๕. กาลัญญุตา รู้จักกาลเวลา ๖. ปริสัญญุตา รู้จักชุมชน ๗. ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

[๒๕] **ความแปรผันของรูป** หมายถึง กรรมวิญญาณแปรผันไปตามความแตกสลายของรูปว่า รูปของเราแปรผันไปแล้ว หรือ รูปใดมีอยู่ รูปนั้นของเราไม่มี ; ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๐/๑๙๖.

[๒๖] **ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรม** ในที่นี้หมายถึง ความสะดุ้งเพราะตัณหา และความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรม ; ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๐/๑๙.

ของท่านย่อมแปรผันเป็นอย่างอื่นได้ เพราะความที่รูปแปรผันเป็นอย่างอื่น ท่านจึงไม่มีวิญญาณคล้อยตามความแปรผันของรูป ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรม อันเกิดจากการคล้อยตามความแปรผันของรูป ย่อมไม่ครอบงำจิตของท่านตั้งอยู่ เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ ท่านจึงเป็นผู้ไม่มีความหวาดหวั่น ไม่คับแค้น ไม่ห่วงใย และเพราะไม่ยึดมั่น ท่านจึงไม่สะดุ้ง ไม่พิจารณาเห็นเวทนา . . . ไม่พิจารณาเห็นสัญญา . . . ไม่พิจารณาเห็นสังขาร . . . ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณ . . .

เมื่อพระมหากัจจายนเถระอธิบายเนื้อความอุทเทสโดยย่อให้พิสดารอย่างนี้แล้วกล่าวว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายเมื่อหวัง พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วสอบถามเนื้อความนั้นเถิด พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายทรงตอบอย่างใด ท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้นเถิด"

ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมภาษิตของพระมหากัจจายนเถระ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วกราบทูลเนื้อความที่ท่านพระมหากัจจายนเถระได้ชี้แจงให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย มหากัจจายนะ เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้เธอทั้งหลายพึงถามเนื้อความนั้นกับเรา ถึงเราก็พึงตอบอย่างเดียวกับที่มหากัจจายนะตอบแล้วเหมือนกัน เนื้อความแห่งอุทเทสนั้นเป็นอย่างนี้ เธอทั้งหลายพึงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้นเถิด" พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค[๒๗]

มธุปิณฑิกสูตร : ว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้นในเวลาเช้า พระองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงกบิลพัสดุ์ กลับจากบิณฑบาตภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปยังป่ามหาวันประทับ ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม ฝ่ายทัณฑปาณิศากยะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า "สมณะมีปกติกล่าวอย่างไร บอกอย่างไร"

---

[๒๗] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๑๓ - ๓๒๑/๓๘๐ – ๓๙๐.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ผู้มีอายุ บุคคลมีปกติกล่าวอย่างใดจึงไม่โต้เถียงกับใคร ๆ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้วดำรงอยู่ในโลก อนึ่ง สัญญาทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำพราหมณ์ ผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลาย ผู้ไม่มีความสงสัย ผู้ตัดความคะนองได้ ผู้ปราศจากความทะยานอยากในภพน้อยภพใหญ่ได้โดยประการใด เรามีปกติกล่าวอย่างนั้น บอกอย่างนั้น โดยประการนั้น"

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ทัณฑปาณิศากยะสั่นศีรษะ แลบลิ้นทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้ายันขึ้นแล้วจากไป

ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสเนื้อความทั้งปวงให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามความนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

"ภิกษุ แง่ต่าง ๆ แห่งปปัญจสัญญา[๒๘] ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่บุคคลจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีในเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย[๒๙] เป็นที่สุดแห่งปฏิฆานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิฏฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิกิจฉานุสัย เป็นที่สุดแห่งมานานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียด ยุยง และการกล่าวเท็จ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือเพราะเหตุนั้น"

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ไม่นานภิกษุเหล่านั้นได้มีความสงสัยในอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อ จึงพา

---

[๒๘] **แง่ต่าง ๆ แห่งปปัญจสัญญา** แปลจากคำว่า **ปปญฺจสญฺญาสงฺขา** แยกอธิบายศัพท์ได้ดังนี้ คำว่า ปปญฺจสญฺญา หมายถึงสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ; คำว่า **สงฺขา** หมายถึงแง่ต่าง ๆ ดังนั้น **ปปญฺจสญฺญาสงฺขา** จึงแปลว่า แง่ต่าง ๆ แห่งสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า ; ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒๐๑/๔๐๑.

[๒๙] **อนุสัย** หมายถึง กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน มี ๗ อย่าง คือ ๑. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ๒. ปฏิฆะ ความยินร้าย ๓. ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๔. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๕. มานะ ความถือตัว ๖. ภวราคะ ความติดใจในภพ ๗. อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

กันเข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่ แล้วขอให้ท่านแสดงอุทเทสนั้นให้ฟัง พระมหากัจจายนเถระรับคำแล้วกล่าวว่า

จักษุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรึกอารมณ์นั้น บุคคลตรึกอารมณ์ใดย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่าง ๆ แห่งปปัญจสัญญาย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โสตวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะและสัททารมณ์ . . . ฆาน-วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณ์ . . . ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยชิวหาและรสารมณ์ . . . กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์ . . . มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ . . .

เมื่อมีจักขุ มีรูปารมณ์ และมีจักขุวิญญาณ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อมีการบัญญัติเวทนา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อมีการบัญญัติสัญญา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อมีการบัญญัติวิตก เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปปัญจสัญญา เมื่อมีโสตะ มีสัททารมณ์ และมีโสตวิญญาณ . . . เมื่อมีฆานะ มีคันธารมณ์ และมีฆานวิญญาณ . . . เมื่อมีชิวหา มีรสารมณ์ และมีชิวหาวิญญาณ . . . เมื่อมีกาย มีโผฏฐัพพารมณ์ และมีกายวิญญาณ . . . เมื่อมีมโน มีธรรมารมณ์ และมีมโนวิญญาณ . . .

เมื่อไม่มีจักขุ ไม่มีรูปารมณ์ ไม่มีจักขุวิญญาณ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อไม่มีการบัญญัติสัญญา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปปัญจสัญญา เมื่อไม่มีโสตะ ไม่มีสัททารมณ์ และไม่มีโสตวิญญาณ . . . เมื่อไม่มีฆานะ ไม่มีคันธารมณ์ และไม่มีฆานวิญญาณ . . . เมื่อไม่มีชิวหา ไม่มีรสารมณ์ และไม่มีชิวหาวิญญาณ . . . เมื่อไม่มีกาย ไม่มีโผฏฐัพพารมณ์ และไม่มีกายวิญญาณ . . . เมื่อไม่มีมโน ไม่มีธรรมารมณ์ และไม่มีมโนวิญญาณ . . .

เมื่อพระมหากัจจายนเถระได้อธิบายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตให้ภิกษุทั้งหลายฟังอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีภาษิตของท่าน แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญพระมหากัจจายนเถระแล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าเธอทั้งหลายจะถามเนื้อความนี้กับเรา เราก็จะพึงตอบเนื้อความนั้นอย่างนี้ เหมือนกับที่มหากัจจายนะตอบแล้วนั่นเอง เธอทั้งหลายจงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนี้เถิด"

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว พระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษถูกความหิวความกระหายและความอ่อนเพลียครอบงำ ได้ขนมหวาน เขากินในเวลาใด ๆ ก็จะพึงได้รับรสหวานอร่อย ในเวลานั้น ๆ แม้ฉันใด ภิกษุเป็นผู้นักคิด เป็นบัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาในเวลาใด ก็จะพึงได้ความพอใจและความเลื่อมใสแห่งใจในเวลานั้น ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ควรชื่ออะไร"

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ไว้ว่า ชื่อมธุปิณฑิกบรรยาย พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้แล้ว พระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค[๑๐]

มหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร : ว่าด้วยพระมหากัจจานะแสดงเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตโปทาราม กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านพระสมิทธิลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง เข้าไปยังสระตโปทารามเพื่อสรงน้ำ สรงน้ำเสร็จแล้วก็กลับมายืนนุ่งผ้าผืนเดียวผึ่งตัวให้แห้งอยู่ ขณะนั้น เมื่อราตรีผ่านไป[๑๑] เทวดาองค์หนึ่ง มี

---

[๑๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙๙ - ๒๐๔/๒๐๙ - ๒๑๗.

[๑๑] **เมื่อราตรีผ่านไป** หมายถึง เมื่อปฐมยามผ่านไป มัชฌิมยามย่างเข้ามา ; องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๑ - ๒๒/๑๐๘.

วรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไปทั่วสระตโปทาราม เข้าไปหาท่านพระสมิทธิถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า "ภิกษุ ท่านจำอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ[๑๒]ได้ไหม"

ท่านพระสุมิทธิกล่าวว่า "อาตมภาพจำไม่ได้ ส่วนท่านจำอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญได้ไหม"

"ข้าพเจ้าจำไม่ได้ อนึ่ง ท่านจำคาถาที่แสดงถึงบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญได้ไหม"

"อาตมภาพจำไม่ได้ ส่วนท่านจำได้ไหม"

" ภิกษุ ข้าพเจ้าจำก็ไม่ได้ ขอท่านจงศึกษาเล่าเรียนและจำอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์"[๑๓]

เทวดานั้นกล่าวแล้วก็หายตัวไป ณ ที่นั่นเอง

รุ่งเช้าพระสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วกราบทูลเรื่องราวทั้งปวงให้ทรงทราบ และกราบทูลให้พระองค์ทรงแสดงอุทเทสและวิภังค์ให้ฟัง พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นพระคาถาว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึง[๑๔]สิ่งที่ล่วงไปแล้ว[๑๕]
ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง
สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว
และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง

---

[๑๒] **ผู้มีราตรีเดียวเจริญ** หมายถึง ผู้ใช้เวลากลางคืนให้หมดไปด้วยการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้นไม่คำนึงเรื่องอื่น ๆ ; ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๒/๑๗๔.

[๑๓] **เบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์** หมายถึง ข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ; ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๘๐/๑๗๗.

[๑๔] **ไม่ควรคำนึงถึง** ในที่นี้หมายถึง ไม่ปรารถนาขันธ์ ๕ ด้วยตัณหาและทิฏฐิ ; ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๒/๑๗๔.

[๑๕] **สิ่งที่ล่วงไปแล้ว** ในที่นี้หมายถึง ขันธ์ ๕ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ในอดีต ; ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๒/๑๗๔.

ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน
ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ
บุคคลนั้น ควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง

บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว
ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้
เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น
ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย

พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลผู้มีความเพียร
ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน
ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแลว่า "ผู้มีราตรีเดียวเจริญ"

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงลุกจากพุทธอาสน์เสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสงสัยไม่เข้าใจ จึงเข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่แล้วขอให้ท่านช่วยอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อให้ฟัง ท่านอธิบายว่า

"เมื่อบุคคลคำนึงว่า ในกาลที่ล่วงไปแล้ว จักขุกับรูป โสตะกับเสียง ฆานะกับกลิ่น ชิวหากับรส กายกับโผฏฐัพพะ มโนกับธรรมารมณ์ มีอย่างนั้นแล้ว ความกำหนัดพอใจในสิ่งเหล่านั้นก็ผูกพันวิญญาณ เพราะวิญญาณอันความกำหนัดพอใจผูกพันแล้ว ผู้นั้นจึงยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว

เมื่อไม่คำนึงอย่างนั้น ความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ก็ไม่ผูกพันวิญญาณได้ ผู้นั้นจึงไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว

บุคคลตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้ว่า ในอนาคต เราพึงมีจักขุและรูปอย่างนี้ พึงมีโสตะและเสียงอย่างนี้ พึงมีฆานะและกลิ่นอย่างนี้ พึงมีชิวหาและรสอย่างนี้ พึงมีกายและโผฏฐัพพะอย่างนี้ พึงมีมโนและธรรมารมณ์อย่างนี้ เพราะความตั้งจิตเป็นปัจจัย บุคคลนั้นจึงยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า หวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง

บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้วอย่างนั้น จึงไม่ยินดีในสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่หวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง

เมื่อจักขุกับรูป โสตะกับเสียง ฆานะกับกลิ่น ชิวหากับรส กายกับโผฏฐัพพะ มโนกับธรรมารมณ์ อย่างละ ๒ อันใด เกิดขึ้นจำเพาะข้างหน้า ถ้าไม่กำหนัดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ผูกพันวิญญาณได้แล้ว บุคคลก็ยินดีสิ่งนั้น ๆ ผู้ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า ง่อนแง่นคลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะข้างหน้า

ถ้าความกำหนัดพอใจสิ่งนั้นๆ ไม่ผูกพันวิญญาณได้ บุคคลก็ไม่ยินดีสิ่งนั้นๆ ผู้ไม่ยินดีสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า

เมื่อท่านพระมหากัจจายนเถระได้อธิบายเนื้อความย่อให้พิสดารแล้ว และกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าเข้าใจเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแล้วโดยย่อตามความพิสดารอย่างนี้ แต่ถ้าท่านทั้งหลายมีความต้องการจะทราบให้ชัดเจน ก็จงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามความนั้นเถิด เมื่อพระองค์ทรงแก้ไขอย่างใด จงจำไว้อย่างนั้น

ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมยินดีอนุโมทนาภาษิตของพระมหากัจจายนเถระลากลับแล้วลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว กราบทูลเนื้อความนั้นให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสสรรเสริญพระมหากัจจายนเถระว่า ภิกษุทั้งหลายมหากัจจายนะเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญา ถ้าเธอทูลถามเนื้อความนั้นแก่เรา แม้เราก็จะพึงแก้เนื้อความนั้น ก็เหมือนกับมหากัจจายนะแก้แล้วอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงจำไว้อย่างนั้นเถิด[๓๖] ต่อมาภายหลังพระผู้มีพระภาคกระทำสูตรทั้ง ๓ คือ มธุปิณฑิกสูตร กัจจายนเปยยาลสูตร และปรายนสูตรให้เป็นมูลเหตุ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร ทรงตั้งพระมหากัจจายนเถระในท่ามกลางพุทธบริษัทไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตโดยย่อให้พิสดาร[๓๗]

---

[๓๖] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๗๙ - ๒๘๔/๓๓๐ - ๓๔๒.

[๓๗] องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๑๘๘.

... เถรํ สงฺขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสิ.

๔.๒.๒ แสดงธรรมแก่อุบาสก อุบาสิกา

พระมหากัจจายนเถระ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการแสดงพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร ท่านแสดงธรรมแก่อุบาสก คือ หลิทท์กานิคหบดี ๒ เรื่อง แสดงธรรมแก่พระเจ้าจัณฑปัชโชต และแสดงธรรมแก่อุบาสิกาชื่อกาลี มีรายละเอียดที่จะได้ศึกษาวิจัยดังนี้

หลิททิกานิสูตร : ว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี

สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชันเมืองกุรรฆระ แคว้นอวันตี ครั้งนั้น หลิททิกานิคหบดี เข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่ อภิวาทพระเถระ แล้วขอให้ท่านช่วยอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมาคัณฑิยปัญหาอันมาในอัฏฐกวรรคว่า

บุคคลละที่อยู่[๓๘]แล้ว ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย[๓๙]
มุนีไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน ว่างจากกามทั้งหลาย
ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน

พระมหากัจจายนเถระตอบว่า คหบดี บุคคลผู้เที่ยวซ่านไปหาผู้อื่น คือ รูปธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันกับราคะในรูปธาตุ ตรัสเรียกว่า 'ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อยู่' เวทนาธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ . . . สัญญาธาตุ . . . สังขารธาตุ . . .

บุคคลผู้ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อยู่ คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่น อันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในรูปธาตุ พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอน

---

[๓๘] **ที่อยู่** หมายถึง ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ; สํ.ข.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๘๕ - ๒๘๖.

[๓๙] **ที่อาศัย** หมายถึง อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ; สํ.ข.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๘๕ - ๒๘๖.

โคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น บัณฑิตจึงเรียกพระตถาคตว่า 'ผู้ไม่ทรงเที่ยวแล่นไปหาที่อยู่'

ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่น อันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในเวทนาธาตุ . . . สัญญาธาตุ . . . ในสังขารธาตุ . . .

บุคคลผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย คือ ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คือรูปนิมิต ตรัสเรียกว่า 'ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย'

ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัยคือสัททนิมิต. . . คันธนิมิต. . . รสนิมิต . . . โผฏฐัพพนิมิต . . . ธัมมนิมิต . . .

บุคคลผู้ไม่ซ่านไปหาที่อาศัย คือ ความซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อยู่อาศัยคือรูปนิมิต พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี ฉะนั้น บัณฑิตจึงเรียกพระตถาคตว่า 'ผู้ไม่ทรงเที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย'

ความซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อยู่อาศัยคือสัททนิมิต . . . คันธนิมิต . . . รสนิมิต . . . โผฏฐัพพนิมิต . . . ธัมมนิมิต . . .

บุคคลผู้เกิดความเยื่อใยในบ้าน คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เกี่ยวข้องอยู่กับคฤหัสถ์ เพลิดเพลินร่วมกัน เศร้าโศกกับเขา เมื่อพวกเขาสุข ก็สุขด้วย เมื่อพวกเขาทุกข์ ก็ทุกข์ด้วย เมื่อพวกเขามีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ลงมือช่วยเหลือด้วยตนเอง

บุคคลผู้ไม่เกิดความเยื่อใยในบ้าน คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ ไม่เพลิดเพลินร่วมกัน ไม่เศร้าโศกร่วมกัน เมื่อพวกเขาสุข ก็มิได้สุขด้วย เมื่อพวกเขาทุกข์ ก็มิได้ทุกข์ด้วย เมื่อพวกเขามีกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ไม่ลงมือช่วยเหลือด้วยตนเอง

บุคคลผู้ไม่ว่างจากกามทั้งหลาย คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในกามทั้งหลาย

บุคคลผู้ว่างจากกามทั้งหลาย คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความเร่าร้อน ปราศจากความทะยานอยากในกามทั้งหลาย

บุคคลผู้มุ่งหวังอัตภาพต่อไป คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ มีความมุ่งหวังอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ . . . มีเวทนาอย่างนี้ . . . มีสัญญาอย่างนี้. . . มีสังขารอย่างนี้ . . . มีวิญญาณอย่างนี้ . . .

บุคคลผู้ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ ไม่มีความมุ่งหวังอย่างนี้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ . . . มีเวทนาอย่างนี้ . . . มีสัญญาอย่างนี้ . . . มีสังขารอย่างนี้ . . . มีวิญญาณอย่างนี้ . . .

บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้พระธรรมวินัยนี้ เรารู้พระธรรมวินัยนี้ ท่านรู้พระธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านก็กล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านก็กล่าวก่อน คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ข้อที่ท่านเคยปฏิบัติมาผิดเสียแล้ว เรากล่าวหาท่าน ท่านจงแก้ข้อกล่าวหาเสีย เราข่มท่านได้แล้ว หรือหากท่านสามารถก็จงแก้ไขเถิด

บุคคลผู้ไม่กล่าวถ้อยคำขัดแย้ง คือ ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่กล่าวถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้พระธรรมวินัยนี้ เรารู้พระธรรมวินัยนี้ ท่านรู้พระธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านก็กล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านก็กล่าวก่อน คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ข้อที่ท่านเคยปฏิบัติมาผิดเสียแล้ว เรากล่าวหาท่าน ท่านจงแก้ข้อกล่าวหาเสีย เราข่มท่านได้แล้ว หรือหากท่านสามารถก็จงแก้ไขเถิด[๕๐]

หาลิททกานิสูตร : ว่าด้วยหาลิททกานิคหบดี

สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ที่เรือนของตระกูลใกล้ภูเขาสังปวัตตะ แคว้นอวันตี ครั้งนั้น หาลิททกานิคหบดี[๕๑] เข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนเถระถึงที่อยู่ อภิวาทแล้ว ได้เรียนถามท่านพระมหากัจจายนเถระดังนี้ว่า

---

[๕๐] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๓/๑๑ - ๑๕.

[๕๑] บางแห่งเรียกว่า **หลิททิกานิคหบดี** ; สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๓/๑๑, ๔/๑๖.

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า 'เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะต่าง ๆ เวทนาต่าง ๆ จึงเกิด' เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะต่าง ๆ เวทนาต่าง ๆ จึงเกิด เป็นอย่างไร"

พระมหากัจจายนเถระตอบว่า คหบดี คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วรู้ชัดว่า รูปอย่างนี้ น่าพอใจ

เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด

อนึ่ง ภิกษุเห็นรูปทางตาอย่างนั้นแล้วรู้ชัดว่า รูปอย่างนี้ไม่น่าพอใจ

เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนาจึงเกิด

อนึ่ง ภิกษุเห็นรูปทางตาอย่างนั้นแล้วรู้ชัดว่า รูปอย่างนี้เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงทางหู . . . ดมกลิ่นทางจมูก . . . ลิ้มรสทางลิ้น . . . ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย . . . รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วรู้ชัดว่า ธรรมารมณ์อย่างนี้น่าพอใจ

เพราะอาศัยมโนวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด

อนึ่ง ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจอย่างนั้นแล้วรู้ชัดว่า ธรรมารมณ์อย่างนี้ไม่น่าพอใจ

เพราะอาศัยมโนวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนาจึงเกิด

อนึ่ง ภิกษุรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วรู้ชัดว่า ธรรมารมณ์อย่างนี้เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

เพราะอาศัยมโนวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด[๖๒]

---

[๖๒] สํ. สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓๐/๑๕๗ - ๑๕๘.

แสดงธรรมโปรดพระเจ้าจัณฑปัชโชต

หลังจากพระมหากัจจายนเถระฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า และได้บรรลุอรหัตผลแล้ว พระพุทธเจ้าทรงส่งท่านไปเผยแผ่พระศาสนายังแคว้นอวันตี เพื่อโปรดพระเจ้าจัณฑปัชโชต และชาวแคว้นอวันตีแทนพระองค์ ท่านได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้าจัณฑปัชโชต ซึ่งนิยมฆ่าสัตว์บูชายัญและทรงลงโทษผู้ต้องสงสัยโดยไม่ไต่สวน ทรงพิจารณาคดีความอย่างไม่เป็นธรรม พระมหากัจจายนเถระได้กล่าวว่า

ภิกษุไม่พึงแนะนำให้คนอื่นกระทำกรรมชั่ว
และไม่พึงส้องเสพกรรมชั่วนั้นเสียเอง
เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์

คนเราจะเป็นโจรเพราะคำพูดของผู้อื่นก็หาไม่
จะเป็นมุนีเพราะคำพูดของผู้อื่นก็หาไม่
และบุคคลรู้จักตนเองว่าเป็นอย่างไร
แม้เทพทั้งหลายก็รู้จักเขาว่าเป็นอย่างนั้น

พวกอื่นย่อมไม่รู้ว่า พวกเราย่อยยับอยู่ในโลกนี้
บรรดาชนเหล่านั้น ชนเหล่าใดรู้แจ้งอยู่
ความทะเลาะวิวาทกันย่อมระงับได้จากสำนักของคนเหล่านั้น

ผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ ก็เป็นอยู่ได้
ส่วนคนมีทรัพย์ แต่ไม่มีปัญญา ก็เป็นอยู่ไม่ได้

บุคคลย่อมได้ยินเสียงทุกอย่างด้วยหู
ย่อมเห็นรูปทุกอย่างด้วยตา
ส่วนนักปราชญ์ไม่พึงละทิ้งทุกอย่างที่ได้เห็น ที่ได้ยิน

ผู้เป็นปราชญ์นั้นถึงมีตาดี ก็พึงทำเป็นเหมือนคนตาบอด
ถึงมีหูดี ก็พึงทำเป็นเหมือนคนหูหนวก
ถึงมีปัญญา ก็พึงทำเป็นเหมือนคนใบ้
ถึงมีกำลัง ก็พึงทำเป็นเหมือนคนอ่อนแอ
ครั้นเมื่อประโยชน์เกิดขึ้นแล้ว ถึงจะนอนในเวลาใกล้จะตาย

ก็ยังทำประโยชน์ให้สำเร็จได้[๔๓]

การแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระครั้งนี้เอง ส่งผลให้พระเจ้าจัณฑปัชโชตเปลี่ยนแปลงพระอุปนิสัยและบุคลิกภาพกลายเป็นกษัตริย์ที่มีพระจริยวัตรงดงามมีพระเมตตาต่อสรรพสัตว์ อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

กาลีสูตร : ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อกาลี

สมัยหนึ่ง พระมหากัจจายนเถระอยู่ ณ ปวัตตบรรพต กรุงกุรรฆระ แคว้นอวันตี ครั้งนั้น อุบาสิกาชื่อว่ากาลีชาวกรุงกุรรฆระ เข้าไปหาพระเถระถึงที่อยู่ ไหว้แล้วได้ถามท่านถึงพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในกุมารีปัญหาว่า

การบรรลุประโยชน์[๔๔]เป็นความสงบแห่งหทัย
เราชนะเสนา[๔๕] ที่มีรูปเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจแล้ว
เป็นผู้เดียวเพ่งอยู่ ได้ตรัสรู้ความสุขโดยลำดับ
เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ต้องอ้างบุคคลเป็นพยาน
การอ้างอิงใคร ๆ เป็นพยานจึงไม่มีสำหรับเรา

พระมหากัจจายนเถระตอบว่า น้องหญิง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งยังประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติ[๔๖] ที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว แต่พระผู้มีพระภาคได้ทรงรู้ประโยชน์ชั้นยอดที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์นั้น แล้วได้ทรงเห็นเบื้องต้น[๔๗] ทรงเห็นโทษ[๔๘]

---

[๔๓] ขุ. เถร. (ไทย) ๒๖/๔๙๖ - ๕๐๑/๔๒๔ - ๔๒๕.

[๔๔] **ประโยชน์** ในที่นี้หมายถึง พระอรหัตผล ; องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๖/๓๓๔

[๔๕] **เสนา** ในที่นี้หมายถึง กิเลสมีราคะเป็นต้น ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๓๓๔.

[๔๖] **สมาบัติ** หมายถึง อนุปุพพสมาบัติ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙.

[๔๗] **เบื้องต้น** หมายถึง สมุทัยสัจ ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี)๓/๒๑/๓๒๙.

[๔๘] **โทษ** หมายถึง ทุกขสัจ ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙.

ทรงเห็นธรรมเป็นเครื่องสลัดออก[๔๙] ทรงเห็นมัคคามัคคญาณทัสสนะ[๕๐] เพราะเหตุที่ทรงเห็นเบื้องต้น ทรงเห็นโทษ ทรงเห็นธรรมเป็นเครื่องสลัดออก และมัคคามัคคญาณทัสสนะ การบรรลุประโยชน์ จึงเป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วว่าเป็นความสงบแห่งหทัย

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งทำประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีอาโปกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ . . .มีวาโยกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีนีลกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีปีตกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีโลหิตกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีโอทาตกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีอากาสกสิณเป็นอารมณ์ . . . มีวิญญาณกสิณ[๕๑]เป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว แต่พระผู้มีพระภาคได้ทรงรู้ประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีวิญญาณกสิณเป็นอารมณ์นั้น แล้วได้ทรงเห็นเบื้องต้น เห็นโทษ เห็นธรรมเป็นเครื่องสลัดออก เห็นมัคคามัคคญาณทัสสนะ เพราะเหตุที่ทรงเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก และมัคคามัคคญาณทัสสนะ การบรรลุประโยชน์ จึงเป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วว่าเป็นความสงบแห่งหทัย

นี้แหละคือเนื้อความแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อ พึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างนี้[๕๒]

๔.๓ การประพันธ์คัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลนั้น ได้เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคด้วยวิธีมุขปาฐะหรือการท่องจำด้วยปากเปล่า เช่น พระโสณะผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระมหากัจจายนเถระ ผู้เคยท่องจำบางส่วนแห่งพระสุตตันตปิฎก และกล่าวข้อความนั้นด้วยปากเปล่าในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค

---

[๔๙] **ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก** หมายถึง นิโรธสัจ ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙.

[๕๐] **มัคคามัคคญาณทัสสนะ** หมายถึง มัคคสัจ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙.

[๕๑] **วิญญาณกสิณ** ในที่นี้หมายถึง วิญญาณที่เป็นไปในกสิณุคฆาฏิมากาส (อากาสที่เพิกขึ้นจากกสิณทั้ง ๙) ; องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๕/๓๓๓ ; (กสิณที่มาในบาลี ไม่มีอาโลกกสิณ แต่มีวิญญาณ กสิณคือวิญญาณ เป็นข้อที่ ๑๐ และอากาสกสิณ เป็นข้อที่ ๙)

[๕๒] องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗ - ๕๘.

วิธีเผยแผ่ที่ทำให้ได้ผลมาก และยาวนานสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือ การแต่งคัมภีร์ ท่านพระมหากัจจายนเถระเคยเป็นที่ปรึกษาของกษัตริย์มาก่อนมีตำแหน่งเป็นถึงปุโรหิต มีความรู้เรียนจบไตรเพท เมื่อออกบวชก็เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาในแคว้นอวันตี จนแคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาสำคัญแห่งหนึ่งสมัยพุทธกาล พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ยาวไกลและเห็นความสำคัญของคัมภีร์ที่จะใช้ศึกษาในอนาคต ท่านจึงได้แต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้น ๖ คัมภีร์ คือ กัจจายน-ไวยากรณ์ จูฬนิรุตติ มหานิรุตติ เนตติ เปฏโกปเทส และ วัณณนีติ[๕๓] คัมภีร์ทั้ง ๖ นี้ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ที่บุรพาจารย์ของไทยในอดีตได้ใช้ศึกษาเล่าเรียนสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ผลงานของท่านที่ปรากฏเป็นรูปเล่มหนังสือในปัจจุบันก็มี เนตติ – เปฏโกปเทสปกรณ์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย[๕๔] เนตติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ[๕๕]

๔.๔ ผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น เป็นหน้าที่ของพระสาวกและพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทุกรูป นับตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์อยู่ การเผยแผ่ก็ต้องอาศัยพระสงฆ์สาวกของพระองค์ ทั้งนี้โดยเฉพาะพระสาวกซึ่งปรากฏในครั้งนั้น เช่น พระสารี-บุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระอานนท์เถระ พระมหากัสสปเถระ และพระมหากัจจายนเถระ เป็นต้น พระสาวกเหล่านี้ล้วนมีวิธีการเผยแผ่ที่แตกต่างกันไปตามความถนัดและความสามารถของแต่ละองค์ แต่เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้วการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้

---

[๕๓] ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์นี้ หน้า ๒๙ - ๓๓.

[๕๔] พระมหากัจจายนเถระ, **เนตฺติ – เปฏโกปเทสปกรณ์**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์วิญญาณ), ๒๕๔๐.

[๕๕] พระมหากัจจายนเถระ, **เนตฺติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์ : ฉบับภูมิพโลภิกขุ**, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ), ๒๕๒๕.

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาลนั้น ถือได้ว่าเป็นผลสำเร็จที่น่าพอใจเป็นอย่างมาก การเผยแผ่นั้นมีทั้งการบรรยาย การสนทนา การถาม การตอบปัญหาธรรม และการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของพระภิกษุในรุ่นต่อมา

ผลจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัจจายนเถระ ด้วยวิธีการดังกล่าวมานั้น ท่านได้อบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริกได้อย่างดีเยี่ยมในฐานะท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ ทำให้ท่านเป็นที่เคารพนับถือของเหล่าสัทธิวิหาริกและภิกษุทั่วไป เป็นที่พึ่งของภิกษุทั้งหลายในการแสดงธรรมแก้ปัญหาข้อสงสัยในหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อให้พิสดารได้ เหมือนกับพระพุทธองค์ทรงแก้เอง จึงเป็นที่ไว้วางใจของพระภิกษุทั้งหลาย เพราะเมื่อภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระภาษิตจากพระผู้มีพระภาคที่ตรัสไว้โดยย่อแล้วไม่เข้าใจ และไม่มีโอกาสทูลถามเรื่องนั้นต่อพระพักตร์ ก็จะพากันเข้าไปหาพระมหากัจจายนเถระขอให้ท่านช่วยอธิบายเนื้อความแห่งธรรมนั้นให้ฟัง ท่านก็จะอธิบายเนื้อความนั้นให้ภิกษุเหล่านั้นฟังอย่างอย่างแจ่มแจ้ง เช่นในทุติยอธัมมสูตร ดังกล่าวมาแล้ว เป็นต้น

นอกจากนี้ท่านพระเถระยังประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสมณภาวะอย่างดียิ่ง ในฐานะท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร เป็นผู้สำรวมอินทรีย์ ยกย่องในการฟังธรรม ท่านจึงเป็นที่เคารพรักของเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ผลการแสดงธรรมแก่อุบาสกอุบาสิกาของพระมหากัจจายนเถระ ทำให้อุบาสกอุบาสิกามีความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนไม่มีข้อสงสัยในหลักธรรม และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำได้อย่างดียิ่ง เช่นแสดงธรรมแก่พระเจ้าจัณฑ-ปัชโชตผู้ดุร้ายชอบฆ่าสัตว์บูชายัญ แต่เมื่อได้ฟังธรรมจากท่านพระเถระแล้วก็กลับเป็นกษัตริย์มีพระเมตตา มีพระอัธยาศัยดี เป็นต้น ท่านแสดงธรรมได้อย่างไพเราะ จนผู้ฟังรู้สึกเหมือนได้ดื่มน้ำผึ้ง และแสดงธรรมแก่พระเจ้ามธุระ ทำให้กษัตริย์ผู้สูงส่งเกิดพระราชศรัทธาเลื่อมใสจึงหันมานับถือพระพุทธศาสนาแสดงตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

ส่วนผู้ที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน เมื่อได้ฟังธรรมจากท่านแล้วก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนา เช่น ในโลหิจจสูตร ดังกล่าวมาแล้ว เป็นต้น

ผลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านพระเถระที่สำคัญมีผลมาถึงปัจจุบัน คือการแต่งคัมภีร์ไว้ให้เราชาวพุทธได้ศึกษาเล่าเรียน คัมภีร์ที่เป็นผลงานของท่านพระเถระที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ เนตติ และเปฏโกปเทส

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นอวันตี ซึ่งพระมหากัจจายนเถระเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์นำหลักธรรมสั่งคำสอนไปประกาศให้ชาวแคว้นอวันตีศรัทธาเลื่อมใส จนแคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา ทั่วทั้งเมืองเต็มไปด้วยผู้แสวงบุญ ถือเป็นผลสำเร็จอย่างดียิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่าน แม้พระพุทธองค์จะไม่ได้เสด็จไปโดยพระองค์เอง ท่านได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้มั่นคงในดินแดนนั้นได้

ผลจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการประพฤติปฏิบัติตนของพระมหากัจจายนเถระ อันควรแก่สมณวิสัยของท่านจึงเป็นแบบอย่างที่ดีของพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่พึงปฏิบัติ ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดารได้ นี้เป็นผลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและดำรงรักษาพระสัทธรรม ดังที่ปรากฏสูตรในพระไตรปิฎกและเรื่องราวในอรรถกถา ส่วนในแง่ด้านการปฏิบัติตนแล้ว ท่านปฏิบัติมาทั้งชีวิตนับว่าเป็นตัวอย่างในการเผยแผ่และการประพฤติปฏิบัติตน สมควรจะยึดถือเป็นแบบอย่างสำหรับภิกษุนักเผยแผ่ในปัจจุบัน

๔.๕ เปรียบเทียบการแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระกับพระปุณณมันตานีบุตรเถระ

การแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระจะปรากฏความชัดเจนได้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการเปรียบเทียบกับการแสดงธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรเถระด้วย เพราะท่านได้รับเอตทัคคะด้านเป็นพระธรรมกถึก

แต่ก่อนที่จะได้เปรียบเทียบการแสดงธรรมของพระเถระทั้งสองรูป ผู้วิจัยจะศึกษาการแสดงธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ โดยสังเขปก่อนเพื่อเป็นการสะดวกในการเปรียบเทียบผลงานสำคัญในการแสดงธรรมของพระเถระทั้งสองรูปได้ง่ายยิ่งขึ้น

พระปุณณมันตานีบุตรเถระ หลังจากที่ได้บรรลุอรหัตผลแล้ว ท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนามาตลอดเวลาจนได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นธรรมกถึก[๕๖] (ผู้ยอดเยี่ยมในการแสดงธรรม)

ผลงานการเผยแผ่ที่สำคัญ คือ ท่านได้สอนกถาวัตถุ[๕๗] ๑๐ ประการ ให้พระอานนท์เถระฟัง คราวที่พระอานนท์เถระบวชใหม่ ๆ จนพระอานนท์เถระได้บรรลุโสดาปัตติผล[๕๘]

พระปุณณมันตานีบุตรเถระ เป็นผู้ตั้งอยู่ในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ท่านได้สอนเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา นอกจากสอนพระอานนท์เถระให้ได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ต่อมาได้มีกุลบุตรชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ๕๐๐ คน ที่ได้มาบวชในสำนักของท่าน และท่านได้แสดงกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ให้พระภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติจนได้บรรลุอรหัตผล และเมื่อท่านเหล่านั้นรู้ว่ากิจแห่งบรรพชิตของตนถึงที่สุดแล้ว จึงพากันเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ เพื่อกราบลาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระปุณณมันตานีบุตรเถระคิดว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าเราตั้งอยู่ในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ เมื่อเราแสดงธรรมก็แสดงแต่กถาวัตถุ ๑๐ ประการ ถ้าเราไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์โดยมีพระภิกษุเหล่านี้ห้อมล้อมเราไป ก็จะเป็นการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ย่อมไม่สมควรเลย จึงกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อนเถิด จงถวายอภิวาทพระบาทของพระองค์ตามคำของเรา ส่วนเราจะตามไปภายหลัง

พระภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด เป็นชาวเมืองกบิลพัสดุ์อันเป็นชาติภูมิของพระพุทธองค์ เป็นผู้ปฏิบัติในกถาวัตถุ ๑๐ ประการ จนบรรลุอรหัตผลเป็นพระขีณาสพ รับโอวาทของพระอุปัชฌาย์แล้ว กราบไหว้พระเถระ ออกเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดพระเวฬุวัน

---

[๕๖] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๕/๒๖.

[๕๗] **กถาวัตถุ** คือเรื่องที่ควรพูด ๑๐ อย่าง คือ ๑. อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย ๒. สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ ๓. ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด ๔. อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี ๕. วิริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร ๖. สีลกถา เรื่องศีล ๗. สมาธิกถา เรื่องสมาธิ ๘. ปัญญากถา เรื่องปัญญา ๙. วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ ๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้ ความเห็นในวิมุตติ ; องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒.

[๕๘] บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, หน้า ๑๖๐.

มหาวิหาร ในกรุงราชคฤห์ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองกบิลพัสดุ์ถึง ๖๐ โยชน์ ครั้นไปถึงวัดพระเวฬุวันมหาวิหารแล้ว พระภิกษุเหล่านั้น ก็พร้อมกันเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

"ภิกษุทั้งหลายพวกเธอมาจากไหน" พระพุทธเจ้าตรัสปฏิสันถาร

"ข้าพระองค์ทั้งหลายมาจากเมืองชาติภูมิ (เมืองกบิลพัสดุ์)" พระภิกษุเหล่านั้นกราบทูล

"ในแว่นแคว้นนั้น เพื่อนพรหมจารียกย่องใครว่า เป็นผู้ได้กถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ความปรารถนาน้อยด้วยตนเองและสอนความปรารถนาน้อยแก่ภิกษุทั้งหลาย"

"ยกย่องพระปุณณมันตานีบุตรเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า"

ฝ่ายพระสารีบุตรเถระซึ่งนั่งอยู่ในที่เฝ้านั้นด้วย ได้ฟังถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว คิดว่า "เป็นลาภอันดีของท่าน พระปุณณมันตานีบุตรเถระเป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีผู้รู้กล่าวสรรเสริญในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ก็ทรงสรรเสริญด้วย ถ้ามีโอกาสเราจะต้องได้พบ ได้สนทนากับท่านพระปุณณมันตานีบุตรเถระในเวลาใดเวลาหนึ่งให้ได้"[๕๙]

รถวินีตสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดพระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ ตามสมควรแก่พระประสงค์แล้ว จึงได้เสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี แล้วประทับอยู่ที่วัดพระเชตวันมหาวิหาร พระปุณณมันตานีบุตรเถระทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่นั้น จึงออกเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ และพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้พระปุณณมันตานีบุตรเถระฟัง พระเถระยินดีในพระภาษิตของพระพุทธองค์ เมื่อได้เวลาพอสมควร ท่านจึงถวายอภิวาทลาไปพักกลางวันอยู่ที่ป่าอันธวัน

ครั้งนั้น มีพระภิกษุรูปหนึ่ง ไปบอกแก่พระสารีบุตรเถระว่า พระปุณณมันตานีบุตรเถระมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และขณะนี้ได้พักอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งในป่าอันธวัน พระสารีบุตรเถระทราบข่าวนั้นแล้ว ก็รีบถือผ้าปูนั่งติดตามพระปุณณมันตานีบุตรเถระไปที่ป่า

---

[๕๙] ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๔๑/๕๓ – ๕๕.

อันธวันนั้น เพื่อสนทนาธรรมด้วย ในเวลาเย็นพระสารีบุตรเถระออกจากที่หลีกเร้น[๖๐]ได้เข้าไปหาพระปุณณมันตานีบุตรเถระแล้วถามว่า

"ท่านผู้มีอายุ ท่านประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าหรือ"

"ใช่ ท่านผู้มีอายุ" พระปุณณมันตานีบุตรเถระตอบ

"ท่านผู้มีอายุ ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีลหรือ (สีลวิสุทธิ)

"ไม่ใช่ ท่านผู้เจริญ"

"ท่านผู้มีอายุ ถ้าอย่างนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความบริสุทธิ์แห่งจิต (จิตตวิสุทธิ) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งความเห็น (ทิฏฐิวิสุทธิ) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นความสงสัย (กังขาวิตรณวิสุทธิ) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งความรู้เห็นซึ่งทางและมิใช่ทาง (มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งความรู้เห็นในความประพฤติ (ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็น (ญาณทัสสนวิสุทธิ) หรือ" พระสารีบุตรเถระถามถึงวิสุทธิ ๗ ประการ[๖๑]

"ไม่ใช่ ท่านผู้เจริญ" พระปุณณมันตานีบุตรเถระตอบปฏิเสธทั้งหมด

"ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าถามปัญหาทั้งสิ้น ๗ ข้อ ท่านก็ตอบปฏิเสธทั้งหมด ถ้าอย่างนั้น ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไร" พระสารีบุตรเถระถามขึ้นอีก

"ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อต้องการอนุปาทาปรินิพพาน"[๖๒]

"ท่านผู้มีอายุ ความบริสุทธิ์ทั้ง ๗ ประการที่ท่านกล่าวมาเป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ"

"ไม่ใช่ ท่านผู้เจริญ"

---

[๖๐] **ที่หลีกเร้น** ในที่นี้หมายถึงผลสมาบัติชั้นสูงสุด ; ม.มู.อ. (**บาลี**) ๑/๘๑/๑๙๕.

[๖๑] **วิสุทธิ ๗** ได้แก่ ๑. สีลวิสุทธิ ๒. จิตตวิสุทธิ ๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ; ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๗ - ๒๗๘.

[๖๒] **อนุปาทาปรินิพพาน** หมายถึง ปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้ แต่ในที่นี้ พระเถระหมายเอาสภาวะเป็นที่สุด เป็นเงื่อนปลาย เป็นที่จบการประพฤติพรหมจรรย์ของท่านผู้ถืออปัจจยปรินิพพาน ; ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๕๘/๖๓ - ๖๔.

"ท่านผู้มีอายุ ถ้าอย่างนั้น อนุปาทาปรินิพพาน มีอยู่นอกธรรมเหล่านี้หรือ"

"ไม่ใช่ ท่านผู้เจริญ"

"ท่านผู้มีอายุ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะทำอย่างไรจึงจะเข้าใจความหมายของถ้อยคำเหล่านี้ได้" พระสารีบุตรเถระถามเพื่อหาคำตอบ

พระปุณณมันตานีบุตรเถระก็ได้ตอบชี้แจงให้ทราบอย่างแจ่มชัดว่า

"ท่านผู้เจริญ ถ้าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติความบริสุทธิ์แห่งศีล เป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็เป็นอันว่า อนุปาทาปรินิพพานยังมีอุปาทาน คือ ความยึดมั่น และถ้าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติความบริสุทธิ์แห่งจิต ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น ความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์แห่งความรู้เห็นซึ่งทางและมิใช่ทาง ความบริสุทธิ์แห่งความรู้เห็นซึ่งข้อปฏิบัติ และความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็น ว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ซึ่งก็ยังมีอุปาทานอยู่ทั้งนั้น"

"ท่านผู้เจริญ ถ้าว่า อนุปาทานิพพานมีอยู่นอกธรรมเหล่านี้ ปุถุชนก็จะพึงบรรลุนิพพาน เพราะปุถุชนย่อมอยู่นอกจากธรรมเหล่านี้"

ความจริง ความบริสุทธิ์ ๗ อย่างนั้น ไม่ใช่อนุปาทาปรินิพพาน เพราะธรรมที่กล่าวมาทั้งหมดยังมีอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นอยู่ แต่ธรรมทั้งหมดนี้เป็นธรรมที่ช่วยส่งไปถึงอนุปาทาปรินิพพาน ตามลำดับเปรียบเหมือนรถ ๗ ผลัด

ลำดับนั้น พระปุณณมันตานีบุตรเถระได้ยกอุปมาให้พระสารีบุตรเถระฟังว่า ท่านผู้เจริญ เมื่อที่เมืองสาเกตมีพระราชกรณียกิจรีบด่วนอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี ระยะทางระหว่างเมืองสาวัตถีกับเมืองสาเกตจะไปถึงได้ด้วยรถ ๗ ผลัด พระเจ้าปเสนทิโกศลต้องเสด็จขึ้นประทับราชรถผลัดแรกที่ประตูราชวัง จนกระทั่งเสด็จถึงราชรถผลัดที่ ๒ จึงทรงสละราชรถผลัดแรก ทรงขึ้นประทับราชรถผลัดที่ ๒ เวลาเสด็จถึงราชรถผลัดที่ ๓ ก็ทรงสละราชรถผลัดที่ ๒ ทรงขึ้นประทับราชรถผลัดที่ ๓ เวลาเสด็จถึงพระราชรถผลัดที่ ๔ ก็ทรงสละราชรถผลัดที่ ๓ ทรงขึ้นประทับราชรถผลัดที่ ๔ เวลาเสด็จถึงราชรถผลัดที่ ๕ ก็ทรงสละราชรถผลัดที่ ๔ ทรงขึ้นประทับราชรถผลัดที่ ๕ เวลาเสด็จถึงราชรถผลัดที่ ๖ ก็ทรงสละราชรถผลัดที่ ๕ ทรงขึ้นประทับราชรถผลัดที่ ๖ เวลาเสด็จถึงราชรถผลัดที่ ๗ ก็ทรงสละราชรถผลัดที่ ๖ ทรงขึ้นประทับราชรถผลัดที่ ๗ เสด็จไปจนถึงประตูราชวังเมืองสาเกต

ครั้นเสด็จถึงเมืองสาเกตแล้ว เมื่อหมู่อำมาตย์หรือพระประยุรญาติทูลถามว่า พระองค์เสด็จมาด้วยราชรถคันนี้หรือ พระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อจะตรัสตอบให้ถูกต้องตอบตามความเป็นจริงก็จะต้องตรัสตอบว่า พระองค์เสด็จมาด้วยราชรถตามลำดับที่ประทับเสด็จมานั้น อุปมานี้เป็นฉันใด วิสุทธิ คือความบริสุทธิ์ ๗ อย่าง ที่กล่าวมานั้นก็เป็นฉันนั้น

ทุกข้อไม่ใช่อนุปาทาปรินิพพาน แต่เป็นธรรมที่ช่วยส่งไปถึงอนุปาทาปรินิพพาน คือการดับสนิทแห่งขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่กิเลสตัณหาเข้าไปจับไม่ได้อีก

เมื่อพระเถระทั้งสองสนทนากันแล้ว พระสารีบุตรเถระจึงถามว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้เรียกท่านว่าอย่างไร

"ท่านผู้เจริญ ผมชื่อปุณณะ แต่เพื่อนพรหมจารีเรียกผมว่า มันตานีบุตร" พระปุณณมันตานีบุตรเถระตอบ

"น่าอัศจรรย์ พระปุณณมันตานีบุตรเถระเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างแจ่มแจ้ง ปัญญาอันลึกซึ้งที่เกี่ยวข้องกับกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ท่านก็ได้กล่าวแก้แล้วนับเป็นลาภที่ดีของเพื่อนพรหมจารีที่ได้เห็น ได้เข้าใกล้ท่าน เมื่อเพื่อนพรหมจารีจะเทิดทูนท่านไว้บนศีรษะเหมือนเทริดผ้าที่อยู่บนศีรษะ จึงจะได้เห็นได้เข้าใกล้ ก็ยังเป็นลาภที่ดีของเพื่อนพรหมจารีและเป็นลาภที่ดีของข้าพเจ้าที่ได้เห็นและได้เข้าใกล้ท่าน

เมื่อพระสารีบุตรเถระได้กล่าวชมเชยสรรเสริญแล้ว พระปุณณมันตานีบุตรเถระจึงถามว่า ผู้เจริญท่านชื่ออะไร และเพื่อนพรหมจารีเรียกท่านว่าอย่างไร

"ท่านผู้มีอายุ ผมชื่ออุปติสสะ แต่เพื่อนพรหมจารีเรียกผมว่า สารีบุตร" พระสารีบุตรเถระกล่าวตอบ

"ท่านผู้เจริญ เมื่อผมกำลังสนทนากับพระสาวกผู้คล้ายกับพระพุทธเจ้าเช่นนี้ก็ยังไม่รู้เลยว่าท่าน คือ พระสารีบุตรเถระ ถ้าผมรู้ ผมคงจะโต้ตอบกับท่านไม่ได้ถึงเพียงนี้" แล้วกล่าวสรรเสริญพระสารีบุตรเถระเช่นเดียวกัน[๖๓]

---

[๖๓] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓ - ๒๘๔.

ในการเปรียบเทียบการแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระกับพระปุณณ-มันตานีบุตรเถระนั้น ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะการแสดงธรรมของพระเถระทั้งสองรูปดังต่อไปนี้

การแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระ

๑. แบบสนทนาธรรม พระมหากัจจายนเถระได้สนทนาธรรมกับกัณฑรายนพราหมณ์ เรื่องภูมิคนหนุ่มและคนแก่ว่า บุคคลแม้มีอายุถึง ๑๐๐ ปี แต่ยังบริโภคกามอยู่ก็ถือว่ายังเป็นคนหนุ่ม ส่วนคนหนุ่มผู้ไม่บริโภคกามย่อมเป็นคนแก่โดยแท้ พราหมณ์ย่อมรับและหันมานับถือพระพุทธศาสนาแสดงตนเป็นอุบาสก

๒. แบบบรรยายธรรม พระมหากัจจายนเถระได้บรรยายธรรมแก่ภิกษุเป็นประจำ เช่นบรรยายภัทเทกรัตตสูตร สูตรว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญให้ภิกษุทั้งหลายฟังอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องตามพุทธพจน์เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมภาษิตของท่าน

๓. แบบตอบปัญหา พระมหากัจจายนเถระได้ตอบปัญหาแก่อารามทัณฑพราหมณ์ เรื่องเหตุปัจจัยที่ทำให้กษัตริย์กับกษัตริย์ พราหมณ์กับพราหมณ์ คหบดีกับคหบดีต่างขัดแย้งกันเอง ท่านพระเถระตอบว่า เพราะคนเหล่านั้นยึดมั่นในกามราคะ และทิฏฐิราคะ ทำให้พราหมณ์เกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก

๔. แบบให้โอวาท พระมหากัจจายนเถระแก่ภิกษุผู้พากันละสมณธรรมว่าภิกษุไม่ควรทำงานก่อสร้างให้มากนัก ควรหลีกจากหมู่คณะ ไม่ควรประจบสกุล เป็นต้น นอกจากนี้ท่านได้อบรมสัทธิวิหาริกให้มีความรู้แตกฉานในหลักธรรมวินัย เช่น พระโสณะผู้สวดพระสูตรทั้ง ๑๖ สูตรให้พระพุทธเจ้าฟังจนได้รับคำชมเชยว่า สวดได้ไพเราะเพราะพริ้งแม่นยำดี

การแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระ ท่านได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา คหบดี กษัตริย์ และพราหมณ์ ท่านเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบเป็นเลิศในการโต้ตอบปัญหากับพราหมณ์ เป็นผู้อธิบายขยายความพุทธภาษิตที่ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร

การแสดงธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ

๑. แบบสนทนาธรรม พระปุณณมันตานีบุตรเถระได้สนทนาธรรมกับพระสารีบุตรเถระ เรื่องวิสุทธิ ๗ ท่านเปรียบวิสุทธิ ๗ เหมือนรถ ๗ ผลัด นำบุคคลไปสู่จุดหมายปลายทางได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นที่ยอมรับของพระสารีบุตรเถระ เป็นการเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย

๒. แบบบรรยายธรรม พระปุณณมันตานีบุตรเถระได้บรรยายธรรมเรื่องกถาวัตถุ ๑๐ แก่สัทธิวิหาริกของท่านซึ่งเป็นชาวกรุงกบิลพัสดุ์จำนวน ๕๐๐ รูป สัทธิวิหาริกเหล่านั้นได้สำเร็จอรหัตผล

การแสดงธรรมของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ ท่านได้แสดงธรรมกถาวัตถุ ๑๐ ให้พระอานนท์เถระฟังและพระอานนท์เถระก็ได้สำเร็จโสดาปัตติผล ด้วยพระเถระเป็นพระธรรมกถึกได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในการแสดงธรรมได้อย่างยอดเยี่ยม แต่หลักฐานที่ปรากฏเป็นสูตรในพระไตรปิฎกและเรื่องราวในอรรถกถาของท่านมีไม่มาก จึงเปรียบเทียบได้บางประเด็นเท่าที่ปรากฏนี้

ผลการเปรียบเทียบการแสดงธรรมของพระเถระทั้งสองรูปมีลักษณะที่เหมือนกัน คือ จะอยู่ในรูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้เป็นหลักในกรอบพระธรรมวินัย แต่เทคนิคในการนำเสนอให้ผู้ฟังเข้าใจอาจแตกต่างกันบ้าง คือ พระมหากัจจายนเถระใช้การอธิบายขยายความให้แจ่มแจ้งชัดเจน หรือการแสดงธรรมบ้างครั้งก็ยกอุทาหรณ์เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ส่วนพระปุณณมันตานีบุตรเถระใช้การเปรียบเทียบง่าย ๆ แต่ก็มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจถูกต้องในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

การศึกษาในบทนี้ ทำให้ทราบวิธีการของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีทั้งวิธีสนทนาธรรม การบรรยายธรรม การตอบปัญหาธรรม การวางกฎระเบียบ การแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อุบาสก อุบาสิกา คหบดี และกษัตริย์ ผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งถูกต้อง และเกิดศรัทธาเลื่อมใสหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสให้เกิดความเลื่อมใส ทำให้ผู้มีความเลื่อมใสอยู่แล้วเกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น และทำให้ทราบลักษณะการแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระกับพระปุณณมันตานีบุตรเถระอย่างชัดเจน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยบทบาทของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้เราทราบว่า พระมหากัจจายนเถระเกิดในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าจัณฑปัชโชต แห่งเมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี ท่านได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีจนเรียนจบไตรเพท เมื่อบิดาถึงแก่กรรมได้รับตำแหน่งปุโรหิตแทนบิดา ออกบวชในคราวครั้งที่พระเจ้าจัณฑปัชโชตส่งท่านและบริวารอีก ๗ คน ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้มาประกาศพระศาสนาที่แคว้นอวันตี ท่านได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและเจริญวิปัสสนาตามกระแสธรรมนั้นจนบรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา แล้วกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระพุทธเจ้าทรงให้เป็นภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ท่านเป็นผู้มีผิวพรรณงดงาม เป็นผู้สำรวมอินทรีย์ เป็นปราชญ์ผู้ไม่ประมาทยกย่องการฟังธรรม เป็นผู้ชอบความสงัดอยู่ผู้เดียว ท่านมีชีวิตอยู่มาถึงภายหลังพุทธปรินิพพาน

ด้านความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น พระมหากัจจายนเถระมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ มากมาย เนื่องด้วยท่านเป็นพระสาวกผู้ใหญ่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนารูปหนึ่ง จึงทำให้ท่านมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นดังต่อไปนี้

๑. ความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า ในฐานะเป็นทูตทำหน้าที่แทนพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา ถึงท่านพระมหากัจจายนเถระจะเกิดในตระกูลสูงมีความรู้ความสามารถดีเป็นถึงปุโรหิตของพระเจ้าแผ่นดิน ท่านก็ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มีจิตใจแน่วแน่ที่จะออกบวชไม่ยึดติดในตำแหน่งหน้าที่ยศศักดิ์และบริวาร ครั้นบวชแล้วได้รับคำบัญชาจากพระพุทธเจ้าให้ไปประกาศพระศาสนาที่แคว้นอวันตีแทนพระองค์ ท่านได้ทำหน้าที่เป็นพระสาวกที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังชาวแคว้นอวันตีให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

เป็นจำนวนมาก ทั่วแคว้นอวันตีเต็มไปด้วยผู้แสวงบุญ สามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคง ทำให้แคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในสมัยนั้น และในฐานะเป็นผู้กราบทูลขออนุญาตผ่อนผันสิกขาบทที่ขัดต่อทักขิณาบถในแคว้นอวันตี พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเป็นกรณีพิเศษเฉพาะในทักขิณาบถตามที่ท่านขอทุกข้อ ผลงานข้อหนึ่งที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน คือ การขอนุญาตให้การอุปสมบทกรรมด้วยคณะภิกษุ ๕ รูป พร้อมทั้งพระวินัยธรก็สามารถให้อุปสมบทกรรมได้ในปัจจันตชนบท คณะสงฆ์ในประเทศไทยในถิ่นทุรกันดารหาภิกษุยาก ก็ได้อาศัยการขอผ่อนผันสิกขาบทที่ท่านกราบทูลขออนุญาตให้อุปสมบทกรรมด้วยคณะภิกษุ ๕ รูป พร้อมทั้งพระวินัยธรก็สามารถให้อุปสมบทกรรมในปัจจันตชนบทได้ นับเป็นผลงานการเผยแผ่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน

๒. ความสัมพันธ์กับพุทธบริษัท พระมหากัจจายนเถระมีความสัมพันธ์กับภิกษุ ในฐานะพระอุปัชฌาย์ ให้การบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรชาวแคว้นอวันตีเป็นจำนวนมาก เพื่อให้กุลบุตรเหล่านั้นได้ประพฤติปฏิบัติธรรมและเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา จนสามารถนำหลักธรรมนั้น ๆ ไปสอนบุคคลอื่นได้ จึงจะถือว่าเป็นผลสำเร็จในการประกาศพระศาสนาให้มั่นคงสืบต่อไปได้อย่างแท้จริง ท่านได้ให้โอวาทอบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริกให้มีความรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉาน เช่น พระโสณะเป็นผู้มีความรู้สามารถท่องจำพระสูตรได้ ๑๖ สูตร ในอัฏฐกวรรค โดยทำนองสรภัญญะ และได้แสดงพระสูตรเหล่านี้ต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสชมเชยว่าแสดงได้ไพเราะเพราะพริ้งไม่มีที่ตำหนิเลย และทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเอตทัคคะด้านกล่าวถ้อยคำไพเราะ กล่าวคือแสดงธรรมกถาด้วยเสียงอันไพเราะ ข้อนี้เป็นผลอันเนื่องมาจากการอบรมสั่งสอนมาอย่างดีของพระมหากัจจายนเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ และในฐานะเป็นผู้ขยายเนื้อความพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อแก่ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา พร้อมทั้งเป็นที่ปรึกษาอนุเคราะห์ อุบาสก อุบาสิกาอีกด้วย

๓. ความสัมพันธ์กับบุคคลนอกพระพุทธศาสนา พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีปฏิภาณเฉียบแหลมสามารถโต้ตอบวาทะกับพราหมณ์ทั้งหลายได้อย่างยอดเยี่ยม จนพวกพราหมณ์ให้การยอมรับในความสามารถของท่านเกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ได้ปฏิบัติตนเป็นพระสาวกที่ดีตามพระปณิธานที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ คือ เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำ แกล้วกล้า

เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วก็บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีความเพียบพร้อมในคุณธรรมดังกล่าวแล้ว จึงสามารถปราบปรัปวาทกับกัณฑรายนพราหมณ์ อารามทัณฑพราหมณ์และโลหิจจพราหมณ์ จนพราหมณ์เหล่านั้นเกิดความเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนา

ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหากัจจายนเถระมีบทบาทและผลงานด้านการเผยแผ่หลายประการ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านใช้วิธีการสอน ๔ อย่าง คือ สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง สมาทปนา อธิบายชักจูกใจให้เห็นจริงด้วยสมุตเตชนา อธิบายเร้าใจให้แกล้วกล้า บังเกิดกำลังใจ และสัมปหังสนา อธิบายให้แช่มชื่นร่าเริง เบิกบานฟังไม่เบื่อ และใช้รูปแบบการสอนอีก ๔ อย่าง คือ แบบสากัจฉาหรือการสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา และการวางกฎระเบียบ พระมหากัจจายนเถระถือว่าเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่มีบทบาทในการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท ที่สำคัญคือเป็นผู้อธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อให้พิสดารได้ เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง การอธิบายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิต เป็นวิธีที่ยกหัวข้อแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อ ๆ พอเป็นหลักการขึ้นมาอธิบายขยายเนื้อความนั้น ๆ ท่านมีบทบาทและผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

๑. การแสดงธรรมแก่ภิกษุ พระมหากัจจายนเถระได้แสดงธรรมและขยายเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ภิกษุเหล่านั้นฟังแล้วไม่เข้าใจพากันไปหาท่าน แล้วขอให้ช่วยอธิบายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตนั้นให้ฟัง ท่านได้แสดง มหากัจจานสูตร และได้อธิบายขยายเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตในอุทเทสวิภังคสูตร มธุปิณฑิกสูตร และภัทเทกรัตตสูตร แก่ภิกษุเหล่านั้นฟังจนเข้าใจแจ่มแจ้ง ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของท่าน

๒. การแสดงธรรมแก่อุบาสก อุบาสิกา พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีความสามารถในการอธิยายเนื้อความแห่งธรรมได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ท่านได้แสดงหลิททิกานิสูตรแก่หลิททิกาคหบดี แสดงธรรมแก่พระเจ้าจัณฑปัชโชตกษัตริย์ผู้ดุร้ายชอบฆ่าสัตว์

บูชายัญ พิจารณาคดีความโดยไม่ไตร่ตรองอย่างชอบธรรม ทำให้พระเจ้าจัณฑปัชโชตกลับเปลี่ยนพระอัธยาศัย เป็นกษัตริย์ที่มีพระจริยาวัตรงดงามเปี่ยมด้วยพระเมตตา พิจารณาคดีความโดยชอบธรรม และได้แสดงกาลีสูตรแก่อุบาสิกาชื่อกาลี

๓. การประพันธ์คัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบทอดมาถึงปัจจุบัน ก็ได้อาศัยคัมภีร์หลัก คือ พระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรอง ๆ เช่น อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เป็นต้น สืบต่อกันมาเป็นลำดับ พระมหากัจจายนเถระเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ยาวไกลในการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ท่านจึงได้ประพันธ์คัมภีร์ขึ้น ๖ เล่ม คือ กัจจายนไวยากรณ์ จูฬนิรุตติ มหานิรุตติ เนตติ เปฏโกปเทส และวัณณนีติ แต่ปัจจุบันปรากฏเนื้อหาเพียง ๓ คัมภีร์เท่านั้น

๔. ผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระมหากัจจายนเถระได้ไปประกาศพระศาสนายังแคว้นอวันตี สามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคง ทำให้แคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในสมัยพุทธกาล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะไม่ได้เสด็จไปประกาศพระศาสนาโดยพระองค์เองก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบลักษณะการแสดงธรรมของพระมหากัจจายนเถระกับพระปุณณมันตานีบุตรผู้เป็นธรรมกถึกแล้ว พระมหากัจจายนเถระจะแสดงธรรมโดยเน้นการอธิบายความย่อให้พิสดาร ส่วนพระปุณณมันตานีบุตรเถระจะแสดงธรรมเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย

บทบาทดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถของพระมหากัจจายนเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่านได้ทำหน้าที่เป็นพุทธสาวกที่ดีในการเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าไปประกาศพระศาสนายังแคว้นอวันตี สามารถทำให้ชาวเมืองอุชเชนีและพระเจ้าจัณฑปัชโชตเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทั่วทั้งแคว้นเต็มไปด้วยผู้แสวงบุญ สามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคงจนแคว้นอวันตีกลายเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในสมัยนั้น แม้พระพุทธเจ้าจะไม่ได้เสด็จไปโดยพระองค์เองก็ตาม ท่านได้ทำหน้าที่อย่างยอดเยี่ยมสมบูรณ์แบบ สมกับเป็นผู้ที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัย ท่านจึงมีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแพร่หลาย และดำรงรักษาพระสัทธรรมให้คงอยู่ถาวรตราบเท่าทุกวันนี้ สมควรอย่างยิ่งที่ท่านจะได้รับการยกย่องบูชา และเป็นแบบอย่างที่ดีของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยบทบาทของพระมหากัจจายนเถระ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่ายังมีเรื่องที่น่าสนใจควรจะนำมาศึกษา คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์ทัศนคติความเชื่อของชาวพุทธไทยที่มีต่อพระมหากัจจายนเถระ ที่คนไทยรู้จักในชื่อว่าพระสังกัจจายน์ในแง่วัตถุมงคลและโชคลาภ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่สังคมชาวพุทธไทยอย่างแท้จริง

๒. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวกในสมัยพุทธกาล เช่น พระมหากัจจายนเถระ พระสารีบุตรเถระ พระอานนท์เถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระอนุรุทธเถระ เพื่อจะได้ทราบวิธีการเผยแผ่ของแต่ละท่านแล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓. ควรศึกษาวิเคราะห์วิธีการอธิบายพระสูตรต่าง ๆ ของพระมหากัจจายนเถระ เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระธรรมกถึกในการอธิบายธรรม เพื่อเป็นประโยชน์แก่มหาชน และเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเผยแผ่พระพุทธศาสนา สามารถนำวิธีการอธิบายธรรมของท่านมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

__________.**พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชิวทยาลัย, ๒๕๓๙.

__________.**อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒.

__________.**ฎีกาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระพุทธโฆษาจารย์. **วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส** ปฐโม ภาโค, ทุติโย ภาโค, ตติโย ภาโค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

__________.**ธมฺมปทฏฺฐกถา** ทุติโย ภาโค, ตติโย ภาโค, จตุตฺโถ ภาโค, อฏฺฐโม ภาโค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๗.

พระมหากัจจายนเถระ. **เนตติ – เปฏโกปเทสปกรณ์.** กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๐.

__________.**กจฺจายนพฺยากรณํ.** กรุงเทพมหานคร : วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์. ๒๕๔๐.

__________. **เปฏโกปเทสปกรณ์** ฉบับภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. ๒๕๒๕.

__________.**เนตฺติปกรณ์** ฉบับภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

กรุณา – เรืองอุไร กุศลาสัย. **อินเดียสมัยพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๒.

คูณ โทขันธ์,รศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

จำเนียร ทรงฤกษ์. **ชีวประวัติพุทธสาวก เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๓.

บรรจบ บรรณรุจิ. "การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม, "**วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

__________. **อสีติมหาสาวก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

__________. **ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พ. สุวรรณ. **พระสังกัจจายน์ พระอรหันต์ผู้สมบูรณ์ลาภผล**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๔๑.

พระเทพเวที, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์** ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,๒๕๔๑.

พระธรรมโกศาจารย์, (ชอบ อนุจารี). **ตำนานพระอรหันต์ ๘ ทิศ**. ยุวพุทธชลบุรี ในสังฆราชูปถัมภ์ พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูอุดมวิชชากร (เหมือน อินฺทโชติ) อดีตเจ้าอาวาส วัดกำแพง อ.เมือง จ.ชลบุรี, ๒๕๒๖.

พระธัมมานันทมหาเถระ. **อัครมหาบัณฑิตานุสรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาจิตภัทร อจลธมฺโม. "การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา," **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาสุชญา โรจนญาโณ. "การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา," **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๐.

วิทย์ วิศทเวทย์,ดร. และเสฐียรพงษ์ วรรณปก. **หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชาพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์,๒๕๓๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธานุพุทธประวัติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

__________.**อนุพุทธประวัติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา** ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

__________.**ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สุภาพรรณ ณ บ้างช้าง,รศ.ดร. **ไวยากรณ์บาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

Malalasekera,G.P.. **Dictionary of Pali Proper Names, Vol 1** Boston : Routledge & Kegan Paul Ltd,1974.

Nyanaponika Thera and Hellmuth Hecker . **Great Disciples of The Buddhism,** Bhikku Bodhi ed, Kandy : Buddhist Publication Society,1997.

Phramaha Thiab Malai, "Kaccāyana – Vyākarana : A critical Study". Vol.1, **Ph.D. thesis (Pali),** Department of Sanskrit and Prakrit Languages, University of Pune, Pune : University of Pune Press, 1997.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

อดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ กล่าวว่า พระมหากัจจายนเถระ ได้เคยเกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐ ครั้ง เป็นพระราชา ๑ ครั้ง[๑] อปทาน ภาค ๒ ท่านเกิดเป็นดาบส[๒]และในอรรถกถาต่าง ๆ ได้กล่าวถึงกำเนิดในอดีตชาติของท่านไว้ ดังนี้ คือ

เคยเกิดเป็นสามัญชนทั่วไป

เป็น	ชาดก	เล่ม / ข้อ / หน้า
อำมาตย์	กุรุธัมมชาดก	๔ / ๗๘ / ๑๑๖
กาฬเทวิลดาบส	อินทรียชาดก	๕ / ๖๘ / ๒๘๑
เทวลดาบส	สรภังคชาดก	๗ / ๙๓ / ๓๑๓
คหบดี	มโนรถปูรณี	๑ / ๑๙๗ / ๑๘๕
คหบดี	ปรมัตถทีปนี	๒ / ๓๖๖ / ๑๖๐
วิทยาธร	ปรมัตถทีปนี	๒ / ๓๖๖ / ๑๖๐

---

[๑] ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๗ - ๓๘/๑๕๕.

[๒] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖/๒๓๘.

ภาคผนวก ข.

อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานมี ๔๐ ประการ แบ่งออกเป็น ๗ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ กสิณ (วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงใจให้เป็นสมาธิ) มี ๑๐ ประการ คือ

๑. ปฐวีกสิณ	กสิณคือดิน
๒. อาโปกสิณ	กสิณคือน้ำ
๓. เตโชกสิณ	กสิณคือไฟ
๔. วาโยกสิณ	กสิณคือลม
๕. นีลกสิณ	กสิณคือสีเขียว
๖. ปีตกสิณ	กสิณคือสีเหลือง
๗. โลหิตกสิณ	กสิณคือสีแดง
๘. โอทาตกสิณ	กสิณคือสีขาว
๙. อากาสกสิณ	กสิณคือที่ว่างเปล่า
๑๐. อาโลกกสิณ	กสิณคือแสงสว่าง[๑]

หมวดที่ ๒ อนุสสติ (อารมณ์ควรระลึกถึงเนือง ๆ) มี ๑๐ ประการ คือ

๑. พุทธานุสสติ	ระลึกถึงพระพุทธเจ้า
๒. ธัมมานุสสติ	ระลึกถึงพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ	ระลึกถึงพระสงฆ์
๔. สีลานุสสติ	ระลึกถึงศีล
๕. จาคานุสสติ	ระลึกถึงการบริจาค
๖. เทวตานุสสติ	ระลึกถึงเทวดา
๗. มรณานุสสติ	ระลึกถึงความตาย
๘. กายคตาสติ	สติอันเป็นไปในกาย
๙. อานาปานัสสติ	สติกำหนดลมหายใจเข้าหายใจออก

---

[๑] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๕๐ - ๒๑๗.

๑๐. อุปสมานุสสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ[๒]

หมวดที่ ๓ อสุภะ (สภาพอันไม่งาม) มี ๑๐ ประการ คือ

๑. อุทธุมาตกะ ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด

๒. วินีลกะ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ

๓. วิปุพพกะ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก

๔. วิจฉิททกะ ซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน

๕. วิกขายิตกะ ซากศพที่ถูกสัตว์ เช่น แร้ง กา สุนัข จิกทึ้งกัดกินแล้ว

๖. วิกขิตตกะ ซากศพที่กระจุยกระจาย มือเท้าศีรษะหลุดออกไปข้าง ๆ

๗. หตวิกขิตตกะ ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ กระจายออกไป

๘. โลหิตกะ ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรี่ยราดอยู่

๙. ปุฬุวกะ ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด

๑๐. อัฏฐิกะ ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน[๓]

หมวดที่ ๔ อัปปมัญญา (ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ) มี ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา ความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข

๒. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์

๓. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง[๔]

หมวดที่ ๕ อาหาเรปฏิกูลสัญญา (กำหนดหมายความเป็นปฏิกูลในอาหาร) มี ๑ ประการ คือ

๑. ความสำคัญหมายในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล[๕]

---

[๒] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๗๓ - ๔๘๒/๕๐ ; วิสุทฺธิ. ๑/๒๕๑.

[๓] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๒๖.

[๔] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗.

[๕] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๑๕๒.

หมวดที่ ๖ จตุธาตุววัฏฐาน (กำหนดพิจารณาธาตุ ๔) มี ๑ ประการ คือ

๑. พิจารณาร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ (ปฐวี อาโป เตโช วาโย) แต่ละอย่าง ๆ[๖]

หมวดที่ ๗ อรูป (ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์) มี ๔ ประการ คือ

๑. อากาสานัญจายตนฌาน	ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
๒. วิญญาณัญจายตนฌาน	ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
๓. อากิญจัญญายตนฌาน	ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน	ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่[๗]

---

[๖] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๑๖๑.

[๗] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑ ; สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๓๖ - ๓๓๙/๓๕๓ - ๓๕๕.

ภาคผนวก ค.

อานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้า – ออก) มี ๓๒ ประการ จัดเป็นคู่ได้ ๑๖ คู่ คือ

๑. เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น

๓. สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจออก"

๔. สำเหนียกว่า "เราระงับกายสังขารหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราระงับกายสังขารหายใจออก"

๕. สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้ปีติหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้ปีติหายใจออก"

๖. สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้สุขหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้สุขหายใจออก"

๗. สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจออก"

๘. สำเหนียกว่า "เราระงับจิตตสังขารหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราระงับจิตตสังขารหายใจออก"

๙. สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้จิตหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เรากำหนดรู้จิตหายใจออก"

๑๐. สำเหนียกว่า "เราทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราทำจิตให้บันเทิงหายใจออก"

๑๑. สำเหนียกว่า "เราตั้งจิตไว้หายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราตั้งจิตไว้หายใจออก"

๑๒. สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตหายใจออก"
๑๓. สำเหนียกว่า "เราพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจออก"
๑๔. สำเหนียกว่า "เราพิจารณาความคลายออกได้หายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราพิจารณาความคลายออกได้หายใจออก"
๑๕. สำเหนียกว่า "เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจออก"
๑๖. สำเหนียกว่า "เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า"
สำเหนียกว่า "เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก"[๑]

---

[๑] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๓/๒๕๔ - ๒๕๕ ; ม.มู. (ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๘๗ - ๑๘๙.

ภาคผนวก ง.

วิปัสสนูปกิเลส ได้แก่ อารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตุรณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อน ๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้วเป็นเหตุขัดขวางไม่ให้ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี ๑๐ ประการ คือ

๑. โอภาส	แสงสว่าง
๒. ญาณ	ความรู้
๓. ปีติ	ความอิ่มใจ
๔. ปัสสัทธิ	ความสงบกายสงบใจ
๕. สุข	ความสุข (ความสุขกายสบายใจ)
๖. อธิโมกข์	ความน้อมใจเชื่อ
๗. ปัคคหะ	ความเพียรที่พอดี
๘. อุปัฏฐาน	สติแก่กล้า
๙. อุเบกขา	ความมีใจเป็นกลาง
๑๐. นิกันติ	ความติดใจ[๑]

[๑] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๒๖๗.

ภาคผนวก จ.

นวังคสัตถุศาสน์ หมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์ ๙ คือ

๑. สุตตะ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร มงคลสูตร รตนสูตร นาฬกสูตร ตุวัฏฏกสูตร ในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ

๒. เคยยะ ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓. เวยยากรณะ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ที่เหลือ

๔. คาถา ได้แก่ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕. อุทาน ได้แก่ พระสูตร ๘๒ สูตรที่เกี่ยวด้วยคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันสหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ

๖. อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตฺตมิทํ ภควตา เป็นต้น

๗. ชาตกะ ได้แก่ชาดก ๕๕๐ เรื่อง มีอปัณณกชาดก เป็นต้น

๘. อัพภูตธรรม ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏทั้งหมด ที่ตรัสโดยนัยว่า "ภิกษุทั้งหลายข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในพระอานนท์" ดังนี้เป็นต้น

๙. เวทัลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถาม – ตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้ และความพอใจ เช่น จูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร[๑]

---

[๑] ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒ ; ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๘/๑๓.

ภาคผนวก ฉ.

สูตรในอัฏฐกวรรคที่พระโสณะทรงจำไว้และได้สวดสูตรทั้งหมดนี้ให้พระพุทธเจ้าฟังโดยทำนองสรภัญญะ จนได้รับคำสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่าสวดได้ไพเราะเพราะพริ้งและแม่นยำ มี ๑๖ สูตร คือ

๑. กามสูตร	ว่าด้วยเรื่องกาม
๒. คุหัฏฐกสูตร	ว่าด้วยผู้ข้องอยู่ในถ้ำ
๓. ทุฏฐัฏฐกสูตร	ว่าด้วยเรื่องเดียรถีย์กับมุนี
๔. สุทธัฏฐกสูตร	ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด
๕. ปรมัฏฐกสูตร	ว่าด้วยผู้ยึดถือทิฏฐิของตนว่ายอดเยี่ยม
๖. ชราสูตร	ว่าด้วยชรา
๗. ติสสเมตเตยยสูตร	ว่าด้วยปัญญาของติสสเมตเตยยะ
๘. ปสูรสูตร	ว่าด้วยปริพาชกชื่อว่าปสูระ
๙. มาคันทิยสูตร	ว่าด้วยมาคันทิยพราหมณ์
๑๐. ปุราเภทสูตร	ว่าด้วยก่อนการดับขันธปรินิพพาน
๑๑. กลหวิวาทสูตร	ว่าด้วยการทะเลาะวิวาท
๑๒. จูฬวิยูหสูตร	ว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรเล็ก
๑๓. มหาวิยูหสูตร	ว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรใหญ่
๑๔. ตุวฏกสูตร	ว่าด้วยภิกษุผู้กำจัดบาปธรรมอย่างเร็วพลัน
๑๕. อัตตทัณฑสูตร	ว่าด้วยความกลัวเกิดจากโทษของตน
๑๖. สารีปุตตสูตร	ว่าด้วยพระสารีบุตรกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ[๑]

---

[๑] ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๗๓ - ๙๘๒/๖๘๗ - ๗๓๔.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	:	พระมหาสนธ์ สนฺติกโร (เกษมญาติ)
เกิด	:	๑๙ สิงหาคม ๒๕๐๓
สถานที่เกิด	:	หมู่ ๖ บ้านใหม่สุขเกษม ตำบลหนองบัว อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ๖๐๑๑๐
ภูมิลำเนาปัจจุบัน	:	๑๑๙ หมู่ ๖ บ้านแหลมยาง ตำบลลานดอกไม้ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ๖๒๐๐๐
อุปสมบท	:	๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ ณ พัทธสีมาวัดหนองกลับ ตำบลหนองบัว อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
การศึกษา	:	น.ธ.เอก., เปรียญธรรม ๓ ประโยค, พุทธศาสตรบัณฑิต (ครุศาสตร์) สาขาการสอนสังคมศึกษา รุ่นที่ ๔๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐
เข้าศึกษา	:	๓ มิถุนายน ๒๕๔๑
สำเร็จการศึกษา	:	๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	:	คณะ ๒ วัดสุวรรณาราม ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
หน้าที่ปัจจุบัน	:	ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมประจำสำนักเรียน วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
ประสบการณ์	:	เคยเป็นครูสอนปริยัติธรรมแผนกธรรม วัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เคยเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม วัดเขาแก้ว อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เคยเป็นครูสอน – เลขานุการ ประจำศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร